

Marek Skupien

KAPITOLY Z DĚJIN FARNOSTI HAŤ NA OPAVSKU DO KONCE PRVNÍ TŘETINY 18. STOLETÍ

Abstract

The presented study attempts to reconstruct the history of Catholic parish at the Church of St. Mathias in the village Hať in Opava region till the end of the first third of the 18th century. At that time, thanks to the benefactor, Jesuit College in Opava, new stone Baroque church was built in Hať; it was extended at the end of the 19th century. The article is based mainly on the study of sources. In the first place the author concentrated on the ecclesiastical administrators, property relations of the church and vicarage, Hať churches and their contents, parish dwelling, the extent of parish territory and the role of the parish in the context of church administration.

Keywords: National parish, church, Catholic Church, Lutheran, Opava region, Olomouc diocese, church administration

Hať (německy Haatsch; latinsky Hatschium) se nachází v severovýchodní části Opavska v příhraniční oblasti s Polskem zhruba sedm kilometrů od Hlučína. Obec je situována v údolí potoka Bečva, a to v typické zemědělské krajině polí Hlučínské pahorkatiny.

Hať a její majitelé ve sledované periodě – krátké shrnutí

Ves se poprvé zmiňuje jako součást zboží cisterciáckého kláštera na Velehradě v konfirmační listině papeže Inocence IV. z roku 1250 („...*Had*...“).¹ V privilegii Přemysla Otakara I. pro velehradský konvent z konce 20. let (1228) Hať neregistrujeme.² Lze tak vyslovit opatrný předpoklad, že „sedí mniši“ nabyli ves někdy po uvedeném datu. Název „Sifridsdorf“ (poprvé 1265), resp. „Sifridi villa“, a typologický ráz lokality (řadová ves se záhumenicovou plužinou) svědčí o emfyteutickém zásahu do starší osady.³ Listiny ze 14. století zmiňující rybník v Hati („...*piscinam in Sifridi villa*...“; 1377) dokládají, že ves byla stále klášterním majetkem.⁴ Osadu snad cisterciáci drželi v přímém vlastnictví až do roku 1439, kdy „...*hat pysscze aowssysscze kterez huhluczyna lezy pod osswyeczenym knyezetem*

¹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) IV-1. Edd. Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, Praze 1962, s. 355–356, č. 194.

² CDB II. Ed. Gustav FRIEDRICH, Praze 1912, s. 319–323, č. 321.

³ CDB V-1. Edd. Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, Praze 1974, s. 642–643, č. 433 (rok 1265); *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM). Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens VI. Edd. Petr Ritter von CHLUMECKÝ – Josef CHYTIL, Brno 1854, s. 122–123, č. 156 (rok 1320); CDM VII. Edd. Petr Ritter von CHLUMECKÝ – Josef CHYTIL – Vincenc Brandl, Brno 1858, s. 9, č. 11 (rok 1334); Bohumil SOBOTÍK, *Opavský rejstřík mostného z roku 1349*, Časopis Slezského muzea 12, 1963, s. 34 a 84–86 (rok 1349); CDM XI. Ed. Vincenc Brandl, Brno 1885, s. 69, č. 78 (rok 1377); Státní okresní archiv (dále SOKA) Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 206 (rok 1413; srov. také *Opavský listinář II*. Ed. František ŠIGUT, Opava 1962, s. 18–19, č. 25 a *Opavský listinář III*. Ed. František ŠIGUT, Opava 1967, s. 46, č. 54); SOKA Opava, fond Archiv města Hlučína, inv. č. 45a (rok 1445). Ve druhé polovině 15. století německé pojmenování vytlačil původní slovanský název Hať; srov. také B. SOBOTÍK, *Opavský rejstřík*, s. 84–85, který uvádí německé označení Sifridivilla pro Hať i k roku 1382, ale to jsou jednoznačně Závišice v okrese Nový Jičín. K typologickému charakteru srov. Zdeněk LÁZNIČKA, *Typy venkovského osídlení*, in: Hlučínsko. Příroda – lid – kultura, Ostrava 1958, s. 109 a 111.

⁴ CDM VI, s. 122–123, č. 156 (rok 1320); CDM VII, s. 9, č. 11 (rok 1334); CDM XI, s. 69, č. 78 (rok 1377).

knyzem Conradem Canthnerem...“ zastavili Čenkovi z Tvorkova a jeho ženě Markétě.⁵ Možná už v roce 1468 či někdy poté vyplatil Hať i s vrchním právem a vrchním právem na Pišti ze zástavy Bernard Bírka z Násilí.⁶ O 20 let později (1488) Bernardův syn Hynčik Bírka odprodal zástavu Janovi a Václavovi Bělikům z Kornic.⁷ Hať tak byla připojena k hlučínskému panství (velehradskému klášteru se již nikdy nevrátila). Jan Bělik z Kornic jej vlastnil do roku 1492. V 90. letech 15. století náleželo hlučínské zboží Janovi Trnkovi z Ratibořan, Sobkovi Bělikovi z Kornic a okolo roku 1498 připadlo Vlčkům z Dobré Zemice. Kolem roku 1510 prodal Baltazar Vlček z Dobré Zemice dominium Kazimíru Těšínskému (Vlčkové z Dobré Zemice se však i nadále po určitý čas psali po Hlučině, zůstala jim zde tedy nějaká majetková práva), od kterého je zakrátko koupil Bernard ze Zvole (ve spojitosti s Hlučínem poprvé vystupuje v roce 1511, vklad až 1518). Po smrti (1542) jeho syna Kryštofa ze Zvole zdědili hlučínské zboží Bruntálští z Vrbna.⁸ V souvislosti s dělením majetku pánů z Vrbna v roce 1574 se Hať stala již trvalou součástí panství Šilheřovice.⁹ V roce 1609 prodal Jan ml. (od 1609 st.) Bruntálský z Vrbna šilheřovické dominium Bohunce Stošovně z Kounic na Německé (Dolní) Lutyni.¹⁰ Zároveň tak v osobě jejího manžela Jana Geraltovského z Geraltovic přichází na šilheřovické panství rod erbu nazývaného Jestřáb (herb Jastrzębiec).¹¹ Po smrti Jáchyma Geraltovského z Geraltovic na Německé Lutyni a Šilheřovicích (zemřel někdy mezi lety 1623–1625)¹² se jeho manželka Anna Kochtická z Kochtic někdy v letech 1625–1632 provdala za Jana Jindřicha hraběte Šlika.¹³ Šlikové drželi Šilheřovice do počátku 60. let 17. století. Syn Jana Jindřicha Vilém Jindřich (psán také Jindřich Vilém) Šlik zemřel v roce 1660,¹⁴ jeho nezletilá dcera Marie Žofie Ele-

⁵ Opis listiny z roku 1439 se uchoval ve Velehradském kodexu uloženém v Moravském zemském archivu (dále MZA) v Brně, fond Cisterciáci Velehrad, sign. G 191, fol. 116–117; dále srov. např. Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. 1205–1650*, Olomouc 1934, s. 109 a B. SOBOTÍK, *Opavský rejstřík*, s. 84; z listiny vyplývá, že Hať ležela v hlučínské zemi, kterou zástavně drželi olešnicko-kozelští vévodové (k tomu srov. také SOKA Opava, fond Archiv města Hlučín, inv. č. 45a).

⁶ Srov. blíže R. HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera*, s. 121 a Petr KOZÁK, *Z dolnoslezské Olešnice do hlavního města Českého království. Pozoruhodný život opavského hejtmána Bernarda Bírky z Násilí († 1483)*, in: Jiří Brňovják – Waclaw Gojniczek – Aleš Zářícký (edd.), *Šlechtic v Horním Slezsku / Szlachcic na Górnym Śląsku. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století). Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek)*, Katowice – Ostrava 2011, s. 123–124.

⁷ Listinu o prodeji zástavy uchovává MZA v Brně, fond Cisterciáci Velehrad, sign. G 43; dále srov. B. SOBOTÍK, *Opavský rejstřík*, s. 85.

⁸ K vlastnickým změnám ve vztahu k hlučínskému panství ve druhé polovině 15. a první půli 16. století přehledně např. Vincenc PRASEK, *Historická topografie země Opavské*, Opava 1889, s. 209–212; Augustin WELTZEL, *Besiedlungen des nördlich der Oppa gelegenen Landes I.*, Leobschütz 1890, s. 42–45; Marek SKUPIEN, *Hlučín*, Hlučínsko 5, 2015, č. 1, s. 33–35.

⁹ Jiří STIBOR, heslo *Bruntálští z Vrbna*, in: Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 10, Ostrava 1998, s. 38.

¹⁰ Srov. *Opavské zemské desky. Knihy zadní. 1537–1613* (dále ZDO 1537–1613). Ed. Miloslav ROHLÍK, Opava 1961, s. 662, č. 34c a dále J. STIBOR, heslo *Bruntálští z Vrbna*, s. 44.

¹¹ ZDO 1537–1613, s. 660, č. 34b.

¹² Srov. Jáchymovu poslední vůli z roku 1623, Zemský archiv (dále ZA) v Opavě, fond Slezský stavovský archiv, Opava (dále AS), inv. č. 226. V roce 1625 se jeho manželka Anna Kochtická z Kochtic označuje jako vdova – srov. ZA v Opavě, fond Zukal Josef, inv. č. 186, fol. 19r a ZA v Opavě, fond AS, inv. č. 801, fol. 26r. Nejnovější publikace o dějinách Hatě přináší mylnou zprávu, že v roce 1625 zakoupil Hať a Ovsisť Bernard Lichnovský z Voštic (Vilém PLAČEK – Pavel KOTLÁŘ, *Přehled dějin obce Hať 1250–2000*, Hať 2001, s. 14). Ve skutečnosti se jednalo o Pišť a Ovsisť – srov. ZA v Opavě, fond Rodinný archiv a Ústřední správa Lichnovských, Chuchelná, inv. č. 23.

¹³ K roku 1632 se o něm hovoří jako o hraběti Šlikovi na Šilheřovicích – srov. ZA v Opavě, fond Zukal Josef, inv. č. 186, fol. 18v. Jan Jindřich Šlik zemřel v roce 1639 – srov. ZA v Opavě, fond Zukal Josef, inv. č. 206, fol. 89v.

¹⁴ Srov. ZA v Opavě, fond Zukal Josef, inv. č. 193, fol. 17v.

onora pak krátce poté (nejspíše 1662). Šilheřovické panství následně (1662) zdědili příbuzní Šliků, a to Barbora Perpetua hraběnka z Ursenberku a František hrabě Borro.¹⁵ Posledně jmenovaný se k roku 1669 připomíná jako mrtvý, přičemž podle závěti (1668) měla obdržet jeho díl šilheřovického panství právě Barbora Perpetua.¹⁶ Stalo se tak na základě císařského nálezu až v roce 1673.¹⁷ Zanedlouho (1674) hraběnka prodala dominium jezuitské koleji v Opavě, která jej vlastnila takřka 100 let.¹⁸ Ve sledovaném období registrujeme v Hati také držitele menších nemovitostí.¹⁹

Farnost před třicetiletou válkou

O starších dějinách hašského kostela a farnosti v období před třicetiletou válkou nevíme v podstatě nic.²⁰ Pramenný materiál nám prozrazuje pouze následující fakta:

¹⁵ Srov. např. ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 26 ; inv. č. 27; inv. č. 131, kart. 3.

¹⁶ Srov. ZA v Opavě, fond Zukal Josef, inv. č. 193, fol. 21r.

¹⁷ Srov. ZA v Opavě, fond Zukal Josef, inv. č. 193, fol. 16v.

¹⁸ Srov. ZA v Opavě, fond Zukal Josef, inv. č. 193, fol. 16v; ZA v Opavě fond Jezuité Opava, inv. č. 29; inv. č. 31, inv. č. 32; inv. č. 172, kart. 5. Opavská jezuitská kolej držela panství Šilheřovice až do zrušení řádu v roce 1773, následně připadlo pruské královské komoře. Jednoznačně musíme vyloučit skutečnost, že po Vratislavském míru opavští jezuité směnili v roce 1743 Šilheřovice s jezuitou niskými za status minor Albrechtice (srov. A. WELTZEL, *Besiedlungen I.*, s. 118–119; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004, s. 806, reprint prvního vydání z roku 1938; V. PLAČEK – P. KOTLÁŘ, *Přehled dějin*, s. 18; Vilém PLAČEK – Magda PLAČKOVÁ, *Šilheřovice v historii a současnosti*, Šilheřovice – Háj ve Slezsku 2006, s. 50). Taková směna se nikdy nerealizovala. Mimo jiné to dokládají archiválie uložené ve fondu Jezuité Opava – srov. např. ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 54 (spis „*Historia Collegii Oppaviensis Societatis Iesu*“ z let 1688–1772).

¹⁹ K roku 1413 se připomíná hašský fojt Petr Beuellchen (SOka Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 206). Před polovinou 15. věku (1448) však olešnicko-kozelští Konrádové (pravděpodobně z titulu vlastníka vrchního práva) „... dali List na foytowstwý w hati...“ Žofii Birkovně z Násilé a jejím synům Štefanovi, Bernartovi a Janovi Bruntálským z Vrba (srov. Bartoloměj PAPROCKÝ Z GLOGOL A PAPROCKÉ WOLY, *Zrcadlo slavné markrabství moravského*, Ostrava 1993, faksimile prvního vydání z roku 1593, list LXIII). V poslední čtvrtině 15. a v prvních dvou dekádách 16. století drželi fojstství velmi pravděpodobně Drahotušové (asi oni zbudovali v Hati tvrz; hašský majetek sourozenců Jana, Václava a Kateřiny z Drahotuš a Haté prameny nespecifikují; srov. např. *Codex diplomaticus Silesiae* VI. Registrum St. Wenceslai. Urkunden vorzüglich zur Geschichte Oberschlesiens nach einem Copialbuch Herzog Johans von Poppel und Ratibor in Auszügen mitgetheilt. Edd. Wilhelm WATTENBACH – Colmar GRÜNHAGEN, Breslau 1865, s. 113–114, č. 342, rok 1482; s. 117, č. 358, rok 1484; s. 134–135, č. 404, rok 1492; ZA v Opavě, fond AS, inv. č. 776, fol. 23v, rok 1494; inv. č. 777, fol. 76v, 83r, 127v, roky 1503, 1507, 1513; *Pozůstatky knih zemského práva knížetství opavského II. Desky zemské I. (1431–1536)* – dále Pozůstatky II. Ed. Jan KAPRAS, Praha 1908, s. 122, č. 25, s. 179, č. 167, roky 1492 a 1519). Fojstství bezpochyby vlastnil Jan Makošovský z Makošova, který jej i s tvrzí, mlýnem a krčmou prodal hlučínskému pánovi Bernardovi ze Zvole. Tomu bylo fojstství intabulováno v roce 1519 a stalo se součástí hlučínského panství (Pozůstatky II, s. 179, č. 168). K roku 1574 držel v Hati dvůr Jakub Mozurowský z Laziska a k roku 1592 na zdejším „gruntě“ hospodařil pod Karlem Bruntálským z Vrba Václav Reichl z Neuvaldu (Maivaldu; ZA v Opavě, fond AS, inv. č. 790, fol. 174r; inv. č. 793, fol. 95r). Nelze vyloučit, že v obou případech se jednalo o bývalé fojstství.

²⁰ Hašská farnost se dosud nedočkala komplexního a moderního, kritického zpracování svých dějin. První stručný nástin vypracoval Gregor WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften I/5*, Brunn 1863, s. 269–270. Koncizně načrtnul historii farnosti také A. WELTZEL, *Besiedlungen I.*, s. 124–126. Doposavad nejspolehlivější přehled minulosti okrsku hašského kostela koncipovaný do podoby posloupnosti duchovních správců a pomocných kněží vznikl v 70. letech 20. století z pera P. Josefa Krakoviče; srov. Josef KRAKOVÍČ, „*Kronika–matricula–děkanství Hlučín*“, s. 138–158; SOka Opava, fond Farní úřad (dále FÚ) Hlučín, kopie přiložená u fondu. Z výše uvedených farností pak vycházela monografie o historii Haté vypracovaná Vilémem Plačkem a Pavlem Kotlářem, která však přinesla některé nové relevantní informace až pro období 19. a 20. století; srov. V. PLAČEK – P. KOTLÁŘ, *Přehled dějin*, např. s. 16–17, 23–24, 31–32, 50–51, 68–69, 96–100. Nepočtená literatura a v neposlední řadě tristní stav pramenné báze (např. z hašského farního archivu se dochovalo jen torzo) se pochopitelně odrazily v obsahu předkládané statě, jejímž cílem je převyprávět minulost farnosti zhruba do konce první třetiny 18. věku, kdy v Hati vyrostl

1. Kostelní inventář sestavený v roce 1821 farářem Josefem Lipkou nám mimo jiné přináší konkrétnější deskripci haťských zvonů.²¹ Tehdy vyzváněly v Hati tři. Barokní umíráček z roku 1781 nás v tomto případě nezajímá, naopak nás upoutají legendy zbylých zvonů. Na větším četl duchovní správce tento nápis: „*O rex glorie. cum. pace. Ioannes. mateus. marcus. Lucas. virtus. maria. a. d. mcccccxiii.*“ Na menším pak viděl Lipka tento text: „*O rex glorie. veni. cum. pace. a. d. mccccxiii. virtus. maria.*“ Farář Lipka sice přepsal legendy ne zcela přesně, nicméně ve správném zaznamenání letopočtů se nezmýlil.²² Pozdněgotické zvony pro starý haťský svatostánek byly tedy ulity v letech 1504 a 1513. Stalo se tak v době, kdy hlučinské panství včetně Hatě náleželo Baltazarovi Vlčkovi z Dobré Zemice (1504) a Bernardovi ze Zvole (1513). Na okraj poznamenejme, že k rekvizici výše uvedených tří zvonů došlo v období druhé světové války (1942). Zpátky do Hatě se vrátil jen nejstarší, a to v roce 1980.²³

2. Kopiář korespondence olomouckého biskupa Jana XVIII. Mezouna nám představuje prvního známého faráře v Hati, kterým byl Jan.²⁴ V roce 1576 se Mezoun obrátil na Petra Charvátu z Vetče (Vetře) na Křižanovicích a současně informoval také majitele hlučinského dominia a zemského hejtmána opavského knížectví Jana st. Bruntálského z Vrbna. Z korespondence vyplývá, že u Petra v Křižanovicích působil kněz olomoucké diecéze Valentin Simonides z Křenovic. Ten se měl stát farářem v Hlučíně, nicméně Charvát mu bránil v odchodu, protože si jej prý „jaksi zavázal“. Podle Mezouna ale neměl právo lákat olomoucké kněží do vratislavské diecéze (navíc v době reformace panoval nedostatek katolických duchovních správců) a měl takového jednání zanechat. Týkalo se to nejen Valentina, ale také kněze Lukáše a haťského faráře Jana: „...*Poniewadz tyz Kniez Walentin yakz dotzeno Pod Diocesi a Iurisdiciti Nassy Nalezny a gey aby za Sprawcze a Pastyrze duchowneho w Miestie Hluczynie byl Sme Podaly a dotczeny Kniez Lukass y Spolu tim Kniezem Janem ffararzem hatskym Pod Diocesi i Iurisdiciti jako y Kniez Walentin Nalezny Zato Zadame Zie se wtom Proti tiemz Kniezym Spokogyte...*“ O faráři Janovi bohužel nevíme nic bližšího.

3. Kopiář korespondence biskupa Stanislava II. Pavlovského z Pavlovic nás seznamuje se jménem možného Janova nástupce. Byl jím Jiřík Adalbert z Rovné („*Kniez Girzyk Adalbertus z Rowne Przedessly ffararz wass hatsky...*“; Równa na Hlubčicku?).²⁵ Dopisy Pavlovského opavskému zemskému hejtmánovi Janovi st. Bruntálskému z Vrbna, jeho bratrovi a zároveň patronovi haťského kostela Karlovi Bruntálskému z Vrbna na Šilheřovicích a Mikulášovi Tvorkovskému z Kravař (hejtmánův tchán) z roku 1585, prozrazují farářův úmysl vyměnit Hať za jiné beneficium. Přímluvám hejtmána a jeho tchána biskup vyhověl,

zděný kostel sv. Matouše přebudovaný koncem 19. století. Bohužel se tedy jedná o příběh torzovitý a mnohdy hypotetický.

²¹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc (dále ACO), kart. 8292.

²² Hans Lutsch koncem 19. století zachytil legendy následovně: zvon z roku 1504 (o průměru 81 cm) nesl nápis „*o rex glorie veni cum pace . a d m ccccc iiiii . ihesus maria*“, zvon z roku 1513 (o průměru 105 cm) pak text „*o rex glorie /veni/ cum pace . ioannes matevs marcvus lvcas ihesvs maria . a d m ccccc xiii*“; srov. Hans LUTSCH, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien IV. Der Reg.-Bezirks Oppeln*, Breslau 1894, s. 321. Fundovaný medailon zvonu z roku 1504 naposledy přinesl Pavel ŠRÁMEK, heslo *Zvon z Hatě*, in: K. Chamonikola (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. Svazek IV. Opava, Brno 1999, s. 222. Nápis v gotické minuskule zaznamenal autor následovně: „*o rex glorie veni cum pace + ad mccccxiii + ihesvs + maria +*“; rozdělovacím znaménkem je motiv kosočtverce. Ke staršímu zvonu srov. také Leoš MLČÁK, *Zvony na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2014, s. 78 a 130.

²³ Zvon byl vrácen z německé farnosti Holzgerligen ve spolkové zemi Bádensko-Württembersko. Doplňme, že váží 320 kg. Blíže srov. V. PLÁČEK – P. KOTLÁŘ, *Přehled dějin*, s. 97 a 184–185; P. ŠRÁMEK, heslo *Zvon z Hatě*, s. 222.

²⁴ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc (dále AO), inv. č. 77, fol. 98r.

²⁵ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 95, fol. 105r.

a tak na jaře 1585 směřovaly kroky Jiříka Adalberta do Horních Moštěnic u Přerova. Patron měl umožnit knězi bez překážek sklidit obilí zaseté na farních polích (případně mu to mělo být kompenzováno), vyzvednout si z Hatě své věci a současně mělo dojít k bezproblémovému vyrovnání vzájemných dluhů.²⁶

4. Výše zmíněný Lipkův inventář z roku 1821 prozrazuje, že haťské benefičiální pozemky zaujímaly výměru nejméně 25,2 ha.²⁷ K tomu je nutné připočíst farní zahrady a půdu náležející kostelu, jejichž rozsah neznáme.

Někdy před rokem 1504 byl tedy v Hati vybudován kostel. Jeho farní status je bezpečně doložen až v poslední třetině 16. století. Z bodu č. 4 vyplývá, že pozemky ve vlastnictví fary a kostela dosahovaly rozlohy daleko větší než půl lánu. Ve středověku bylo přitom vybavení půl lánem typické pro církevní obvody, které se vyčlenily ze starších a větších farností. Lze tedy vyslovit opatrný předpoklad, že haťská farnost snad náležela k těm starším a větším a tím pádem nedošlo k jejímu zřízení až v závěrečné etapě budování farní sítě na Opavsku, ukončené zhruba v půli 14. století. Pokud je nastíněný výklad správný, znamenalo by to zároveň, že farní kostel stál v Hati již v éře velehradských cisterciáků, případně ještě dříve.

Pro úplnost připomeňme ještě další přímé či nepřímé doklady existence kostela a beneficia v Hati, které ale s ohledem na výše řečené nemají valnou vypovídající hodnotu. Ve vkladech hlučínského zboží do opavských zemských desk z let 1518 a 1547 se nekonkrétně ve vztahu k jednotlivým lokalitám hovoří také o „podacích far a oltářů“.²⁸ Nepochybně se to vztahovalo i na Hať. Před třicetiletou válkou se pak „kolatury neb kostelní podací“ připomínají ještě v letech 1609 a 1612 v opavských zemských deskách, a to v souvislosti s nabytím šilheřovického panství Bohunkou Stošovnou z Kounic a Janem Geraltovským z Geraltovic.²⁹ V tomto případě se patronátní právo zmiňovalo pouze ve spojitosti s Hatí a Šilheřovicemi. Haťský svatostánek se nepřímo připomíná také k roku 1616, kdy Jan Geraltovský z Geraltovic přijal za šilheřovického úředníka Jana Benešovského.³⁰ Mezi jeho povinnosti patřil také dohled na pravidelnou docházku čeládky ze dvorů na panství do kostelů o nedělích a svátcích.

„...omnes ferme subditi... errore peruerso sunt infectis“ – luteránský prostor v Hati a strastiplná léta války třicetileté

O osudech haťské farnosti v prvním poločase 17. století nemáme příliš zpráv, přesto se je vynasnažíme alespoň rámcově rekonstruovat. Klíčovou úlohu v tomto směru sehrává jedinečný pramen, tedy „Catalogus personas haereticas“ opavského děkana a faráře Jana Viléma Morsheusera sepsaný v dubnu 1642 a následně zasláný do Olomouce.³¹ O náboženské situaci na šilheřovickém dominiu nás, vlastně šťastnou náhodou, informoval hlučínský farář Jan Goslavský. Protože se v jeho církevním okrsku nenacházel žádný protestant, uznal za vhodné informovat svého nadřízeného o situaci v okolí, odkud přicházeli ke Goslavského ovečkám predikanti, kteří je „infikovali svým zvráceným učením“. Trnem v oku mu byly „heretické“ poměry na dobroslavickém panství vlastněném Václavem Fridrichem Cikánem ze Slupska a na dominiu šilheřovickém, které tehdy spravovala vdova Anna hraběnka Šli-

²⁶ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 95, fol. 84r, 84v, 105r, 110v.

²⁷ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 8292.

²⁸ Pozůstatky II, s. 177, č. 163; ZDO 1537–1613, s. 123, č. 17b.

²⁹ ZDO 1537–1613, s. 660, č. 34b; s. 662, č. 34c.

³⁰ ZA v Opavě, fond Velkostatek Šilheřovice (dále VŠ), inv. č. 134, kart. 51.

³¹ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2221.

ková. O ní hlučinský farář napsal: „...*non solum ipsa, sed omnes ferme subditi in sex pagis (tzn. Německá Lutyně, Šilheřovice, Hať, Darkovice, Koblov, Markvartovice) ipsius hoc errore peruerso sunt infectis; haec habet tria templa adhuc ocellusa uidelicet in primo pago cognomine Schilersdorff, in 2do pago dicto Lutemo, in 3tio pago cognomine Hac, in hoc concessit cuidam sacerdoti Diaecesis Wratislaviensis sacramenta administrare.*“ Goslavského relací pak doplnil samotný děkan. Hraběnka Šliková před dvěma lety (tj. 1640) zaměstnávala na šilheřovickém zámku učitele svého synáčka (Vilém Jindřich hrabě Šlik). Ten rezignoval a ještě před svým odchodem z Opavska Morsheuserovi sdělil o hraběnce Šlikové jisté skutečnosti: „... *post obitum D/omi/ni sui comitis de Schlikh (Jan Jindřich hrabě Šlik)... praedicantium ex Ducatu Desnensi adductum penes se habere, qui singulis diebus Dominicis sibi et aliis suis assectis concionari ac certi tempore panem illum fictitium praebere debeat.*“ Podle děkana snad i Jan Jindřich hrabě Šlik vydržoval za svého života protestantského kněze.

Z Morsheuserova katalogu se tedy dovidáme relevantní informace:

1. Anna hraběnka Šliková byla luteránka. Od smrti svého druhého manžela Jana Jindřicha hraběte Šlika (zemřel 1639) vydržovala na šilheřovickém zámku evangelického kněze příslého z těšínského knížectví, který o nedělích sloužil bohoslužby.

2. Luterskou víru údajně vyznávala většina poddaných, tzn. i těch z haťské farnosti.

3. Kostely v Německé Lutyni na Těšínsku, v Šilheřovicích a Hati byly k roku 1642 zavřené, nepůsobil tedy při nich žádný stálý duchovní správce. V haťském kostele bylo povoleno jakémusi knězi vratislavské diecéze vykonávat svátosti. O jeho případném budoucím působení ve vsi nevíme ale vůbec nic.

4. Ze šilheřovského a dobroslavického panství pronikali do hlučinské farnosti predikanti. Nelze tak vyloučit, že i v prostoru dominia spravovaného hraběnkou Šlikovou kázalo vícero luterských pastorů, jak to v případě dobroslavického zboží Cikánů ze Slupska výslovně zmiňuje Goslavský.

Ještě v roce 1585 působil v Hati katolický farář Jiří Adalbert z Rovné. A katoličtí kněží byli na haťské beneficium dosazováni pravděpodobně i v následujícím období, protože příslušníci hlučinské větve Bruntálských z Vrba vystupovali jako zapálení katolíci.³² Ostatně v roce 1610 obdržel Šilheřovice, tzn. druhou faru na panství, krakovský diecezán a katolík Albert Gagadkovský.³³ Je tedy velmi pravděpodobné, že se myšlenky Martina Luthera v haťské a šilheřovické farnosti výrazně uchytily až po roce 1609, kdy na dominium Šilheřovice přicházejí evangelíci Geraltovští z Geraltovic. Jejich konfesní zaměření prozrazuje poslední vůle Jáchyma Geraltovského (1623).³⁴ Vdova po něm, v Morsheuserově katalogu připomínaná luteránka Anna Kochtická z Kochtic, uzavřela další sňatek s Janem Jindřichem hrabětem Šlikem. O jeho náboženské orientaci prameny explicitně nehovoří. Ovšem s ohledem na tradiční konfesní zaměření Šliků lze předpokládat, že se hlásil k luterství. Nasvědčovat by tomu mohl i zajímavý zápis v haťské úmrtní matrice. V roce 1666 zemřel ve věku přibližně 70 let jistý Adam Slatkov „...*in fide Lutherana natus et educatus...*“; neboť jeho otcem byl luteránský predikant Adam „...*Shilykowski...*“³⁵ Před smrtí se zřekl „chybných luterských článků“ a konvertoval. Rozdílné příjmení otce a syna může

³² Srov. např. J. STIBOR, heslo *Bruntálský z Vrba*, s. 37.

³³ František SNOPEK, *Nová akta kardinála Ditrichštejna. Příspěvek k církevní topografii moravské*, Časopis Matice moravské 27, 1903, s. 298. Ze Snopka pak čerpali Jan TENORA – Josef FOLTYNOVSKÝ, *Bl. Jan Sarkander. Jeho doba, život a blahoslavení*, Olomouc 1920, s. 51.

³⁴ ZA v Opavě, fond AS, inv. č. 226.

³⁵ ZA v Opavě, Sbirka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 6v. Jednoznačně můžeme vyloučit čtení „Schillystowský, Killyschovský, Millystovský a Schillerstorfský“, jak uvazuje J. KRAKOVIČ, „*Kronika-matricula*“, s. 331.

jistě mít racionální vysvětlení. Stejně tak ale nelze vyloučit jinou interpretaci a vnímat staršího Adama jako evangelického kazatele ve službách Šliků („Šlikovský“). V této souvislosti je třeba upozornit na skutečnost, že matriční záznam nehovoří o místě narození Adamů. Oba se mohli přistěhovat do Šilheřovic v dospělém věku.

Jiný důkaz o zakořenění luteránství v obvodu haťského kostela, respektive na šilheřovickém panství, přináší dopis píštského faráře a zároveň exkurendo administrátora v Hatí Jana Ferdinanda Zalengy, který v roce 1650 adresoval konzistoři.³⁶ Podobně jako v roce 1642 i tentokrát slyšíme nářky na chování Anny hraběnky Šlikové. Jako luteránka komplikovala Zalengovi vykonávání duchovní správy v Hatí. Svěvolně nařídila otevřít a zavřít kostel a odpírala mu do něj vstoupit. Dokonce se měla posmívat biskupovi a oficiálovi. Farář rovněž nesouhlasil s pohřbíváním heretiků na hřbitově. Zalenga současně zaslal konzistoři seznam evangelíků mimo jiné i z Hatě a Darkovic, které přináležely k obvodu haťského svatostánku.³⁷ V komparaci s mustrunkem z roku 1608 se dá reálně usuzovat, že luteráni v polovině 17. století tvořili zhruba polovinu obyvatelstva vsi.³⁸ V Darkovicích jsou jako „heretici“ uváděni jen dva sedláci a šafář. Šilheřovice farář vykazoval jako zcela luteránské, přičemž tamní kostel byl stále zavřený.³⁹

Vyznavače luterské konfese z Hatě a Šilheřovic eviduje ještě nejstarší haťská úmrtní matřka.⁴⁰ V letech 1657–1666 (posledním registrovaným luteránem byl právě výše zmíněný Adam Slatkov) dosahovalo jejich množství nevelké cifry 11 osob, z nichž dvě před smrtí konvertovaly a třetí chtěla, ale kvůli nepřítomnosti faráře k tomu nedošlo. Je zřejmé, že poté, co v Hatí opět sídlil stálý katolický duchovní správce (mající na starosti i šilheřovický farní okrsek), početní stav evangelíků stále klesal a po vrcholící protireformaci na Opavsku v 70. a 80. letech 17. století se pravděpodobně minimalizoval.

Pokusíme-li se výše řečené sumarizovat, pak situace v haťské farnosti mohla v první půli 17. století vypadat následovně. Někdy po roce 1609, tedy po příchodu Geraltovských na šilheřovické panství, opustil katolický kněz Hať a na dominium byli povoláni luteránští pastoři. I když se k roku 1642 obyvatelstvo církevního obvodu kostela v Hatí hlásilo asi převážně k luteránské víře, nemohl již tehdy při něm působit stálý evangelický duchovní a kostel byl zavřen. Stalo se tak zřejmě následkem usilovné rekatolizační politiky zahájené opavským knížetem Karlem z Lichtenštejna v roce 1624 a podporované olomouckým biskupem kardinálem Františkem z Ditrichštejna. Ačkoliv církevní topograf Řehoř Wolný operuje bez odkazu na zdroj s letopočtem 1624, odkdy měla být Hať komendována z jiných farností, zdá se pravděpodobnější, že teprve někdy v letech 1642–1650 byl haťský kostel otevřen a svěřen do péče katolického faráře v Píšti.⁴¹ I když tamější duchovní správce Zalenga hovořil o filiálce, kterou má „...in villa Haczteneo...“,⁴² jednalo se evidentně o komendát. Svatostánek v Hatí podle mladších pramenů totiž farní práva neztratil.

³⁶ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2221.

³⁷ „*Atera Villa Hac 1 Domina Heretica 2 Perstek Collonus 3 Adamus Vitricus filius 4 Konieczny 5 Foyt recens iudex Hacensis 6 Paulus Konieczneho 7 Daniel Ways 8 Matheus Koloska 9 Kubka 10 Podesswa 11 Michal 12 Smelczar 13 Raczek na Kruzowie 14 Placzek 15 Czegan 16 Mathussek 17 Jan Kaczmarz 18 Hortulani 19 Maior Geor/gius 20 Augustinek 21 Janek Felczar (?) In Villa maior Darkowice 22 Stania Colonus 23 Waniura Colonus 24 Lucas Villicus...*“ (srov. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2221).

³⁸ *Zemská hotovost Opavského knížectví z roku 1608*. Ed. Petr KOZÁK, Opava 2010, s. 120.

³⁹ „...*Illustrissima D/omi/na cum toto Pago Schelstor... (dále nečitelné) cum aliis Ecclesiis sibi addictis, iam a Viginti annis carente Sacerdote oclusae manent*“ (srov. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2221).

⁴⁰ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, např. fol. 1r, 3r, 3v, 4v, 5r, 5v, 6v. Srov. také J. KRAKOVÍČ, „*Kronika–matricula*“, s. 331.

⁴¹ G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 270.

⁴² ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2221.

Obtížné chvíle prožili obyvatelé haťské farnosti v období třicetileté války. Tehdy opavské vévodství trpělo verbováním, ubytováním, rekvírováním, výpalným a průtahy vojsk. Velké újmy registrujeme také na šilheřovickém panství. Jednoznačně o tom vypovídá konsignace škod za léta 1630–1636 podaná Annou hraběnkou Šlikovou v září 1636. Celkové ztráty vyčíslila částkou 5328 tolarů. Na dominiu obzvlášť řádili vojáci císařského polního maršála Baltazara Marradase, když se zdržovali v ležení u Opavy (tzn. někdy v letech 1632–1633). Snad to byly právě Marradasovy oddíly, které vyloupily také haťský a šilheřovický svatostánek, jmenovitě odcizily kostelní roucha – „...die Soldaten... ungeschewet Kirchen be- raubt, und allerlei gewandt heraus entwendet...“⁴³

Návrat „posledního zajatce II. svět. války“ do obce 7. 7. 1980

1. Zvon z roku 1504 se vrátil do haťského kostela v červenci 1980. Převzato z publikace Vilém PLÁČEK – Pavel KOTLÁŘ, Přehled dějin obce Hať 1250–2000, Hať 2001, část fotodokumentace

Okres kostela sv. Matouše v druhé polovině 17. století a boj o farní práva

V souvislosti se sporem haťského faráře s opavskou jezuitskou kolejí vedeným v 70. a 80. letech 17. století zachycujeme také svědectví již připomínaného hlučinského faráře a tehdy i děkana Jana Goslavského. V roce 1678 nám prozradil, že před 40 lety (1638) držel haťské beneficium jako regulérní farář. Podle jezuitů byl však pouhým exkurendo administrátorem, a to pouze jeden rok, přičemž zajišťoval bohoslužby v Hati čas od času hlučinskými kaplany.⁴⁴ V tomto případě je třeba nejspíše dát za pravdu jezuitům. Sám Goslavský se

⁴³ ZA v Opavě, fond Zemský výběrčí úřad knížectví opavského, Opava, inv. č. A 29, kart. 3.

⁴⁴ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 97, kart. 2.

v Morsheuserově katalogu (1642) neoznačuje za haťského faráře a nehovoří ani o komendátu. Haťský svatostánek byl navíc tehdy stále uzavřen. Podle Řehoře Wolného komendoval hlučinský farář (tedy Goslavský) kostel v Hati v roce 1653.⁴⁵ Tento fakt se více blíží realitě, protože právě o rok dříve rezignoval na úřad duchovního správce v Píšti Jan Ferdinand Zalenga.⁴⁶ Ten, jak víme, pečoval také o duchovní potřeby haťských farníků.

Důležitý krok směřující ke stabilizaci duchovní správy v haťské farnosti sehrálo rozhodnutí dosadit na benefícium katolického kněze, který by působil v místě. Bližší okolnosti onoho procesu neznáme, ale každopádně v něm sehrál klíčovou úlohu patron. Tím byl Vilém Jindřich hrabě Šlik, jenž se někdy v první půli 50. let 17. století ujal správy šilheřovického dominia. V květnu 1655 se Šlik obrátil s žádostí na konzistoř. Podle jeho slov působil v jeho vsi Hať od nepaměti farář („...*Pfaret Lehr...*“). Proto si přál dosadit na tamní benefícium opět věrného katolického kněze („...*trewer Catholischen Priester...*“). O místo se přihlásil Florián Boninský a Vilém Jindřich chtěl, aby mu fara v Hati („...*Pfaret zu hatsch...*“) byla udělena.⁴⁷ Přání investovat na faru věrného katolického duchovního a rovněž křest jeho dcery katolickým farářem (1660 po nedávné smrti hraběte)⁴⁸ by mohly indikovat skutečnost, že Vilém Jindřich Šlik konvertoval ke katolické víře.

Není jisté, zda blíže neznámý Florián Boninský skutečně zamířil do Hatě. Pokud ano, pak zde vykonával úřad faráře jen velmi krátce. Haťské matriky totiž v letech 1656–1657 zachycují jako duchovního správce Mistra Daniela Pulibia („...*M. Daniel Pulibius Parochus in Hacz et Schüllersdorff...*“).⁴⁹ O něm nevíme také nic. Každopádně z Hatě odešel na jaře 1657. V témže čase přišel do vsi nový „farář šilheřovický a haťský“, přičemž oba kněží se po jistý čas starali o své ovečky společně. Již v roce 1656 totiž hrabě Šlik prezentoval na haťskou a šilheřovickou faru Stanislava Pustulkoviče (ojediněle Poštulkovič; zachycen také jako František Stanislav Pustulkovič), který předtím dva roky pracoval na „vicekuratuře“ (pravděpodobně byl kaplanem na fáře) v Hlučíně.⁵⁰ Ještě téhož roku pak proběhla jeho investitura.⁵¹ Rodák patrně z Královského Pruska („...*Patria mea Prussia...*“) v Hati vydržel dlouhých 29 let.⁵² Zemřel v září 1685.⁵³

Z pramenů evidentně vyplývá, že už Danielu Pulibiovi byla svěřena správa dvou farností, přičemž duchovní správce sídlil v Hati.⁵⁴ Tato skutečnost se odrazila i v neustálené titulatuře duchovních správců, kteří se označovali někdy jako „faráři haťští“ či „faráři šilheřovičtí“, jindy se zas nazývali „faráři haťskými a šilheřovickými“ nebo obráceně.⁵⁵ Opětnému ustavení plebána při šilheřovickém kostele Nanebevzetí Panny Marie zřejmě bránil nedostatek katolických kněží a pravděpodobně ještě více tušený špatný stav šilheřovického benefícia po třicetileté válce. Bylo by přece přirozené, aby duchovní správce žil v centru

⁴⁵ G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 270.

⁴⁶ Srov. G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 287; J. KRAKOVÍČ, „*Kronika–matricula*“, s. 261. Oba Zalengu píšou jako Golengu.

⁴⁷ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2942.

⁴⁸ Ke křtu srov. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravského kraje, sign. H V 1, inv. č. 2622, fol. 8r.

⁴⁹ Srov. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravského kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 1r; sign. H V 1, inv. č. 2622, fol. 6r. Dopis opavských jezuitů z roku 1686 připomíná někdejšího haťského faráře Daniela N. Ten bude patrně totožný s Pulibiem, který začal vést v Hati matriky.

⁵⁰ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 96, kart. 2.

⁵¹ K datu investitury srov. např. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravského kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 12v.

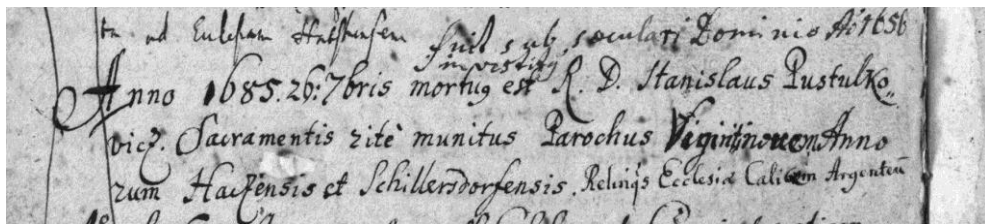
⁵² K rodišti srov. ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 96, kart. 2. Také farářovo jméno naznačuje původ v Polsko-litevském státu.

⁵³ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravského kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 12v.

⁵⁴ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravského kraje, sign. H V 1, inv. č. 2622, fol. 6r.

⁵⁵ Srov. např. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravského kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 2r, 12v, 22v, 52r; ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 50, fol. 4v, 110v; inv. č. 54, fol. 14r.

počátku 70. let 17. století se v Hati nacházel kostel zasvěcený sv. Matouši, apoštolovi a evangelistovi. Pokud se týče zařízení, nebylo bohaté, ale ani vyložené chudé. Ve zvonici visely dva „málo vyzdobené“ zvony (tedy výše zmíněné, z let 1504 a 1513). Farář měl k dispozici drahocenný starý kalich uvnitř i vně pozlacený. Letitý, dosluhující, avšak před časem renovovaný hlavní oltář doplňovaly nedávno zřízené dva boční oltáře. Oprava a výroba tak musela proběhnout za Pustulkoviče. Pouze hlavní oltář disponoval konsekrovaným portálem. Dále farář evidoval dřevěnou křtitelnicí s měděným kotlíkem, pravděpodobně měděnou kropenku, cínovou nádobku na svaté oleje, kovovou monstranci, cínový kalich pro abluci, barevné látkové antependium, stříbrný kříž, čtyři kasule různých barev, pět větších a dvě menší alby, nový římský misál, nový olomoucký rituál, dvě superpelice, pět větších a šest menších oltářních ubrousků, sedm vel pro přikrytí kalicha, dva malé kovové svícny, tři různě vyšívané oltářní přikrývky a cínovou misku se lžičkou pro křtění. Farní kostel získával příjmy jen ze čtyř „železných“ krav. Plat z každé činil osm českých grošů ročně. Ze Šilheřovic duchovní správce na desátku ideálně dostával 14 moravských měric pšenice a stejně tolik ovsa, ale díky zpustlým statkům a omezení ze strany vlastníka panství (tehdy Barbora Perpetua hraběnka z Ursenberku) nepobíral vše. Navíc žádný profit neměl z tzv. Šikova svobodného dvora a z mlýna. Z Hatě činil plný desátek 22 moravských měric pšenice a 22 měric, tři věrtele a tři mírky ovsa, z Darkovic pak 20 měric a tři věrtele pšenice a stejně tolik ovsa. Více než čtvrtinu obilí z Hatě a Darkovic však Pustulkovič neviděl. Majitel dominia to vysvětloval tím, že některé statky mají pustá pole. Další naturální odvody přicházely ročně z hat'ských mlýnů. Ze dvou horních sumárně věrtel pšeničné mouky, z dolního mlýna taktéž věrtel. Dlužný roční plat dvou zlatých plynoucí ze statku zvaného „Mikloškov“ (asi v Hati) si přivlastnil před čtyřmi lety „urozený hrabě“ (tzn. Borro; 1672 byl ale již mrtvý). K hat'ské fáře náležely tři louky a pole porostlé ze dvou třetin březovým lesíkem, zbylá neúrodná část se osévala obilím. U farní budovy se nacházela zahrádka. K šilheřovickému beneficium patřilo neúrodné a zřídka osévané pole a zahrádka. Podle Pustulkoviče náležela k šilheřovické fáře původně ještě louka a také „...Kněžki Les...“ Oba pozemky měly být zcizeny dominiem před 20 či několika více lety (tedy za Šliků). V Hati i Šilheřovicích působil učitel.

4. Záznam o smrti hat'ského faráře Stanislava Pustulkoviče v hat'ské úmrtní matrice. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 12v

Slova Stanislava Pustulkoviče indikují možné otevřené spory s patronem kostelů a obročí v Hati a Šilheřovicích. Ve vztahu k Barboře Perpetui hraběnce z Ursenberku a Františku hraběti Borro o nich nevíme, i když s ohledem na výše řečené lze předpokládat, že vzájemný poměr majitele panství a duchovního správce nebyl zrovna ideální. Zjevný, vášnivě vedený a dlouholetý konflikt se ovšem rozhořel mezi Pustulkovičem, jeho nástupcem Janem Josefem Hennerem a hluchinským děkanem Františkem Knurem na straně jedné a novou šilheřovickou vrchností, kterou v roce 1674 stala jezuitská kolej v Opavě. Ze

strany patrona hrál ústřední roli v rozepři, doprovázené invektivami (údajná slova hlučínského děkana adresovaná jezuitskému prokurátorovi: „...*aby ten žebrak... rozkazował svejm žebrakum, ne jemu.*“)⁵⁹ a snad i násilím (toho se měl dopustit prokurátor na Pustulkovičovi), jezuita a prokurátor šilheřovického panství Jan Mauritius. Do kauzy, ve které šlo především o dodržování farních práv, byla pochopitelně vtažena konzistoř.⁶⁰ Na základě pramenů ze 70. až 90. let 17. století se pokusíme vystihnou kardinální okruhy konfliktu:

1. Jednalo se o desátky. Zde měl spor dvě roviny. Jednak byly faráři zadržovány příjmy z poustek v Hati, Darkovicích a Šilheřovicích, ze dvou statků v Darkovicích a z tzv. Šikova dvora v Šilheřovicích. Jednak „farní“ strana požadovala odevzdávání desátku v bohumínské míře, nikoliv v menší opavské. To jezuité rázně odmítli. Podle nich tomu tak nikdy nebylo a ani nemůže být, protože uvedené vsi se nacházejí v olomoucké diecézi (nikoliv ve vratislavské) a v opavském knížectví (nikoliv v těšínském). Pozoruhodné pak je, že v hlučínských děkanských matrikách z let 1672 a 1691 je uváděna jako měrná jednotka moravská měrice.

2. Farář Henner se v roce 1689 marně dovolával navrácení tzv. Kněžského lesa v Šilheřovicích patřícího dominiu. Podle Pustulkoviče a Hennera náležely faře či kostelu také jiné šilheřovické pozemky, tedy dominikální louka a dále zahrada zvaná Vrbice, zahrada sousedící se zámeckou zahradou a nějaké rybníčky. Svatostánku rovněž kdysi údajně plynuly jisté platy z jakýchsi šilheřovických pozemků. Henner upozornil také na skutečnost, že faráři v Šilheřovicích v minulosti příslušel také pozemek ve vsi Zabelkóv na bohumínském panství v těšínském knížectví a vratislavské diecézi. Ten byl koncem 17. století v majetku kostela v Bohumíně. V tomto případě měl pravdu, ovšem nemovitost nebyla zcizena šilheřovickou vrchností, nýbrž bohumínským pánem Janem Jiřím z Hohenzollernu. Ten v roce 1612 nařídil, aby plat z polí a luk ve vsi Zabelkóv plynul bohumínské faře a škole. K bohumínskému beneficiu náležely zmíněné pozemky před 12 lety, pak z nich měla užitek šilheřovická fara.⁶¹ Pole a louky byly tedy někdy kolem roku 1600 neznámým způsobem připojeny k šilheřovickému obročí, které ale o ně v roce 1612 přišlo.

3. Farář měl údajně právo odebírat od vrchnosti ročně 12 beček piva a několik šeflů krup. Pustulkovič nakonec nedostával nic.

4. Pustulkovič vytýkal příslušníkům Tovaryšstva Ježíšova celou řadu dalších věcí. Kupříkladu jej trápil špatný stav kostelů, farních stavení a šilheřovické školy, domáhal se nedodaného dříví ze Šilheřovic, vadilo mu používání jeho kalicha jezuita a jejich sváteční bohoslužby v šilheřovické zámecké kapli. Jezuité také údajně zničili nějaké farářovy pamětní zápisky.

5. Hlučínský děkan Knur požadoval po jezuitské koleji navrácení částky 100 zlatých (podle některých svědků 100 tolarů). Zmíněný obnos měl údajně dát jezuitům zemřelý farář Pustulkovič s podmínkou, že bude pohřben v opavském jezuitském kostele. To se nestalo, faráře pochovali v hařském kostelíku.

6. Po smrti Pustulkoviče počala hádka o klíče od svatostánků v Hati a Šilheřovicích. Ty uchovávali u sebe jezuité, kteří tak znesnadňovali práci píšťskému faráři Janu Valentinu Janikovičovi, kterému byla svěřena administratura. Podle Knura neměli na to z pohledu církevního práva nárok. V této souvislosti si hlučínský děkan neodpustil ironickou po-

⁵⁹ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 96, kart. 2.

⁶⁰ Ke sporům srov. ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 96, kart. 2; inv. č. 97, kart. 2; inv. č. 102, kart. 2; inv. č. 54, fol. 14r; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, č. knihy 180, s. 74–77.

⁶¹ Franciszek POPIOLEK, *Regesten zur Geschichte der Städte Oderberg und Schwarzwasser*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 3, 1907/1908, s. 99, č. VI. Srov. také Othmar KARZEL, *Die Reformation in Oberschlesien. Ausbreitung und Verlauf*, Würzburg 1979, s. 252.

známku, totiž že „Kristus svěřil klíče sv. Petrovi, nikoliv sv. Ignáci“.⁶² Knurovi zároveň vadila dlouhodobá neobsazenost haťského benefícia (Jan Josef Henner se stal farářem až 10. července 1687).

7. Farář Henner vedl s jezuitu spor o právo pastvy na vrchnostenském pozemku v Hati. Z hlučínského děkanské matricy z roku 1691 vyplývá, že dotyčná parcela mohla být díky „laskavosti“ jezuitů využívána pro farský dobytek, nicméně neplynul z ní desátek.

I když o revindikaci majetkových práv k šilheřovickým pozemkům neslyšíme, nevyšlo úsilí farní strany, zejména pak děkana Knura, úplně do ztracena.⁶³ Svědčí o tom kvitance Jana Josefa Hennera vystavená v roce 1687.⁶⁴ V ní haťský a šilheřovický farář potvrdil, že přijal od opavské jezuitské koleje zeizené desátky, tedy devět větelů pšenice a stejně tolik ovsa, ze statků v Darkovicích a z tzv. Šikova dvora v Šilheřovicích a rovněž 12 beček piva. K roku 1689 pak Henner neúspěšně požadoval od vrchnosti ročně 24 beček bílého piva.

Staříčků a dnou trpící obhájce farních práv, tedy Stanislav Pustulkovič, zemřel v září roku 1685.⁶⁵ Haťskému kostelu odkázal pozlacený stříbrný kalich v hodnotě kolem 40 zlatých.⁶⁶ Brzy po Pustulkovičově smrti pověřil hlučínský děkan administraturou šilheřovického jezuitského prokurátora Jana Mauritia, tedy onoho člověka, kterému později nemohl přijít na jméno.⁶⁷ V roce 1686 vidíme jako administrátory píšťského faráře Jana Valentina (též Jan Mikuláš) Janikoviče⁶⁸ (administrátor exkurendo) a po něm Jiřího Rudolfa Hněvotského.⁶⁹ Možná vydržel v Hati do ledna roku 1687, kdy hlučínský děkan Knur svěřil administraturu Janu Josefu Hennerovi.⁷⁰ Rodák z Frýdku se posléze, tedy dne 10. července 1687, stal také řádným farářem.⁷¹

V roce 1691 sepsal Henner zprávu o stavu farnosti pro hlučínskou děkanskou matriku.⁷² Ta obecně nepřináší nějaké „převratné“ novinky. Farní kostel sv. Matouše byl vystavěn ze dřeva. V dřevěné zvonici visely stále dva zvony. Z mobiliáře Henner dále zmínil dva stříbrné pozlacené kalichy s patenami (jeden věnoval kostelu Pustulkovič), stříbrný pozlacený pacifikál, jedno portatile, tři pozlacené oltáře, šest kasulí různých barev, sedm vel pro přikrytí kalicha, měděnou postříbřenou monstranci, 16 oltářních ubrousků, 13 oltářních přikrývek, tři asi bronzové párové svícny, další kovový párový svícen, tři bursy, sedm antependií, čtyři alby, tři superpelice, čtyři menší alby pro ministranty, římský misál, menší římský misál pro zádušní mše, kovové ciborium, tři polštářky kladené obvykle pod misál, olomoucký rituál, agendu biskupa Pavlovského z roku 1586, dřevěnou křtitelnicí s měděným kotlíkem, nádobku na svaté oleje, dvě kovové kroupky, pět párů korouhví,

⁶² ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 97, kart. 2.

⁶³ Ještě v roce 1755 upozornil haťský farář Mikuláš Dionýz Sarkander Večerek konzistoř na někdejší benefičiální vlastnictví tří dominikálních luk v Šilheřovicích – srov. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 3523.

⁶⁴ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 98, kart. 2.

⁶⁵ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 12v.

⁶⁶ Ke kalichu srov. např. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 12v a ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 97, kart. 2.

⁶⁷ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 97, kart. 2.

⁶⁸ TAMTĚŽ.

⁶⁹ Hněvotský byl hlučínským děkanem uveden do funkce v říjnu 1686 (srov. ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 50, fol. 172v) a křtil do prosince uvedeného roku (srov. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2622, fol. 27r).

⁷⁰ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2622, fol. 27v.

⁷¹ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2622, fol. 27v (zde také údaj o rodišti – „...*Joanne Josepho Henner Silesio Fridecensi...*“; Henner se tedy nenarodil v Prudniku, jak uvádí G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 270).

⁷² ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, č. knihy 180, s. 71–78. Opět pomijíme informace týkající se šilheřovického kostela.

kovovou kadidelnicí s lodkou a čtyři mešní zvonky. Je tedy zřejmé, že od roku 1672 se kostelní zařízení rozrostlo. Haťskému kostelu přibyla jedna „železná“ kráva, z celkového počtu pěti tak obdržel dva zlaté ročně. Další roční platy získával kostelní erár ze špitálu, který byl tedy zřízen po roce 1672 („...*domuncula Hospitale...*“; jeden zlatý), z usedlosti Matěje Oleckého (30 krejcarů), z haťského fojtství (44 krejcarů) a z Konečného gruntu (8 krejcarů). Z Foltýnovy usedlosti pak svatostánek získával ročně libru vosku. Desátek z Hatě během takřka 20 let značně vzrostl (39 moravských měřic pšenice a stejně tolik ovsa), u Darkovic pak registrujeme úbytek (15 měřic pšenice a stejně tolik ovsa) a u Šilheřovic přírůstek, mimo jiné v důsledku příjmu obilí z tzv. Šikova dvora (18 měřic pšenice a stejně tolik ovsa). Podle Hennerova názoru měl farář nárok také na desátek z dalších pozemků v Hati, Darkovicích a Šilheřovicích, nicméně nedostával nic. Další roční peněžní a naturální platy získával farář ze zmíněného Oleckého statku (dva zlaté a osm českých grošů), mlýnů (celkově dva větrale z horního a dolního haťského mlýna a z mlýna v Darkovicích – patrně stavení situované k roku 1672 do horní Hatě), z jistého domu v Šilheřovicích nazývaného „farní“ (čtyři zlaté a 48 krejcarů; bývalá fara?) a od haťských a darkovických domkářů (celkem 46 krejcarů) a šilheřovických domkářů (sumárně 36 krejcarů). Pokud se týče beneficiálních pozemků v Hati, evidoval Henner oproti roku 1672 ještě další louku, a to v místě zvaném „Kičkovy doly“. Čtyři louky dávaly sotva sedm fůr sena. U Šilheřovic připomněl farář pouze neúrodné pole, o zahrádce se nezmiňuje.

Obecně se dá říci, že se poměry v haťské farnosti koncem 17. století, a to i přes pokračující spory s vrchností, po strastiplném období třicetileté války víceméně stabilizovaly. Rozrůstal se kostelní inventář, byla vystavěna nová fara (o tom níže), zvýšily se také příjmy faráře. Ze tří vsí beneficiát dostával sumárně 144 měřic obilí, osm zlatých a 34 krejcarů a měřici mouky. Požitky to tedy nebyly nijak velké. Farář Jan Josef Henner to věděl nejlépe, když si v závěru své zprávy povzddechl: „*Et ex his vivit miserime.*“⁷³ Něco málo si mohl ještě přilepšit prostřednictvím štolových poplatků. Řídit se měl „specifikací akcidenční štóly“, tedy výkazem, který v květnu 1684 konzistoř vypracovala „...*Pro fararže hatčžského, a geho Nasledownj Potomky...*“⁷⁴ Duchovní správce vybíral peníze za křest, úvod šestinedělky, ohlášky a svatbu, úvod nevěsty, pohřby dětí a nezletilých, pohřby dospělých (uváděny rozdílné taxy za pohřby beze mše, se čtenou mší a se zpívanou mší) a pohřební kázání. Posluhování a poslední pomazání vykonával farář zdarma. Vyplácen měl být také rektor. Veškerou odměnu dostával farář v penězích, jen za úvod nevěsty vyžadoval svíčku a „obyčejný vdolek“.

Hennerovu zprávu je možné pro úplnost doplnit následujícími, leč v podstatě nedůležitými fakty. V roce 1661 zemřel Adam Horný. Díky jeho štědrosti obdržel kostel sv. Matouše černou kasulí.⁷⁵ Dalším dobrodincem se stal darkovický rychtář a kostelník Jakub Gaida. Ten před svou smrtí (1686) odkázal svatostánku 12 úlů (stromových včelstev), jejichž prodej vynesl 17 zlatých. Za ně byly pořízeny podle Gaidovy vůle v roce 1688 černá kasule a korouhve.⁷⁶ K roku 1686 se dovídáme, že kostel získal darem tři úly. V době Pustulkovičova farářování dva věnoval haťský mlynář Jan Kozák, zbylý pak Jakub Horriz z Darkovic.⁷⁷ V té době se připomíná (pravděpodobně haťský) kostelník Jiří Goněč.⁷⁸ A kostelnickou funkci vykonával několik let také Jan Klón z Hatě (zemřel 1691).⁷⁹ V letech

⁷³ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, č. knihy 180, s. 78.

⁷⁴ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 99, kart. 2.

⁷⁵ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 7r.

⁷⁶ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 12v.

⁷⁷ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 97, kart. 2.

⁷⁸ TAMTĚŽ.

⁷⁹ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 15v.

1693 a 1696–1697 zajížděl farář Henner do sousední vsi Píště.⁸⁰ Byl totiž pověřen administraturou tamní farnosti.

Jan Josef Henner, „...*Parochus Hatzensis, et Schillersdorffensis, vir de suis Ecclesijs optime meritus*“, zemřel počátkem ledna 1701 a byl za účasti 15 kněží pohřben v hačském kostele.⁸¹ Administrátorem a posléze farářem se v uvedeném roce stal hlučínský kaplan Antonín Jan Černý, narozený ve Vyškově.⁸² V Hati vydržel do roku 1706, kdy odešel za duchovního správce do Slavkova u Opavy.⁸³

Hačské svatostánky do konce první třetiny 18. století

Nyní věnujme pozornost kostelu v Hati. Připomeňme, že jeho existenci nepřímo poprvé dokládají pozdněgotické zvony z let 1504 a 1513. Jistě nelze vyloučit totožnost stavby stojící v Hati na počátku 16. věku s dřevěným objektem se zvonící, o kterém hovoří prameny ze 17. století. Ostatně není s tím v rozporu informace faráře Stanislava Pustulkoviče někdy z kraje 80. let 17. století (zřejmě z roku 1681). Duchovní si tehdy konzistoři stěžoval na špatný stav kostelů v Hati a Šilheřovicích, za který podle něj mohl patron, tzn. jezuitská kolej v Opavě: „... *Ecclesiaeq's pauperrimae Stillantium tectorum et vetustate corruptorum, parietu nec obolum accipientes sub officio eiq magis ac magis properant ad ruinam.*“⁸⁴ Přes střechy chudičkových svatostánků tedy zatékalo a díky letité zkaženosti jejich stěn stále více hrozilo, že se zřítí. A problémy se střechou kostela sv. Matouše registrujeme i v letech následujících. Z korespondence mezi hlučínským děkanem Knurem a jezuitským prokurátorem v Šilheřovicích Mauritiem vyplývá, že krytinu dosti poškodil vítr a do kostela značně napršelo. Utrpěla tak nejen samotná budova, nýbrž i mobiliář. Děkan žádal jezuity o nápravu. Dle slov prokurátora se měl o renovaci postarat kostelník.⁸⁵ O zařízení starého kostela nás informují víceméně jen hlučínské děkanské matriky z poslední třetiny 17. století.⁸⁶ Jeden z bočních oltářů byl zasvěcen Panně Marii a v roce 1722 před ním pohřbili hačského duchovního správce Tomáše Josefa Kundu.⁸⁷ K dřevěnému kostelíku bohužel již nedokážeme více říci. Snad jen skutečnost, že velmi pravděpodobně stával na místě dnešního svatostánku, tzn. na pahorku na severním okraji vsi. V roce 1729 došlo k demolici zchátralé stavby a současně počal vyrůstat v Hati nový kostel.

⁸⁰ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H IV 1, inv. č. 2659, fol. 5r, 9v, 10v.

⁸¹ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 22v.

⁸² Srov. např. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2942; G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 270; J. KRAKOVIČ, „*Kronika–matricula*“, s. 143.

⁸³ G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 270; J. KRAKOVIČ, „*Kronika–matricula*“, s. 143. V této souvislosti upozornujeme na skutečnost, že zprávy o dění v hačské farnosti v 18. století jsou naneštěstí velmi mizivé. Zejména pak bolestně postrádáme komplexnější výkazy o církevním okrsku v hlučínských děkanských matrikách z let 1764 a 1771. Pro první třetinu 18. století bezpečně známe alespoň jména a dobu farářování hačských duchovních správců. Uvedeme pouze faráře. Po Antonínu Janu Černém následovali: Bernard Tománides (farářem v letech 1707–1708), Benedikt Josef Antonín Troltz (farářem v letech 1708–1713), Tomáš Josef Kunda (farářem v letech 1713–1722), Martin Dionýz Řehulka (farářem v letech 1722–1748) – k nim srov. např. G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 270; J. KRAKOVIČ, „*Kronika–matricula*“, s. 143–144; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2942.

⁸⁴ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 96, kart. 2.

⁸⁵ TAMTEŽ.

⁸⁶ Srov. pozn. 58 a 72.

⁸⁷ ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2624, fol. 52r.

Nepochybně význačnou událostí v životě farnosti se stala výstavba nového zděného farního kostela sv. Matouše.⁸⁸ O jejím průběhu víme jen málo. Oproti dosavadnímu poznání jsme schopni v podstatě pouze zpřesnit dobu budování svatostánku. V roce 1726 bylo do Hatě přivezeno přibližně 50 sáhů kamene.⁸⁹ Na prosbu rektora opavské koleje Tovaryšstva Ježíšova Antonína Hanla pak konzistoř koncem dubna 1728 vyhotovila fáktulu k výstavbě kostela z prostředků kostelního jmění.⁹⁰ Rok poté (1729) byl zchátralý dřevěný kostelík demolován a zároveň počala výstavba jeho nástupce – „...*ruinosa Eccle/si/a diruta et nova ex lapidibus aedificari*...“⁹¹ V roce 1730 byl již svatostánek „k vrcholu vystavěn“ a na podzim tesaři položili střechu.⁹² Konečně dne 1. dubna 1731 rektor opavských jezuitů Karel Lutticz společně s farářem Martinem Dionýzem Řehulkou slavnostně položili v novém kostele základní kámen.⁹³ Tedy pravděpodobně onen kamenný kvádr s vypáleným letopočtem „1731“ za hlavním oltářem, který v 19. století registrovali farář Josef Lipka a historikové Řehoř Wolný a Augustin Weltzel.⁹⁴ Kostel byl tedy hotov, o čemž lapidárně informoval také jezuitský kronikář ve spise „*Historia Collegii Oppaviensis Societatis Iesu*“, a to k roku 1731: „... *Eccl/es/ia Hatzensis ex fundamento usque/ ad fornicem erecta et in constantionem perfecta impensis potissimum nostris*.“⁹⁵ Z citovaného záznamu zároveň vyplývá, že stavbu financovali především jezuité.⁹⁶ Shrnuto, zděný barokní kostel sv. Matouše vyrostl v Hati v letech 1729–1731, a to zejména na náklady opavské jezuitské koleje.

Nový kostel sv. Matouše poprvé popsal až haťský farář Josef Lipka v již zmiňovaném inventáři z roku 1821.⁹⁷ Zedníci jej vystavěli z lomového kamene a cihel. Stavba byla zaklenuta. Na jižní straně od hlavního oltáře se nacházela věž, jejíž spodní část sloužila jako sakristie. Lipka správně předpokládal vystavění objektu jezuitu kolem roku 1731. V této souvislosti pak připomněl existenci soch sv. Ignáce a sv. Františka Xaverského ve dvou nikách v průčelí svatostánku.⁹⁸ Pokud se týče zařízení, připomeňme již uvedené tři zvony. Vedle hlavního oltáře s obrazem sv. Matouše bychom mohli najít v kostele ještě tři boční.⁹⁹

⁸⁸ Ke kostelu naposledy stručně Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I, A/I*, Praha 1994, s. 484; evidenční list nemovitě kulturní památky, pořadové číslo 29882/8-2540 (v roce 1979 a 1986 zpracovala D. Kouřilová, v roce 2002 M. Jančarová a L. Svátková, v roce 2008 doplnila D. Alterová).

⁸⁹ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 54, fol. 62r.

⁹⁰ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 100, kart. 2.

⁹¹ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 54, fol. 63v.

⁹² ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 54, fol. 64v.

⁹³ Osvědčení o položení základního kamene je uloženo v ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 101, kart. 2.

⁹⁴ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 8292; G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie I/5*, s. 269; A. WELTZEL, *Besiedlungen I*, s. 124.

⁹⁵ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 54, fol. 65v. Totožný záznam obsahuje také rukopis uměle a ne zcela přesně nazvaný „*Historia Provinciae Bohemiae Societatis Jesu 1730–1733*“. Je zapsán v rubrice souhrně pojmenované „*Epitome historiae collegii Societatis Jesu Oppaviae 1730–1733*“, v oddíle nadepsaném „*Epitome Historiae Collegii Societatis Jesu ad Annum 1731*“. Srov. Strahovská knihovna, sign. DC III 5, fol. 79v.

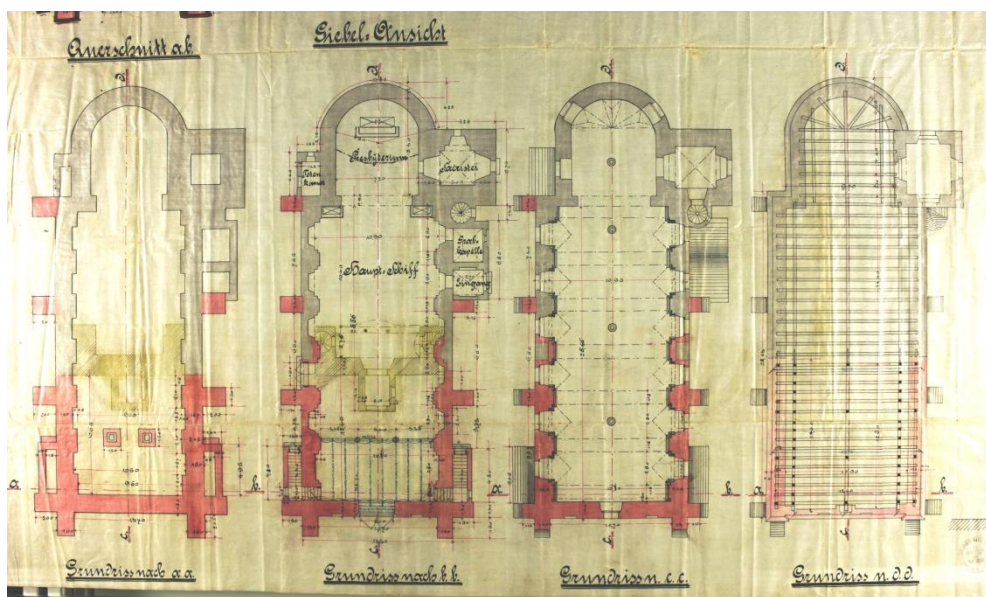
⁹⁶ Relativně krátce předtím, tzn. v letech 1712–1713, postavili jezuité nový zděný kostel také v Šilheřovicích, který nahradil starší dřevěný svatostánek. Srov. ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 54, fol. 48v, 49v; inv. č. 280, kart. 13.

⁹⁷ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 8292.

⁹⁸ Sochy jezuitských světců byly z výklenků odstraněny někdy před rokem 1890. Srov. A. WELTZEL, *Besiedlungen I*, s. 124.

⁹⁹ Čtyři oltáře registrujeme již k roku 1801. Srov. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2622, fol. 235v. Na okraj připomeňme, že v roce 1894 svatostánek získal tři nové oltáře (v kostele jsou dodnes). Vytvořil je ratibořský sochař a mistr uměleckého stolařství Josef Rzytki. Stal se autorem architektury a sochařské výzdoby hlavního oltáře a bočních oltářů sv. Kříže a Neposkvrněného početí Panny Marie a tabernáku hlavního oltáře. Zřejmě současně renovoval do dnešních dnů zachovaný starší oltář sv. Barbory, pro který vytvořil sochařskou výzdobu, přičemž tu starší upravil. Srov. SOKA Opava, fond FÚ Hat', inv. č. 9, kart. 1 a Marie SCHENKOVÁ – Jaromír OLŠOVSKÝ, *Maliřství a sochařství 19. století v západní části českého Slezska*, Opava 2008, s. 139.

Na evangelní straně (asi v čele lodi) stál oltář sv. Barbory.¹⁰⁰ Na epištolní straně (patrně v čele lodi) se nacházel oltář Ecce homo, na evangelijní u hlavních dveří pak oltář sv. Jana Nepomuckého. Oltářní obrazy neměly dle názoru faráře valnou uměleckou hodnotu. Cebrovalo se nad dvěma konsekrovanými portatile z let 1659 a 1735. S oltářem sv. Barbory sousedila vyvýšená kazatelna (pravděpodobně v lodi), na jižní straně naproti ní byla v jakémsi uzamykatelném výklenku křtitelnice. Varhany na kůru měly 10 rejstříků. Ze stříbrných liturgických předmětů měl Lipka k dispozici částečně pozlacenou monstranci, dva uvnitř pozlacené kalichy s patenami, nádobu na svatý olej, pacifikál a patenu pro nemocné. Dá se předpokládat, že určitá část mobiliáře byla zhotovena v souvislosti s výstavbou nového kostela.¹⁰¹

5. V roce 1892 vypracoval Josef Holuscha plán k rozšíření kostela sv. Matouše, na kterém je patrný půdorys původní barokní stavby. SOKA Opava, fond FÚ Hať, inv. č. 5

Typický barokní venkovský kostelík byl rozšířen v historizujícím duchu v letech 1893–1894 zednickým mistrem Josefem Holuschou z Dolního Benešova.¹⁰² Holuschův plán z roku 1892 ukazuje kostel před přestavbou.¹⁰³ Orientovaná stavba sestávala z obdélné,

¹⁰⁰ Podle A. Weltzla jej nechalo pořídit blíže nespecifikované bratrstvo; srov. A. WELTZEL, *Besiedlungen I.*, s. 124. Roku 1894 haťský farář Valentin Himmel žádal o přeložení oltáře na jiné vhodné místo a k uvedenému datu byl označen jako privilegovaný; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 4591.

¹⁰¹ Pokud se ovšem jedná o mobiliář z 18. století, známe přesný letopočet pořízení jen pro sochu sv. Barbory (1766) a kasuli (1769; mohla být ale určena i pro kostel v Šilheřovicích); srov. ZA v Opavě, Sběrka matrik bývalého Severomoravské kraje, sign. H V 3, inv. č. 2622, fol. 2r. V roce 1781 byl odliť nejmenší ze zvonů, tedy barokní umíráček, který nesl nápis „Gloria“; srov. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 8292.

¹⁰² Jedná se o Holuschův první známý realizovaný projekt. K rozšíření srov. např. SOKA Opava, fond FÚ Hať, inv. č. 5, kart. 1; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 4591; ZA v Opavě, fond VŠ, inv. č. 99, kart. 36.

¹⁰³ SOKA Opava, fond FÚ Hať, inv. č. 5, kart. 1.

takřka čtvercové lodi s odstupněným presbytářem tvořeným apsidou. K presbytáři na jižní straně přiléhala hranolová věž zastřešená cibulí s lucernou, makovicí a křížem. Přízemí věže se využívalo jako sakristie, v patře nad ní byla oratoř. K severní straně presbytáře a zároveň k lodi se přimykala obdélná pohřební komora (dochovala se). Mezi věží a lodí se na jižní straně nacházel čtvrtkruhový přístavek schodiště na věž (dochoval se). K němu a zároveň k lodi byla přistavěna kaple Božího hrobu na čtvercovém půdorysu, na niž navazoval boční vstup do lodi, který měl také čtvercovou základnu (kaple ani vstup se nedochovaly a velmi pravděpodobně byly v roce 1894 Holuschou odbourány). Protože se kaple Božího hrobu nelogicky přimykala ke schodišti, je možné, že nebyla součástí původní stavby. V západní části lodi se nacházela hudební kruchta s bočními pavlačemi a bočními schodišti na severní a jižní straně (vše 1894 odbouráno). V ose západního průčelí předstupovala vstupní předsíň na půdorysu čtverce (1894 demolována). K ní ze severní strany přiléhal dřevěný obdélný přístavek, který je patrný na plánu kostelního a farního areálu z roku 1879.¹⁰⁴ Jak ovšem přesně vypadala původní jezuitská stavba z 18. století, nelze spolehlivě říci. Některé části mohly být samozřejmě vystavěny až po roce 1731. Bohužel o tom pramenný materiál mlčí.

Farní areál do konce první třetiny 18. století

O farním areálu se prameny explicitně zmiňují až v období, kdy v Hati působil Stanislav Pustulkovič. Z jeho zprávy pro hlučínskou děkanskou matriku (1672) vyplývá, že obýval domeček („*Habet domunculam aliquam...*“) se zahrádkou s několika ovocnými stromy.¹⁰⁵ O materiálu se duchovní nezmínil, ale příbytek byl nejspíše dřevěný. Nekompletní a nedatované farářovo sdělení z kraje 80. let 17. století (patrně z roku 1681), adresované primárně nepochybně konzistoři, vyčítlalo jezuitům rovněž velmi špatný stav farních stavení – „...*pro domibus etiam Parochialibus/us/que totaliter ferme deustatis...*“¹⁰⁶ Ve stejném dopise Pustulkovič výslovně připomněl farní sýpku. Z ní měla být před 19 lety (tedy kolem roku 1662) odcizena pšenice, a to farní kuchařkou, která utekla v čase tureckého nebezpečí k příbuzným do „sousedního království“. Vybudování nového farního komplexu se Stanislav Pustulkovič nedočkal. Více radosti v tomto ohledu zažil až jeho nástupce Jan Josef Henner, který se koncem 80. let mohl nastěhovat do nové farní budovy. O její výstavbě nás k roku 1689 stručně informoval jezuitský analista v díle „*Historia Collegii Oppaviensis Societatis Iesu*“: „*aedificata Parochia Hatzj. Collegium dedit ligna gratuito ad Sublevandos pauperes rusticos. reliqvas impensas Hatzenses et Tarkovicenses Subditi nostri fecerunt.*“¹⁰⁷ Kolej tedy poskytla zdarma dřevo, aby údajně ulehčila chudým venkovanům. Zbylé náklady hradili Hařští a Darkovičtí. Sám Henner datoval zřízení nové fary v hlučínské děkanské matrice (1691) k roku 1688 a současně přidal pár podrobností: „*Parochia Haczensis stat in loco, ubi antiqvitus fuit. A/nn/o 1688 nova cum duobus cubiculis et nonnullis accessoris aedificata.*“¹⁰⁸ Pokusíme se výše citovaná sdělení shrnout. Někdy v letech 1688–1689 zbudovali poddaní z Hatě a Darkovic za pomoci patrona novou dřevěnou faru, která stála na místě své předchůdkyně, tzn. asi na návrší blízko kostela. Duchovní správce v ní měl k dispozici dvě místnosti. Ze slov „...*et nonnullis accessoris...*“ usuzujeme,

¹⁰⁴ ZA v Opavě, fond VŠ, inv. č. 46, kart. 1. Na Holuschově plánu z roku 1892 přístavek zakreslen není a je tak možné, že došlo k jeho odstranění již před přestavbou.

¹⁰⁵ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, č. knihy 179, s. 31.

¹⁰⁶ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 96, kart. 2.

¹⁰⁷ ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 54, fol. 16v.

¹⁰⁸ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, č. knihy 180, s. 74.

že současně proběhla výstavba hospodářských objektů, a to pravděpodobně také dřevěných. Dřevěná fara stála v Hati takřka 100 let. Asi na jejím místě pak koncem 18. století zedníci zbudovali její nástupkyni.¹⁰⁹

Rozsah haťské farnosti a její postavení ve vývoji církevní správy ve sledovaném období

Pokud se týče velikosti církevního okrsku haťského kostela, nelze vyloučit, že do něj před třicetiletou válkou náležely Darkovice. Příslušnost této vsi ke kostelu sv. Matouše je ovšem zřejmá až z dopisu pištského faráře Zalengy (1650), z nejstarších haťských matrik (od 1656) a matriky hlučinského děkanátu (1672).¹¹⁰ Šilheřovice měly původně svou vlastní farnost, ale po třicetileté válce se už sídlem duchovního správce nestaly.¹¹¹ Kostel Nanebevzetí Panny Marie byl nakonec degradován na filiálku svatostánku v Hati (první zmínka 1691).¹¹²

Na závěr je nutné zmínit se o postavení haťské farnosti v kontextu vývoje církevní správy. Prostor piastovské holasické kastelánie spadal až do poslední čtvrtiny 12. století do kompetence biskupa z Vratislavi.¹¹³ Následně se území Opavska (v rámci přemyslovské přerovské a posléze holasické/opavské provincie) ocitlo v hranicích olomoucké diecéze¹¹⁴ a bylo vtěleno k některému z arcijáhenství vytvořených biskupem Jindřichem Zdíkem.¹¹⁵ Nejpozději ve druhé čtvrtině 13. století byl nově ustaven opavský děkanát, přičemž někdy před rokem 1255 proběhlo jeho včlenění do vyššího správního celku, a to do arcijáhenství opavského, o jehož vznik se zasloužil biskup Bruno ze Schauenburku.¹¹⁶ Komponentou této

¹⁰⁹ Barokní zděná fara vyrostla ve vsi v roce 1796 a je dodnes součástí farního areálu; srov. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 4771; ZA v Opavě, fond VŠ, inv. č. 46, kart. 1; A. WELTZEL, *Besiedlungen I.*, s. 125. V jejím těsném sousedství pak v letech 1894–1895 zedníci vystavěli novou faru (v roce 1906 či spíše 1907 byla ještě rozšířena), která slouží svému účelu dodnes (projekt a jeho provedení svěřeny vídeňskému architektovi Franzu Glaserovi juniorovi?); srov. např. ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 4771; ZA v Opavě, fond VŠ, inv. č. 99, kart. 36; inv. č. 136, kart. 53.

¹¹⁰ ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, kart. 2221; č. knihy 179, s. 35; č. knihy 180, s. 73–74.

¹¹¹ První známý a v literatuře dosud neregistrovaný doklad o existenci fary v Šilheřovicích přináší listina z 5. února 1508 vydaná Jiříkem Zajícem z Hoštálkovic na Šilheřovicích ve prospěch šilheřovického krčmáře, respektive rychtáře Krystýna (ZA v Opavě, fond Jezuité Opava, inv. č. 2). Krystýn a budoucí krčmáři byli mj. povinni „...na kazdý rok dwa zlatta z tey krezmý platů fararowj Ssylerzowskemú dati a paklizby ffararze nebylo tehdy ku kostelii Ssylerzowskemú gmenowitie na Swatti waczlaw gedem zlattí a na Swatti Girzi tez gedem zlattí a to nakazdy rok porzad zbiehli...“ Šilheřovická farnost byla opětovně zřízena až v roce 1924; srov. např. V. PLAČEK – M. PLAČKOVÁ, *Šilheřovice*, s. 205 a 207.

¹¹² ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond ACO, č. knihy 180, s. 75.

¹¹³ Ovšem přemyslovská holasická enkláva v okolí Hradce u Opavy (k českému státu připadla nejpozději v roce 1039) patrně patřila pod pravomoc olomouckého biskupa. Církevní příslušnost k Vratislavi trvala de iure do roku 1229 – srov. Dalibor PRIX, *Vývoj církevní organizace na Opavsku do poloviny 14. století. Stav a úkoly výzkumu*, in: M. Borák (ed.), *Slezsko v dějinách českého státu*. Sborník příspěvků z vědecké konference, pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě, Opava 1998, s. 89–90; Pavel KOUŘIL – Dalibor PRIX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000, s. 417–418.

¹¹⁴ V roce 1201 Přemysl Otakar I. postoupil biskupství desátky z Holasicka – CDB II, s. 18–21, č. 22. Srov. také D. PRIX, *Vývoj*, s. 92 a P. KOUŘIL – D. PRIX – M. WIHODA, *Hrady*, s. 417.

¹¹⁵ Jednalo se buď o arcijáhenství olomoucké, či přerovské (hradecká enkláva se stala součástí některého ze zmíněných arcijáhenství již dříve?). Srov. D. PRIX, *Vývoj*, s. 93.

¹¹⁶ V roce 1244 prameny zmiňují opavského děkana a zároveň plebána v Nové Cerekvi Jana – CDB IV-1, s. 131–132, č. 46. Arcijáhнем opavským se poprvé jmenuje kanovník Heidolf, a to v listině z roku 1255 – CDB III-1. Ed. Gustav FRIEDRICH, Prague 1942, s. 109–112, č. 55. Srov. také D. PRIX, *Vývoj*, s. 94–95. Opavské arcijáhenství bylo v neznámé době zrušeno. S jistotou lze říci, že v 16. století řídil opavský „distrikt“ arcijáhen přerovský. Svědčí o tom dopis olomouckého biskupa Marka Khuena z roku 1564 Blažejí Siebenlothovi. Ten měl jako arcijáhen přerovský v kompetenci nejen Přerovsko, ale i Opavsko (srov. SOKA Opava, fond Archiv

hierarchické struktury byla také dlouhou dobu ves, respektive farnost Hať. Teprve v roce 1671 se haťský církevní okrsek stal součástí nově vzniklého děkanátu Hlučín.¹¹⁷ Hlučínskému děkanovi pak zůstal haťský farář podřízen po celý zbytek sledovaného období.

Mgr. Marek Skupien (m.skupien@op.archives.cz), Státní okresní archiv Opava

Summary

Chapters from the History of Parish Hať in Opava Region till the End of the First Third of the 18th Century

The presented study attempts to reconstruct the history of Catholic parish at the Church of St. Mathias in the village Hať in Opava region. The older history of this church institution has not been elaborated by methods of modern, critical history and actually has not attracted attention of historians. The history of the parish has been dealt with up to the end of the first third of the 18th century, when a new stone church was built in Hať. It is necessary to mention that the knowledge of the Hať parish history is limited by a dismal state of sources. Strictly speaking we do not know anything about the older history of Hať church and parish from the period before the Thirty Years' War. The church stood in the village before 1504, which is supported with two Late Gothic bells from the years 1504 and 1513 (only the older has been preserved). Although the parish status of the house of God is reliably substantiated as late as in the last third of the 16th century (it is supported mainly by the names of parish priests Jan in 1576 and Jiří Adalbert from Rovná in 1585), from larger extent of beneficial and church land (more than half stretch) could be concluded that Hať was one of the older parishes which were not established in the final period of creating the parish network in Opava region around half of the 14th century. Probably after 1609, when Evangelic Protestants Geralts from Gerałtovice gained Šilhéřovice demesne as well as Hať, reform ideas of Martin Luther got ahead in the parish thus Catholic ecclesiastical administrator could not work there. Most parishioners reputedly professed Lutheranism as late as in 1642. Then the church robed by soldiers during the Thirty Years' War was closed and without an ecclesiastic. The church was opened sometimes before 1650 and was administered by Catholic parish priest from the nearby village Píšť. The year 1656 was one of the most important moments in the history of Hať. At that time Catholic parish priest Stanislav Pustulkoovič came to Hať (worked in Hať till 1685) and with his successor Jan Josef Henner (worked in Hať till 1701) fought, in cooperation with the benefactor of the church and parish, the Jesuit College in Opava, for the observance of parish rights. Thus at the same time, after the difficult times of the Thirty Years' War period and after a long time without an ecclesiastical administrator in Hať, the situation within the parish more or less stabilised. In 1729-1731 the Jesuits from Opava built simple Baroque church of St. Mathias at their own expenses. It replaced its wooden predecessor. The new church was extended in the years 1893-1894 and it has been in Hať since. The parish priest within the studied period was in charge of Hať and possibly already before the Thirty Years' War also the nearby village Darkovice. After the Thirty Years' War the ecclesiastical administrator in Hať managed also the neighbouring parish Šilhéřovice. However, the local Church of Assumption of Virgin Mary eventually lost its parish rights and became a branch of Hať.

města Opava, kart. 46, inv. č. 751). K opětovnému zřízení opavského arcijáhensví došlo pravděpodobně někdy kolem roku 1600. V roce 1614 totiž umírá v hodnosti kanovníka olomouckého a arcijáhna opavského Daniel Haylig (srov. Metoděj ZEMEK, *Posloupnost prelátů a kanovníků olomoucké kapituly od počátku po nynější dobu I. 1131–1652*, opis z roku 1999 podle exempláře uloženého v knihovně ZA v Opavě, pobočka Olomouc, č. 777).

¹¹⁷ Listina o zřízení hlučínského děkanství je uložena na faře v Hlučíně. K písemnosti srov. Marek SKUPIEN, *Katalog listin uložených na faře v Hlučíně*, Slezský sborník 108, 2010, s. 115 a TÝŽ, *Listina o zřízení hlučínského děkanství*, in: Pavel Šopák a kolektiv, *Znamení vertikál*. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku, Opava 2013, s. 418.

Pavel Š o p á k

ARCHITEKTURA VIDNAVY V 19. STOLETÍ: TÉMATA, OSOBNOSTI, PROMĚNY STYLU

Abstract

The contribution is concerned with the building culture of Vidnava (Jeseník region) in the 19th century. The problems are presented with respect to the changes in typical structure of architecture (administrative, school, farm buildings) and to the contribution of building culture personalities from local architects. Attention is drawn to the participation of personalities such as Richard Völkel and in particular the Wrocław diocesan architect Joseph Ebers.

Keywords: Czech Silesia, architecture of the 19th century, architecture of typology, historicism, Vidnava, Ebers Joseph, Völkel Richard, Gröger Franz

Vidnava¹ dosud nevstoupila do kontextu dějin architektury českého Slezska v 19. století tak, jak by si zaslouhovala. Parciální témata byla včleněna do širších souvislostí při posledním pokusu o postižení regionální stavební kultury,² avšak mnohé zůstává nepojmenováno, ba skryto. Město pozoruhodné svým středověkým založením, kostelem svatě Kateřiny s cenným portálem³ a nedalekou architekturou fojtství, město poutající zájem specialistů na historii církevních a školských institucí, skýtá témata také pro badatele v oblasti dějin novověké architektury. Pozdní baroko se vepsalo do jeho tvárnosti efektně modelovanými, konkávně projmutými štíty měšťanských domů při náměstí a navazujících ulicích Radniční a Zahradní,⁴ jež upozorňují na souvislost s nízkou architekturou, která bude ovlivňovat i situaci v 19. století. Stavební kulturu Vidnavy významně formoval vztah k vrchnosti, tj. k vratislavským biskupům rezidujících na zámku Janský Vrch v Javorníku, jakož i k eráru, jež do roku 1850 reprezentovali Krajský úřad v Opavě a po roce 1860 Zemská vláda slez-

* Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2015_025 (*Od středověku po dnešek. Studie o umění v českých zemích*).

¹ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 8, V-Ž*, Praha, 2011, s. 257–268, k stavebnímu vývoji v 19. století heslovitě viz s. 266; Franz THEN, *Beiträge zur Geschichte der Stadt und Vogtei Weidenau in Schlesien*, Weidenau, Blažek 1933; Julius NEUGEBAUER, *Weidenau, die Gymnasial- und Touristenstadt*, Altvater 20, 902, s. 63–65; Jiří GWUZD, *Územně plánovací dokumentace Vidnavy*, Památky a příroda 42, 1982, s. 519–526 a 544; KOLEKTIV, *Das Weidenauer Ländchen. Sudetenschlesien, eine Chronik*, Neuburg an der Donau 1986; KOLEKTIV, *Vidnava 1268–1993. Sborník k 725. výročí založení města*, Vidnava, Obecní úřad 1993; Josef BARTOŠ – Jindřich SCHULZ – Miloš TRAPL: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, 13 – okresy Bruntál, Jeseník, Krnov, Olomouc 1994, s. 136–138. – Cennou pomůckou pro poznání stavební kultury Vidnavy ve sledovaném období tvoří katalog výstavy uspořádané ve Státním okresním archivu Jeseník (SOKA Jeseník) v roce 2007, dále citovaný jako Květoslav GROWKA – Jana HRADILOVÁ, *Stavební a situační plány ve fondech SOKA Jeseník*, Minikatalog, [Jeseník 2007].

² Pavel ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy. Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu 1-2*, Opava, Slezská univerzita 2014, passim., podrobněji viz dále. – Tato studie koncepčně a metodicky navazuje na monografické zpracování Zlatých Hor, viz Pavel ŠOPÁK, *Zlaté Hory 1850–1914: stavební kultura města jako svědectví modernizačních procesů*, in: XIV. svatováclavské setkání v Jeseníku. Rozkvět Jesenicka v letech 1848–1918, sborník referátů, Jeseník, Zemský archiv v Opavě – Vlastivědné muzeum Jesenicka v Jeseníku 2014, s. 60–71.

³ Dalibor PRIX, *Kružbová okna městského kostela v Uničově*, Opava, SU 2014, s. 99.

⁴ Vidnava, Radniční čp. 86 a 87, Mírové náměstí čp. 66, 78 a 79, Klášterní čp. 76, Zahradní čp. 246.

ská v Opavě. Zánik patrimoniální správy a následně politicko-správní⁵ a hospodářské změny zásadním způsobem ovlivnily podobu města a jeho plošný rozsah. Jeho obraz sice i nadále fixovaly tradiční dominanty a základní urbanistická osnova zůstala nezměněna, avšak současně se znatelně proměnila předměstská zástavba, vázaná na začlenění Vidnavy do širších urbánních souvislostí zbudováním moderních silnic a na funkční proměnu okrajových území, v nichž se mísí zástavba obytná s hospodářskými, zvláště průmyslovými komplexy.⁶

Pojítka mezi stavební kulturou baroka a 19. století je symbolické: tvoří je radnice a s ní proměny radního domu v dispozici i v architektonickém řešení. Radnice z roku 1551 se stala 6. února 1713 obětí požáru. Adaptace se soustředila na stavbu nové věže, protože požár původní dřevěnou věž zničil. Její zastřešení ukončil akt osazení makovice s pamětními listinami, který připadl na 14. září 1715. Malý, těsný, nárokům rozšiřující se městské agendy zcela nevyhovující objekt, nacházející se v ploše náměstí,⁷ se v polovině dvacátých a opětovně v polovině šedesátých let 19. století stal předmětem projekční úvahy, jak jej formově přiblížit současné architektuře a provozně jej přizpůsobit novým požadavkům. Zednický mistr Franz Krause,⁸ představitel *biedermeieru* v regionální stavební kultuře, vypracoval v roce 1824 dva alternativní projekty přestavby. Jejich východiskem se stala část původního objektu obdélné dispozice, k níž připojil dva hloubkově orientované trakty, z nichž střední náležel ústřední síni ukončené dvouramenným schodištěm do patra, a trakt vnější, symetrický k původní části, v obou podlažích rozdělil do čtveřice místností. Fasády obou alternativ byly řešeny shodně s důrazem na horizontální rozvrh: hladká podezdívka, pásová bosáž v parteru, korónová římsa, mohutná římsa korunní a zvláště průběžné římsy parapetní a nadokenní stanovily kompoziční základ, do něhož byly vkresleny obdélné okenní otvory, v patře opatřené lichými archivoltami, což odpovídá mnichovské a vídeňské praxi počínající v prvním a druhém decenniu 19. století (Charles de Moreau). Prvá alternativa⁹ se k regionální stavební tradici hlásí vysokou mansardovou střechou, do níž byla vetknuta dřevěná vížka. Naproti tomu do vokabuláře středoevropského *biedermeieru* náleží prvek palladiánského okna nad balkónem, který Krause transponoval do romantické podoby tím, že užší krajní okenní otvory opatřil lancetovými záklenky [obr. 1]. Druhá z alternativ¹⁰ se od první liší podobou věže, kterou stavitel podstatně zvýšil a její hranolové těleso okosil do polygonu. Nejbližší analogii pro takovéto řešení skýtá radnice v Jeseníku. Optického navýšení hmoty radniční budovy tak, aby proporčně odpovídalo věži, dosáhl

⁵ Od 1. ledna 1850 byla Vidnava sídlem soudního okresu, a to až do zániku soudních okresů v roce 1949.

⁶ Výroba šamotu bratrů Antona a Josefa Latzelových započala mezi lety 1870–1880 v Červené Vodě. V letech 1897–1898 realizoval Josef Latzel na katastru Fojtovy Kraše stavbu továrny se zázemím v podobě správní budovy, dílen, skladišť s přímým napojením na železnici. Zdeněk ZACHAR – Milan JANATA: *Vidnavská šamotárna. Nástin historie*, Jesenícko. Vlastivědný sborník 15, 2014, s. 26.

⁷ Situace viz ZA v Opavě, Stabílíni katastr slezský, indikační skici Vidnavy, inv. č. 337, sign. Sl 481, karton 81.

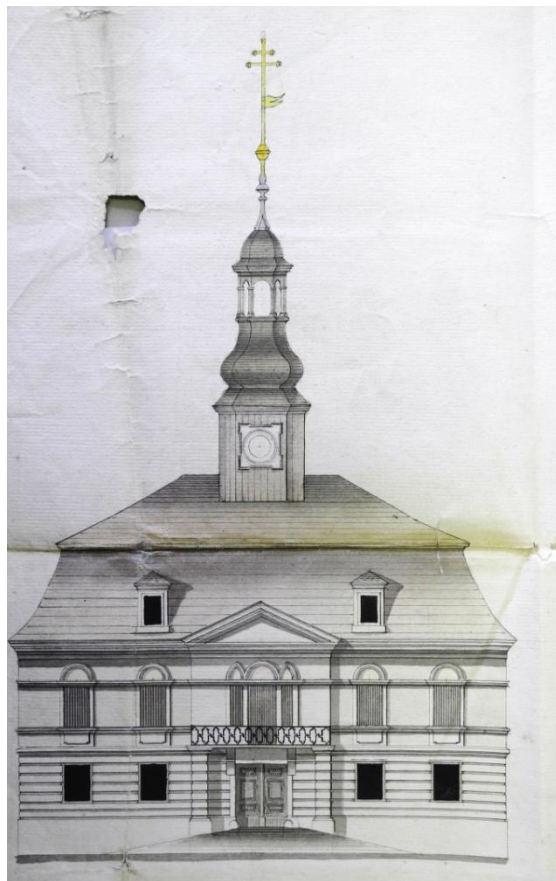
⁸ Se jménem Krause se setkáváme v lokální stavební kultuře opakovaně. Šlo ovšem o několik příslušníků jedné rodiny zednických mistrů. Franz Krause nejstarší, činný ve Vidnavě, se narodil v 8. září 1749 a zemřel 11. března 1818 ve Skorošicích. Remeslo zdědili jeho synové, vidnavští rodáci Johann Franz (1778–1853), jako zednický mistr činný v Žulově, kde se 1819 oženil s Johannou Mücke, a Anton Franz (1780–1827), trvale usazený ve Vidnavě, kde zemřel ve svém domě č. 7. Dne 9. listopadu 1802 se narodil Franz Krausemu a jeho ženě Josefě, rozené Kotzmannové syn Anton Franz Lazarius. ZA v Opavě, sbírka matrik, matrik úmrtí Skorošice, sign. Vi–IV–31, fol. 107; matrika rodná Vidnava, sign. Vi–VIII–6, fol. 56 a 168; matrika rodná Vidnava – dolní předměstí, sign. Vi–VIII–65, fol. 80; matrika úmrtí Vidnava, sign. Vi–VIII–19, fol. 155, matrika odací Žulová sign. Vi–II–5, fol. 11, matrika úmrtí Žulová, sign. Vi–II–11, fol. 2. Je velmi obtížné rozlišit mezi jednotlivými členy rodiny Krausů, proto se v textu hovoří jen o „Franzi Krause“ bez specifikace, o kterého ze stavitelů se jedná.

⁹ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 930.

¹⁰ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 931.

vztyčením vysokých atik a sklopením střešních rovin směrem dovnitř dispozice. Nápadná jsou rezidua barokního řešení, k čemuž náleží užití oválných okének v ploše atiky.

Ani jedno z řešení nedošlo svého naplnění, a tak Krause vypracoval v dubnu 1828 alespoň návrh jednoduché přístavby stávajícího objektu.¹¹ Tentokrát postupoval maximálně úsporně, takže fasádu přístavby ponechal zcela hladkou s okny bez špalet bezesporu proto, že do přístavěné části situoval věžnici se dvěma celami v přízemí a s jednou v patře, doplněnou v přízemí jednopokojovým bytem sluhy a v patře jednopokojovým bytem policejního úředníka.

1. Vidnava, přestavba radnice, Franz Krause, 1824, Státní okresní archiv Jeseník.

Jak ukazují Krausovy alternativní projekty radniční budovy, stavební kulturu Vidnavy ve dvacátých letech 19. století ovládal biedermeier. Ten si udržel vitalitu ještě v následujících desetiletích a byl to právě Krause, jenž jej svými projekty naplňoval. Stavitel, který v roce 1825 dodal projekt kostela Povýšení svatého Kříže v Širokém Brodě a o devět let později plán kaple pro Annín,¹² však neměl mnoho příležitostí ve Vidnavě svůj um plně rozvinout.

¹¹ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 557, karton 96.

¹² K. GROWKA – J. HRADILOVÁ, *Stavební a situační plány*, s. 14 a 16.

Řada jeho projektů působí maximálně úsporně, „neslohově“, nebo je jejich stylový příznak omezen na základní identifikační prvky, jakými je obligátní trojúhelníkový štít nad vstupem. Hlavním tématem architektury byl v době předbřeznové obytný dům, nejčastěji přízemní, krytý zvalbenou mansardovou nebo sedlovou střechou, o obdélném půdorysu a se symetricky řešenou dispozicí, promítající se do řešení průčelí¹³ – a tu Krause nemohl přinést cokoliv nového.

Stavitele Krauseho vystřídal Johann Koppitz (1808–?),¹⁴ jehož renomé přesahující Vidnavu dokládá nerealizovaný projekt kostela ve Skorošicích.¹⁵ Realizace ve Vidnavě, autorsky spjaté s tímto dosud málo poznaným stavitelem, vymezují období od roku 1840 do poloviny padesátých let 19. století. Jednou z nejpozoruhodnějších prací je hned jedna z prvních realizací ve Vidnavě: přestavba domu Josefa Kiesenwettera (1840).¹⁶ Řešení fasády dvoupodlažní budovy překryté zvalbenou sedlovou střechou vychází z principu symetrie a z členění průčelní stěny sledem horizontál. Oproti Krausemu je Koppitz důmyslnější v plastickém utváření, když okenní otvory vkládá do vpadlin, jejichž okraje omezují šířku parapetní římsy, bosuje parter středového risalitu, jehož korunní římsu podkládá sledem hranolových konzol, a úseky zdi, jež jsou po stranách velké vpadlé plochy, neváhá opatřit subtilními římsami, čímž je proměňuje v široké a hladké pilastry. Tento způsob práce s tektonickými elementy připomene ze slezské architektury Antonína Onderku (1799–1879).¹⁷

Nejinak je tomu u přístavby domu čp. 219, který vlastnil stavitelův bratr, zámečnický mistr Karl Koppitz. Původně pětiosé průčelí rozšiřuje na sedm os a směrem do dvora připojuje přístavbu dílny. Pozoruhodným je motiv diferentního řešení parteru a patra, kdy s hladkou plochou průčelí v patře kontrastuje parter členěný pásovou rustikou, kterou protínají hladké pilastry bez patek s římsovými hlavicemi.¹⁸ Krásným příkladem *biedermeieru* je rovněž návrh oplocení zahrady u domu Karla Taubeho (1843), kterou dotváří domek zahradníka, obsahující jednopokojový byt. Trojice půlkruhově ukončených otvorů, z nichž střední sloužil jako dveře, Koppitz uzavírá okenicemi v zelené barvě a shodně natřenými dvoukřídlými dveřmi se sluncem v nadpraží, načež plochu zdi člení rustikou kombinovanou s hladkými pilastry [obr. 2].¹⁹

¹³ Krausovy projekty dvou domů popsaného typu z let 1821 a 1822 viz SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 99. Boční fasáda komponována jako hlavní v rytmu 2–1–2. Ve spisech rovněž dochovány Krausovy projekty kravína (1828) a konírny (1830) dosvědčující spektrum projekční činnosti.

¹⁴ Johann Koppitz se narodil 31. května 1808 v Holčovicích jako syn Karla Koppitze, pozdějšího stavitele na hošťálkovském panství. Dne 2. února 1834 se v Městě Albrechticích oženil s Karolinou, dcerou místního obuvnického mistra Johanna Klosoho, tehdy dvaadvacetiletou. V té době již byl uváděn jako zednický mistr a měšťan ve Vidnavě, kde mu patřil dům č. 41 v nynější Lékárenské ulici, dnes již zbořený. Z manželství vzešly tři dcery Anna (1841), Agáta (1842) a Kateřina (1849). Mladší osudy Johanna Koppitze se dosud nepodařilo zjistit. ZA v Opavě, sbírka matrik, matrika rodná Holčovice, sign. Kr–VIII–5, fol. 4; matrika oddací Město Albrechtice, sign. Z–VIII–8, fol. 83; matrika rodná Vidnava, sign. Vi–VIII–7, fol. 523; Vi–VIII–8, fol. 28 a 191.

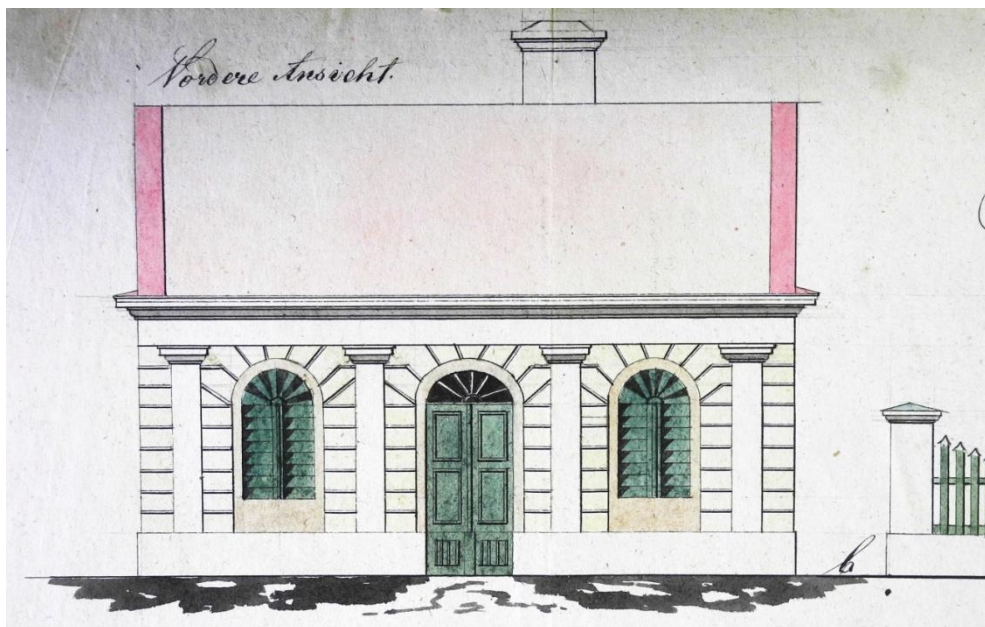
¹⁵ P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy* 1, s. ? DOPLNIT zde charakterizován jako stavitel připomínaný k letům 1836 a 1843 coby stavitel ve Vidnavě, viz SOkA Jeseník, Muzejní spolek Vidnava, inv. č. 172; ZA v Opavě, Komorní ředitelství Jánský Vrch, inv. č. 7962.

¹⁶ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 99. Pro řešení průčelí Kiesenwetterova domu nacházíme ve fasádě domu čp. 74, jež lze připsat rovněž Johannu Koppitzovi.

¹⁷ ŠOPÁK, Pavel: *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*, Opava, Maticeslezská 2005, s. 110–138.

¹⁸ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 99. Dům se dochoval do dnešní doby, fasáda byla pozměněna ve dvacátých letech 20. století motivy odvozenými ze soudobého *art déco*, avšak sled pilastrů v parteru na fasádě zůstal. Dnes Vidnava, Zahradní čp. 219.

¹⁹ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 99, plán z 1. března 1843.

2. Vidnava, dům v zahradě Karla Taubeho, Johann Koppitz, 1843, Státní okresní archiv Jeseník

Biedermeier, to nejsou jen apartní formy obytné architektury, včetně zahrad; náleží sem i stavby spojené s osobním profitem. Takto vystupuje v kontextu lokální stavební kultury projekt ubikace pro dělníky u domu č. 196 koželužského mistra Seichlera (1845). Šlo o plně podsklepenou budovu se zvýšeným přízemím, v němž se směstnal prostor pro dělníky, společná ložnice a kuchyň.²⁰ Pro dalšího z místních koželuhů, Franze Taubeho, Koppitz zcela nově postavil dům č. 30 (1846), situovaný až do demolice po roce 1950 v jižní frontě ulice Hrdinů, někdejší Barvířské. Dvoupodlažní řadový dům s atikovým patrem ozvláštnil užitím bosovaných pásů lemujících půlkruhově ukončená okna v parteru.²¹ Stavitel prokázal stylizační schopnosti i u tak banálního stavebního úkolu, jakým je stodola. Dům čp. 226 Ignatze Junga (1855) postavil zcela nově po požáru a samostatně k němu připojil stodolu, v jejímž trojosém průčelí otevřel dva segmentově ukončené vjezdy, vložené do mělkých vpadlých polí, mezi nimiž ponechal dva větrací otvory v podobě spáry procházející od podezdívky po korunní římsu; ty ovšem přepásal subtilní římsou, jíž propojil úseky zdí po stranách vjezdů.²²

Nová etapa proměny města se otevírá rokem 1865, který je spjat s energickým nástupem stavitele Franze Grögera do lokálních poměrů. Gröger (1834–1899)²³ již před příchodem do

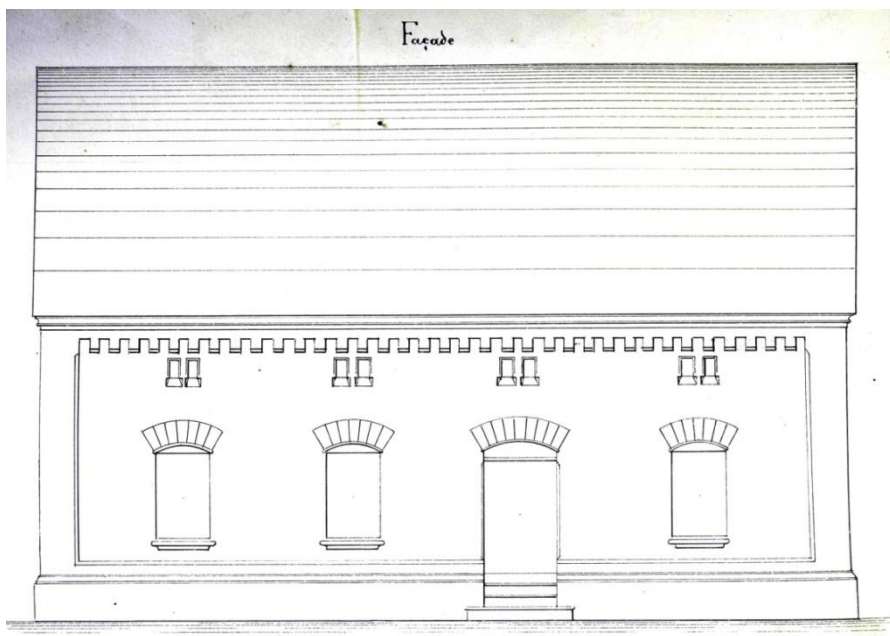
²⁰ SOKa Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 100, plán z 30. března 1845.

²¹ SOKa Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 100, plán z 10. července 1846.

²² SOKa Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 100, plán z 30. ledna 1855.

²³ Franz Gröger se narodil 6. března 1834 v Žulové v rodině hostinského. Prvně se oženil s Annou Grossovou z Třemešné, z manželství se synové narodili Karl Franz (1860), Franz (1861), pozdější stavitel, Viktor Johann (1863) a Hugo (1865). Anna Grögerová zemřela 7. ledna 1868 ve věku dvaceti osmi let, načež se Franz Gröger oženil podruhé, a to s Elektou (Elektínou) Kneifelovou, dcerou dědičného fojta v Nové Červené Vodě. Z manželství se narodila dvojčata Anna a Adéla (1872, zemřela v roce 1873). Elekta Grögerová zemřela 14. ledna 1881 ve věku třiceti pěti let. Franz Gröger zemřel ve svém domě č. 54-55 ve Vidnavě dne 18. června

Vidnavy ze Žulové si osvojil formové prostředky raného historismu, když na přístavbě skladiště u mlýna na statku svobodného pána von Skal v Kobylé (1855) uplatnil diskretní motiv převzatý z vokabuláře arkádového stylu.²⁴ Právě změnou morfologie a objemové skladby podstatně inovoval řešení projekčních úloh, před nimiž se ocitl ve Vidnavě. Když vstoupil do kontextu zdejší stavební kultury, zužitkoval typ domu odvozený z anglické kotážové architektury, kterou vyznačuje asymetrická skladba hmot, stupňovitý štít a motiv dřevěného okřídlení sedlové střechy (aniž by zcela opustil motivy arkádového stylu), jak ukazuje návrh nástavby domu Franze Seichlera čp. 100 (1865), hospodářské budovy u domu čp. 11 Rafaela Wernera (1867) a případně také přízemní dům Josefa Kaufa čp. 215. Ten má sice tradiční dispozici, avšak exteriér je zesoučasněn segmentovými záklenky oken provedenými v režné cihle, sdruženými větracími okénky v podstřeší a zubořezem, jímž je podložena korunní římsa [obr. 3].²⁵

3. Vidnava, dům Josefa Kaufa, Franz Gröger, 60. léta 19. století, Státní okresní archiv Jeseník.

1899; jeho syn z prvního manželství, který pokračoval ve stavitelské firmě, spáchal sebevraždu zastřelením dne 24. srpna 1903. ZA v Opavě, sbírka matrik, matrika rodná Žulová sign. Vi-II-1, fol. 162; matrika rodná Vidnava, sign. Vi-VIII-9, fol. 70, 95 a 114 a sign. Vi-VIII-51, fol. 51; matrika úmrtní Vidnava, sign. Vi-VIII-21, fol. 31, 80 a 137 a sign. Vi-VIII-54, fol. 95 a 135; matrika oddací Stará Červená Voda sign. Vi-I-12, fol. 131. – Franz Gröger získal dva domy č. 54 a 55, nyní Zahradní čp. 54, které spojil v jeden objekt. Dodnes dochovaná fasáda dvoupodlažní budovy členěná obdélnými okenními otvory v rytmu 3–3–3 s důrazem na horizontální řešení podpořené pásovou rustikou odpovídá stavební fázi biedermeieru zahrnující období přibližně do poloviny padesátých let 19. století, tj. do doby před Grögerovým příchodem do Vidnavy.

²⁴ SOkA Jeseník, Smíšený okresní úřad Vidnava, inv. č. 66, sign. VIII, karton 17.

²⁵ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 559, karton 100. – Analogického typu jsou z dochovaných staveb ve Vidnavě přízemní obytné domy ve Školní ulici čp. 182, 185 a 186; u domu čp. 182 se dochovala arkatura pod hlavní římsou, po stranách provázaná s lizénami, u domu čp. 182 sdružená okénka v podkrovní s okosenými hranami špalet.

Velkou příležitostí pro manifestaci projekčních schopností poskytl Grögerovi téma radnice. Stavitel zprvu řešil především exteriér stávající budovy a navrhl drobné korekce v jejím dispozičním řešení. Technicky nejnáročnější část tvořila vestavba nového dvouramenného schodiště, a to v místech, kde se již předtím nacházelo. Exteriér dvoupodlažní hranolové stavby stavitel pojednal v neorenesančních formách s redukovanou plasticitou elementů: parter navrhoval pokrýt bosáží, v patře ji omezil na nárožní armování a výraznou plastickou kordonovou římsu uplatnil jako základ samostatného tektonického utváření tří oken, kdy parapet kontinuálně přechází do profilovaných špalet, při horním okraji opatřených uchy, na které dosedá návěšková římsa. Do krovu opět vetknul věž. Její konstrukční podstatu tvořilo hrázděné zdivo s cihelnou výplní, ovšem zevně konstrukci překryla omítka. Symetrické řešení fasády mělo setřít všechny diference ve výraze, ovšem prostorové nedostatky naprosto nemohly být vyřešeny.²⁶ Kompromisní řešení radnice vzešlé z adaptace stávajícího objektu vskutku nestačilo. Plocha náměstí byla asanována a na někdejší zástavbu včetně radnice nahradila dvouřadá alej. Ulice Radniční, dosud tvořící páteřní komunikaci coby spojka mezi náměstím a okrskem fojtství, fary a farního kostela, současně ztratila výsadní postavení, které získala nově definovaná ulice Gymnazijní (dnes Hrdinů), vedená ve východozápadním směru. Její nová komunikační funkce²⁷ znamenala rozšíření uličního koridoru²⁸ a využití pro novou výstavbu.

4. Vidnava, novostavba radnice, Franz Gröger, 1868, nerealizováno, Státní okresní archiv Jeseník.

²⁶ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 557, karton 96, plán s datem 28. října 1865 doplněn rozpočty ze 17. listopadu 1865.

²⁷ Ulicí prochází silnice druhé třídy ve směru Bernartice – Velké Kunčice, sledující linii státní hranice.

²⁸ Šířka Radniční ulice v místě radnice je 13 metrů, šířka ulice Hrdinů je 17 metrů.

Ale vraťme se k radnici, která v nové prostorové koncepci města zaujala privilegované postavení při vstupu Radniční ulice do náměstí. Grögerův neuskutečněný projekt její novostavby (1868) coby dvoupodlažní budovy s pětiosým průčelím orientovaným do náměstí ukazuje na snahu využít formového repertoáru raného historismu, v němž se snoubí prvky rané neogotiky anglické provenience recipované střední Evropou (návějové římsy nad okny jsou zalomeny směrem dolů; polygonální přípoje na nárožích a na pilastrech po stranách středového risalitu, dekorativní prvky v parapetech atd.) Do středu budovy stavitel vsadil vysokou polygonální věž, proporčně naddimenzovanou, v nejvyšší etáži otevřenou galerií sestavenou z dřevěných sloupků a krytou jehlancovou střechou s námětky.²⁹ Alternativní projekt Alberta Frankeho (?–1903)³⁰ z roku 1868, dovedený do zdárného konce,³¹ působí sice z hlediska užitého stylu analogicky, přesto však ukazuje na Frankeho nepoměrně větší cit pro proporce a projekční um. Franke především vsadil na uměřenější dekoraci exteriéru, který ovládá kontrast rustikovaných průčelí s tektonickými elementy, jimiž jsou hladká podezdívka, průběžná parapetní římsa oken v patře a korunní římsa a dále parapetní římsy oken v parteru a nadokenní římsy oken v patře. Plochy akcentují portály – hlavní, vedený z náměstí, a boční z ulice Radniční. Dále se prosadil jeho nápad přesunout věž do nároží a proporčně ji přizpůsobit celku budovy a současně nalézt rovnováhu mezi zděnou částí a zastřešením, sestávajícím ze tří částí: dole umístil komolý jehlan, doprovázený po všech stranách trojúhelníkovými štíty, uprostřed polygonální lucernu a na závěr vysokou jehlancovou střechu opatřenou námětky. Shrnutí, tam, kde Gröger vsází na efekt plastického dekoru, Franke si vystačí se skladbou říms, jejichž kombinací vyvolává efekt zatížení dolní části budovy (už tím, že vynechá kordónovou římsu, kterou naopak Gröger ve svém návrhu akcentoval plastickým dekorem). Franke je originálnější rovněž v dispozičním řešení budovy: hlavním vstupem se dostaneme do krátkého koridoru s vyrovnávacím schodištěm, jímž je dosaženo úrovně zvýšeného přízemí; chodba přechází do haly o půdorysu pětiúhelníka, načež v diagonálním směru je napojeno dvouramenné schodiště, jehož risalit vstupující do prostoru malého dvora má okosená nároží.³²

Vzrůst významu města v druhé polovině vedl k nápadné proměně a diferenciaci obytné architektury. Pro první polovinu 19. století identifikujeme ve městě dva typy obydlí: solitérní přízemní objekty navazující na tradici venkovské zástavby a řadové dvoupodlažní měšťanské domy koncentrované kolem náměstí a navazujících ulic. Bytové nároky představitelů místní elity, jež nebyla ani majetkovou držbou, ani řemeslem či zemědělskou činností pevně svázána s městem a jeho okolím, a přitom vyžadovala vysoký obytný standard, který nájmy v privátních nemovitostech nemohly ani zdaleka poskytnout, vedly k prosazení konceptu nájemního domu ve vidnavské architektuře posledních desetiletí 19. století. Patrně nejstarším příkladem je dodnes stojící dům čp. 6, zaujímající exponovanou polohu mezi Radniční ulicí a předprostorem farního kostela. Trojpodlažní stavba s klasicistním průčelím je pozoruhodná dochovanou krytou a uzavřenou dřevěnou pavlačí, komunikačně propojující na úrovni druhého a třetího podlaží jednotlivé místnosti.³³ Další z nich, běžně označovaný jako *městský* nájemní dům, projekčně připravil Franz Gröger v roce 1882 [obr. 5]. Koncipoval jej jako trojpodlažní dvoutrakt se schodištěm umístěným do risalitu, mírně vystupujícího z nádvorní fasády, a situoval jej přímo proti budově gym-

²⁹ SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 932, půdorys a návrh průčelí s datem 4. února 1868.

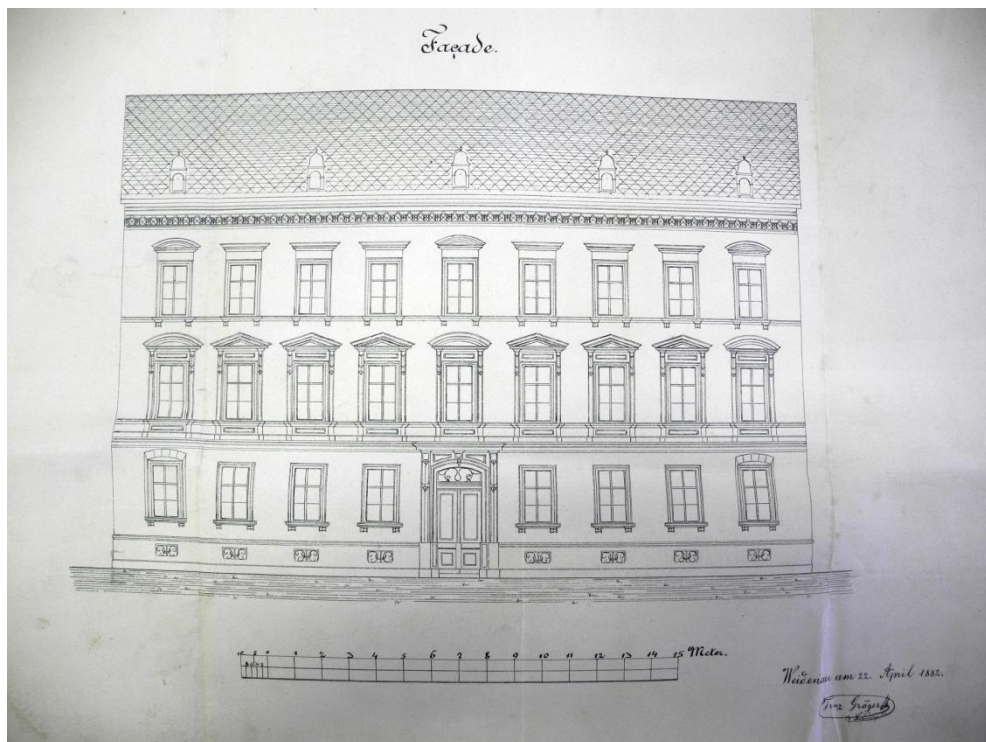
³⁰ Frankeho úmrtí počátkem února 1903 uvádí XXX. Jahresbericht über das k. k. Staats-Gymnasium in Weidenau für das Schuljahr 1902/1903, Weidenau 1903, s. 49.

³¹ Vidnava, Mírové náměstí čp. 80.

³² SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 936, nedatovaný plán obsahuje půdorysy budovy a věž.

³³ Vidnava, Radniční čp. 6.

názia. Ulici ovládla devítiosá neorenesanční fasáda bez patrné gradace s rovnoměrně užitými zdobnými elementy, jimž byla věnována velká pozornost. Dochoval se nákres konzoly v měřítku 1:1 s poznámkou, že na fasádě jich bude užito osmapadesát. Velká pozornost byla věnována podobě kamen; prospekty specializovaných firem a kresby i snímky kamnářských realizací ukazují na zdobnost těchto nezbytných doplňků obytného interiéru, jež odpovídaly luxusnímu charakteru bytů.³⁴

5. Vidnava, městský nájemní dům, Franz Gröger, 1882, Státní okresní archiv Jeseník

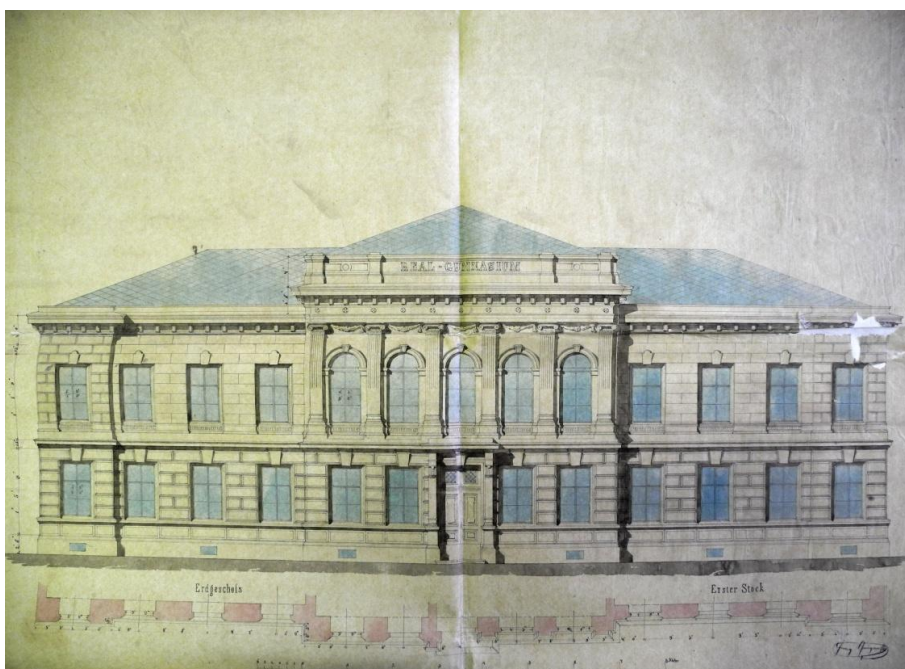
Další nájemní domy byly situovány při nově trasované ulici Husově, jejíž vznik lze rámcově datovat do doby těsně po stavbě kněžského semináře, tj. po roce 1903. Této době odpovídají změněné formy, jak jsou uchovány na exteriérech solitérního trojpodlažního domu čp. 274 se segmentovými arkýři po stranách symetricky řešeného průčelí a solitérního trojpodlažního domu čp. 257, jehož výraz určuje kombinace režného cihelného a omítaného zdiva a monotónnost devítiosé fasády narušuje dvojice lodžii uzavřených stlačeným obloukem s tepaným zábradlím, které jsou umístěny v axiále fasády. Jiným reprezentativním případem nájemního domu, jenž je důležitý o to více, že objekt stojí v historické části města, je nájemní dům Karla Schreiberera,³⁵ fixující nároží ulic Svobodovy a Fojství. Sugeruje představu kontinuální zástavby obdobně utvářenými objekty sledujícími hladinu zastavě-

³⁴ Vidnava, Hrdinů čp. 250. – SOKA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 577, sign 61/1, karton 97; tamtéž, inv. č. 936, plán opatřen datem 22. dubna 1882. V každém z podlaží byl jeden třípokojový a jeden čtyřpokojový byt.

³⁵ Vidnava, Svobodova čp. 163.

ní, tj. výšku Schreiberova dvoupodlažního domu krytého mansardovou střechou. Do ulice Svobodovy se obrací úzkou, pouze dvouosou fasádou, do kolmé ulice Fojtství pětiosou fasádou. Plastický detail, dodnes dochovaný, reflektuje secesní stylizaci tradiční tektonické struktury. Nápadné je zejména užití okenních špalet s uchy a kapkami, což je obligátní barokní motiv, ovšem doplněný obdélnou suprafenestrou ukončenou římsou. Formově kompatibilní je parapetní výplň oken v druhém podlaží, obdobně jako analogické suprafenestry těchto oken. Zajímavým prvkem je dochovaný vstup do obchodní místnosti se suprafenestrou čtvercového tvaru vhodnou pro firemní nápis. Dům je projekčně spjat s osobou Franze Grögera mladšího (1861–1903), syna úspěšného vidnavského stavitele Franze Grögera, který plán vypracoval v roce 1902.³⁶

Přelom 19. a 20. století náležel rovněž realizaci několika výpravných privátních obydlí. To je případ dobře dochované vily notáře Ottokara Mladka,³⁷ historizující vily Josefa Latzela v areálu šamotárny a dvou mladších domů při okresní silnici ve směru na Žulovou od hřbitova a protějšího nádraží na severní straně po šamotárnu na straně jižní. Lze se domnívat, že obytná výstavba v tomto území měla anticipovat předměstskou vilovou čtvrť, ovšem ta se v provinčních podmínkách nerozvinula.³⁸ Vzpomenuté příklady ukazují na formální repertoár místních stavitelů, pohotově variujících formy pozdního historismu a secese, jež jsou transponovány do měřítka malého, venkovského města.

6. Vidnava, gymnázium, Franz Gröger, 1871, nerealizováno, Státní okresní archiv Jeseník.

³⁶ SOkA Jeseník, Archív města Vidnava, inv. č. 943. V domě byly nájemní byty, v patře jeden třípokojový a jeden dvoupokojový, v přízemí dva dvoupokojové.

³⁷ Vidnava, 9. května čp. 241.

³⁸ Velká Kraš čp. 321 a 322.

Spektrum obytné architektury uzavřeme poukazem k existenci okrasných zahrad, jež do-
tvářely letní stavby lehké dřevěné konstrukce. Plán zahrady Louisy Michlerové od Franze
Grögera z května 1878 ukazuje na využití vodoteče dělicí zahradu na dvě části a zakompo-
nování trojice pavilonů obdélného nebo polygonálního půdorysu do parteru. Areal, který
jistě nebyl prost půvabů, uzavírá kuželník přimykající se k obytné budově, jež zároveň
sloužila jako hostinec.³⁹ Odtud dospíváme k poznámce týkající se veřejné zeleně, což je
fenomén urbánní kultury 19. století. Ve Vidnavě se ujala myšlenka veřejného parku až
mnohem později, než bylo obvyklé ve větších městech – už v meziválečné době, kdy vznikl
úpravou plochy na severním okraji města mezi areálem střelnice a meandrem řeky Vidná-
vy dodnes dochovaný park s patrnou strukturou pěšinek mezi vzrostlými stromy. Zeleň se
prosadila v ploše náměstí, a to v podobě již vzpomenuých dvou alejí kaštanů, jež byly
vysazeny v roce 1878 na místě zbořené řady domů a radnice (1876), přičemž tato akce byla
spojena s připomínkou čtyřicátého výročí panování císaře Františka Josefa I.⁴⁰

Zcela ojedinele je ve skladbě vidnavské architektury 19. století zastoupena sféra spolko-
vých staveb.⁴¹ Jde v podstatě pouze o jediný objekt, jehož původní podobu z doby výstavby
dokumentuje historický snímek – měšťanské střelnice (1875). Solitérní stavba s průčelím
členěným vysokými obdélnými okny přecházejícími do půlkruhových záklenků, což kore-
sponduje s celkovým řešením odpovídajícím arkádovému stylu, vzal z své patně již
v první polovici 20. století, kdy byl využíván pro filmové projekce.⁴² Jeho podobu lze při-
rovnat s přístavbou tělocvičny ke gymnáziu, dochovanou do dnešní doby. Samostatně stojí-
cí přízemní objekt obdržel do ulice Sokolské fasádu členěnou v rytmu 1–3–1 vysokými
obdélnými, půlkruhově ukončenými otvory. Fasádě dominuje trojúhelníkový štít, jenž kon-
tinuálně vyrůstá z plochy průčelní stěny a v ploše je prolomen kruhovým okénkem.

Ačkoliv je skupina veřejných budov ve Vidnavě sledovaného údobí nepočtená, dobře re-
prezentuje proměnu lokální stavební kultury od poloviny do konce 19. století z hlediska
objemového řešení, jejich zapojení do obrazu města i užité morfologie. Školní budova,
projekčně připravená v roce 1829 krajským inženýrem Antonem Englischem, vycházela
z dobových standardů, a proto ani neaspirovala být městskou dominantou: jde o jednoduché
dvoupodlažní stavení se sedmiosým průčelím, překryté sedlovou střechou. Obdélný půdo-
rys narušuje směrem do zahrady schodišťový rizalit a z původního členění fasády se dodnes
zachovala pouze profilovaná korunní římsa. Škola uzavřela ze západní strany okřesek tvoře-
ný farním kostelem, fojtstvím a farou.⁴³ Jinak tomu již u okresního soudu, který zčásti tvoří
součást hlavního náměstí a současně naznačuje perspektivu zástavby příští ulice Nádražní.
Dvoupodlažní objekt vyznačuje uplatnění arkádového stylu v pětiosém průčelí orienta-
ném do náměstí, naproti tomu boční strana setrvala v ortogonální sestavě říms a okenních
os odpovídající *biedermeieru*. Stavba je epigraficky datována (1851) s připomenutím, že
náleží městu Vidnavě, jež je připomenuto polychromovaným kamenným reliéfem městské-
ho znaku. Proměnu exteriéru od *biedermeieru* k arkádovému stylu lze autorsky spojit
s Franzem Grögerem, který v roce 1853 připravil rozpočty na nutné adaptační práce, dolo-
žené již indikační skicou z roku 1836.⁴⁴

³⁹ SOKA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 949. Dnes neexistující areál se nacházel při ulici Pivovarské.

⁴⁰ J. NEUGEBAUER, *Wiedenaus*, s. 63.

⁴¹ Ve městě byla obvyklá skladba spolkových institucí, např. čtenářský spolek (1869 a znovu založený 1879),
mužský pěvecký (1863), školský (1881), feriální (1885), katolický tiskový (1888), včelařský (1895) aj.

⁴² Datace bez atribuce a ikonografie viz KOLEKTIV, *Das Weidenauer Ländchen*, s. 210.

⁴³ Vidnava, Kostelní čp. 3. – ZA v Opavě, Komorní ředitelství Jánský Vrch, inv. č. 1030, sign. XIXS2, karton
305, Englischovy rozpočty z prosince 1829.

⁴⁴ Vidnava, Mírové náměstí čp. 68. – SOKA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 557, karton 96.

Pro lokální poměry byla naprosto zásadní realizace gymnázia,⁴⁵ přičemž při diskusi o jeho podobě byly užity dochované písemné podklady, konkrétně rozpočet na novostavbu gymnázia v Opavě od zemského inženýra Johanna Waltera (1870) a soupis zařízení školy pořázený ředitelem gymnázia Josefem Ludwigem Christem.⁴⁶ Franz Gröger vypracoval návrh dochovaný v několika výkresech, jež obsahující čelní pohled, půdorys suterénu a nadzemních podlaží a příčný řez hlavním křídlem orientovaným do ulice Hrdinů. Stavitelovo projekční úsilí lze chápat jako manifestaci projekčních schopností, čemuž odpovídá precizní stínování a kolorování rysů a jejich kaligrafické označení. Gymnázium je pojato jako trojkřídlý objekt palácového typu se symetricky řešeným průčelím členěným okenními osami v rytmu 4–5–4 a se středovým risalitem gradovaným plastickým členěním v partii patra s jónskými pilastry střídanými obdélnými okny s půlkruhovými záklenky [obr. 6]. Řešení průčelí odpovídá soudobé konvenci odvozené z vlivného příkladu, jímž se stala polytechnika v Curychu od Gottfrieda Sempera (1858–1864). Klíčový je u tohoto semperovského pojetí, jež zdomácnělo v celém středoevropském prostoru, Moravu se Slezskem nevyjímaje, motiv *piana nobile* v nejvyšší etáži. Obvykle to bývalo třetí podlaží, vidnavská škola měla být ale pouze dvoupodlažní. Odlišným způsobem se s úkolem vyrovnal Albert Franke.⁴⁷ Jeho řešení je ojedinělé i z nadregionálního pohledu. Oproti Grögerovi, jenž vsadil na trojkřídlou dispozici, Franke navrhoval skladbu čtyř křídel, z nichž se do ulice Hrdinů měla obracet – a skutečně se tak při realizaci stalo – fasáda členěná v rytmu 2–5–2. Totéž řešení bylo zvoleno na opačné straně budově, přičemž delší boční strany rytmizovalo 12 okenních os. Fasády pokryl uměřený novogotický dekor, jenž odpovídá rané fázi historismu. Náročnější ze dvou vypracovaných variant počítala se zdobnější partií vstupu v axiále průčelí směřovaného do ulice Hrdinů, kterou měly kupříkladu flankovat pilířky diagonálně natočené k rovině průčelí; jednodušší a skutečně realizovaná varianta rezignovala také na vertikální elementy s vloženými kružbami, v pravidelných rozestupech členících zevní plášť. Architekt Franke projekt doplnil vlastními návrhy klasicistních kamen oživených neogotickými motivy. To, co na budově zaujme především, je zvolená dispozice: hlavní křídlo orientované do ulice Hrdinů mělo být z nádvorní strany rozšířeno o sloupovou halu čtvercového půdorysu, členěnou pilíři či sloupy. Do ní vkomponoval hlavní schodiště sdruženého typu, u nějž nástupní rameno naosované na hlavní vstup směřuje k podestě, odkud je komunikační tok rozveden symetricky do dvou ramen. Tento typ schodiště odpovídá ceremoniálnímu charakteru společensky exkluzivních prostor a v českém Slezsku se s ním setkáváme jen ojediněle, konkrétně v budově Muzea císaře Františka Josefa v Opavě (1893–

⁴⁵ Založeno v roce 1871, zrušeno v roce 1927. – Franz Prosch, *Dokumente zur Geschichte des k. k. Staats-Gymnasiums in Weidenau*, Weidenau 1902–1905, separátní otisk textů z programu vidnavského gymnázia uložený v knihovně SOKA v Jeseníku, sign. Z/J 39J244.

⁴⁶ Základní kámen položen 31. srpna 1871, výuka v nové budově započala na podzim následujícího roku. Ke dni 31. červenci 1875 reálné gymnázium povýšeno na c. k. státní vyšší gymnázium. Franz SCHAUER, *Direktor Josef Ludwig Christř*, in: Programm des k. k. Staats-Gymnasiums in Weidenau für das Schuljahre 1885/1886, s. 15–38.

⁴⁷ SOKA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 694, karton 230, plán průčelí budovy od Alberta Frankeho z Nisy. – Srv. též K. GROWKA – J. HRADILOVÁ, *Stavební a situační plány*, s. 11. Náklady na stavbu budovy dosáhly částky 70 tisíc zlatých, viz J. NEUGEBAUER, *Weidenau*, s. 63.

1895).⁴⁸ Velkorysá koncepce bohužel nebyla dovedena k realizaci a české Slezsko tak přišlo o jednu z nejpozoruhodnějších realizací škol v 19. století.⁴⁹

Významným tématem architektury 19. století jsou sakrální stavby. Farní kostel svaté Kateřiny, stavba středověkého původu, podstatně proměněná v 18. a na počátku 19. století, obdržel novou věž, která dodnes dominuje městskému panoramatu. Ta nahradila mohutnou renesanční zvonici, jež vynikala horizontálně členěnou atikou s motivem vlašťových ocasů.⁵⁰ Projekt vzešel z prostředí zemské vlády slezské v Opavě, jak dosvědčuje plán signovaný přednostou stavebního departementu zemské vlády slezské Eduardem von Swoboda z roku 1883. Stavební akci ukončilo slavnostní osazení kříže na hotovou věž, jež připadlo na 28. listopadu téhož roku.⁵¹ Podoba věže je silně individualizovaná. Rezonuje v ní snaha po využití uměřeného neorománského elementu a současně inovace plastického a dekorativního členění směrem k dosažení autonomního výrazu. Věž spadá do okruhu neorománských staveb osmdesátých let 19. století, k nimž z teritoria českého Slezska náleží novostavba farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Hrabyni (1885–1886, Julius Lundwall),⁵² u něhož překvapí užití elementů arkádového stylu, v té době zcela překonaného, anebo kostel svatého Jana Křtitele v Neplachovicích (1874–1875, Eduard Braun).⁵³ Ten má s vidnavskou chrámovou věží analogicky řešenu nejvyšší část, jejíž nároží akcentují převýšené pilířky. Odlišný způsob artikulace téhož úkolu ukazuje gymnaziální kostel svatého Františka z Assisi (1896–1898. Návrh na tento *Jubilejní votivní kostel císaře Františka Josefa* vypracoval Franz Xaver Theuer (1838–1886),⁵⁴ detailní plány ovšem vypracoval specialista na sakrální stavby Richard Völkel,⁵⁵ mj. autor projektů kostelů v Mikulovicích a Bílém Potoce.⁵⁶ Stavba se významně uplatnila v urbanismu rozšiřujícího se města, když chrámové průčelí pointovalo průhled ulicí sledující západní stranu gymnaziální budovy, tvořící komunikační spojnici mezi ní a farním kostelem.

⁴⁸ Typ smíšeného schodiště byl užíván v výpravných budov, zejména muzeí. Byl užit například v projektu budovy Slezského provinciálního muzea ve Vratislavi od Otty Ratheye viz *Deutsche Bauzeitung* 8, 1874, s. 149, nebo uměleckoprůmyslového muzea ve Vídni od Heinricha von Ferstel viz *Allgemeine Bauzeitung* 36, 1871, obr. 54. Samozřejmě byly schodišťové haly také u vysokých škol, např. u polytechniky v Mnichově od Gottfrieda Neureuthera, viz *Allgemeine Bauzeitung* 37, 1872, obr. č. 9.

⁴⁹ Budova má dnes zcela pozmeněný exteriér vinou užití tvrdé břizoliové omítky. Došlo ke kompletní výměně okenních a dveřních konstrukcí, modernizovaný byl rovněž interiér. Dochovaly se detaily, například okosené pilíře v centrálním prostoru.

⁵⁰ Ikonografie viz KOLEKTIV, *Das Weidenauer Ländchen*, s. 28.

⁵¹ K. GROWKA – J. HRADILOVÁ, *Stavební a situační plány*, s. 15.

⁵² Pavel BŘEZINSKÝ, *Výstavba nového poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Hrabyni v letech 1885–1886 za působení faráře Jana Böhma*, *Vlastivědné listy* 41, 2015, č. 2, s. 12–13.

⁵³ Marek SKUPIEN, *Nástin církevních dějin Neplachovic 1–2*, *Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy* 38, 2012, č. 1, s. 1–4, č. 2, s. 1–5.

⁵⁴ Stavební spolek založen v roce 1885, dedikaci panovníkovi připomíná J. NEUGEBAUER, *Weidenau*, s. 63. – *Einweihung neuen Gymnasialkirche in Weidenau*, Weidenau 1898, příležitostný tisk uložený v knihovně SOKa Jeseník, sign. J 188; Eva PULKRTOVÁ, *Kostel svatého Františka z Assisi ve Vidnavě. Ke stavebním aktivitám kardinála Georga Koppa na Jeseníku*, in: VII. svatováclavské česko-polsko-německé setkání. Historický seminář na téma církevní život v dějinách Jeseníka, sborník referátů, Jeseník, Zemský archiv v Opavě – Vlastivědné muzeum Jeseníka 2007, s. 52–59. – F. X. Theuer, rodák ze Supíkovice usazený ve Vídni; k narození ZA v Opavě, sbírka matrik, sign. Je–IX–5, fol. 156.

⁵⁵ Prováděcími staviteli byli v prvním roce Karl Schwarzer z Javorníku, ve dvou následujících letech Ernst Latzel z Krnova. WEESE, Adalbert: *Chronik der Kaiser Franz Josef-Jubiläumskirche, zugleich Gymnasialkirche in Weidenau* 2, in: XXXV. Jahresbericht über das k. k. Staats-Gymnasium in Weidenau für das Jahr 1907/1908, Weidenau 1908, s. 46.

⁵⁶ Literatura k Richardu Völkelovi je značně omezená, připomíná jej např. Slavomíra KAŠPÁRKOVÁ, *Průčelí katedrály sv. Václava v projektu Gustava Meretty*, in: Generální oprava pláště katedrály sv. Václava v Olomouci (listopad 2000). Sborník ze symposia, Olomouc, Státní památkový ústav v Olomouci 2000, s. 39–47.

V roce 1868 obdržela Vidnava významnou církevní instituci v podobě kláštera svatého Karla Boromejského. Zřízení zdejší filiálky bylo výsledkem úsilí vidnavského faráře Karla Wacheho (1828–1888).⁵⁷ Dominantou města se stala trojpodlažní školní budova, z níž zůstal po mladším přefasádování pouze motiv arkatury ve vlysu korunní římsy, odkazující ke staviteli Franzi Grögerovi jako k potenciálnímu autorovi projektu. Kaple zbudovaná při klášteře v roce 1898, soudě dle exteriéru dodnes dobře dochovaná, ukazuje na využití velmi uměřené neogotické morfologie. Jednoduchý prostor s odsazeným, pětiboce uzavřeným presbytářem prosvětlený lancetovými okny je pohledově nepřístupný, jelikož je uzavřen novodobými přízemními dilenskými a skladovými objekty, jež sloužily žákům učiliště a později chovancům výchovného ústavu pro mládež, který budov užíval do roku 2012.

Bezesporu nejvýznamnější církevní institucí města a celého Jesenicka byl kněžský seminář, založený z podnětu vratislavského biskupa Georga kardinála Koppa v roce 1899.⁵⁸ Jádrem stavby se stal nedokončený studentský konvikt (1898–1899?),⁵⁹ na který po složitých peripetiích navázala přístavba (1900–1902), jež dala budově definitivní podobu. Hmotný trojpodlažní objekt sestává ze tří křídel svírajících nádvoří; boční západní křídlo doplnila přístavba kaple,⁶⁰ východní křídlo dodatečně rozšířila kolmá přístavba.⁶¹ Projekt areálu situovaného do rozlehlé zahrady zpracoval architekt vratislavské diecéze, stavební rada Joseph Ebers (1845–1923),⁶² jehož podpis čteme na plánu půdorysu prvního patra (1900)⁶³ a zejména na působivém plánu neorománského oltáře v ústavní kapli (1900)⁶⁴ a na detailech oplocení, dodnes dochovaného, sestávajícího z opakujících se polí kované mříže vsazených do zděných sloupků (1902).⁶⁵ Částečně se na areálu projekčně podílel stavitel Alexander Nitsche (1872–1945) z Jeseníku, jenž kupříkladu dodal plán skleníku (1911)⁶⁶ a soudě dle zakreslení situace areálu snad navrhl řešení parteru celé seminární zahrady.⁶⁷

Vedle administrativních, školských, obytných a církevních staveb se obraz (středoevropského města 19. století utváří díky architektonickým tématům doposud okrajovým – hospodářským, zvláště průmyslovým stavbám a výkonům, u nichž technický aspekt převyšuje hledisko estetické. První z těchto staveb byla hasičská zbrojnice. Projekt Franze Grögera z března 1865, jenž byl zamýšlen jako jednoduchá přístavba s třemi velkými vjezdy uzavřeným segmentovými záklenky, nebyl realizován.⁶⁸ Vidnavští hasiči nakonec

⁵⁷ Vidnava, Klášterní ulice čp. 107 a 251. – P. ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy* 2, s. 12. K dataci staveb KOLEKTIV, *Das Weidenauer Ländchen*, s. 147–148. Historie viz Dušan FOLTÝN a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha, Nakladatelství Libri 2005, s. 742–744.

⁵⁸ Vidnava, Husova čp. 254. – Bez atribuce a datace staveb Erich KLEINEIDAM, *Die philosophisch-theologische Hochschule und das Priester seminár zu Weidenau*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien 12, Königstein 1993, s. 127–131, analogicky KOLEKTIV, *Das Weidenauer Ländchen*, s. 156–159.

⁵⁹ SOKa Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 694, karton 230. Šlo o tu část, která se symetrickým průčelím obrací k ulici Husově.

⁶⁰ Tuto partii zachycuje plán Josepha Eberse z dubna 1900, viz ZA v Opavě, Arcibiskupský kněžský seminář Vidnava, inv. č. 176.

⁶¹ Nedatovaný plán areálu ukazuje pouze skladbu tří křídel bez navazujícího čtvrtého křídla vedeného východním směrem, viz ZA v Opavě, Arcibiskupský kněžský seminář Vidnava, inv. č. 183.

⁶² Slawomir BRZEZICKI, *Zwischen Hannover, Berlin und Breslau. Zum Kirchenbau von Joseph Ebers, Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 56, 2007, č. 2, s. 214–236.

⁶³ TAMTÉŽ, inv. č. 184.

⁶⁴ TAMTÉŽ, inv. č. 194, plán opatřen datem 29. října 1900; tamtéž, inv. č. 193, projekt varhan pro kapli se stávající z nákrese situace a varhanního prospektu, který vypracovala krnovská firma bratří Riegerů v roce 1902.

⁶⁵ TAMTÉŽ, inv. č. 195, plány opatřeny daty 20. a 25. listopadu 1902.

⁶⁶ TAMTÉŽ, inv. č. 190.

⁶⁷ TAMTÉŽ, inv. č. 175.

⁶⁸ SOKa Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 557, karton 96.

získali samostatnou budovou, jež se dochovala do dnešní doby. Užitý styl přitom odpovídá Grögerově autorství. Solitérní dvoupodlažní objekt na podélném půdoryse, vřazený do ulice Klášterní s nezbytným ponecháním rozptylového prostoru, obdržel trojosé průčelí, které ve středu přecházelo do trojpodlažní věžice o kvadratické základně. Z členění fasády se dochovala obloučkový vlys pod korunní římsou a zejména plastické ukončení věžice atikou přecházející v nárožích do polygonálních pilířků vnesených na masivních konzolách.

Vidnava až pozdě dospěla k tomu bodu civilizačního vzruchu, jež vyznačuje napojení na železnici a zbudování plynárny. Tyto stavební akce nelze opomenout, jelikož náležejí ještě do sledovaného časového intervalu a tematické spektrum stavební kultury výrazně obohacují.

Výpravní budova vidnavského nádraží, situovaného na katastr Velké Kraši do místa souběhu okresních silnic na Žulovou a Javorník, je dílem dvou stavebních etap. Prvá spadá konce 19. století a souvisí s výstavbou trati mezi Hukovicemi a Vidnavou (otevřena 31. července 1897), druhá s budováním trati do Nisy (otevřena 3. prosince 1911). Jde o jednoduchý typový produkt generálního ředitelství státních drah ve Vídni (1896), který doplnila přístavba se zajímavým secesním detailem vstupu (1908).⁶⁹

Vidnavská plynárna rokem vzniku (1908) výrazně zaostala za jinými městy, které si tato zařízení pořizovala během druhé poloviny 19. století. Například stavba plynárny v Opavě se projednávala od roku 1855 a do konce desetiletí ji inženýr Alfons Dietz skutečně zbudoval. Plynárna v Moravské Ostravě byla vybudována v roce 1869 berlínskou firmou Schulz & Sacher. Rovněž plynárna ve Vidnavě (*Städtische Gas-Anstalt*), jež vyrostla při okresní silnici směrem na Bernartice těsně vedle železniční trati, byla dílem berlínské firmy Julia Pintsche (1815–1884), v té době úspěšně vedené třemi syny zakladatele. Ta měla filiálky ve Vídni, Fürstenwalde, Vratislavi, Drážďanech, Frankfurtu nad Mohanem, St. Petěrsburgu a Utrechtu. Vedle technických zařízení nezbytných pro výrobu plynu u uhlí tvořil součást areál přízemní obytný dům navržený v intencích kotážové architektury. Objekty se dochovaly do dnešní doby; dům si zachoval původní vzezření, odmyslíme-li novodobá dvojdílná okna, a sousední plynárna dnes slouží jako autodílna.⁷⁰

Za osobnost, symbolicky uzavírající proměny stavební kulturu Vidnavy v 19. století, možno považovat stavitele Eduarda Schlesingera, realizátora komplexu městské plynárny. Schlesinger, patrně původem z Jeseníku, obdržel stavitelskou koncesi 1903 a udržel ji po třicet let.⁷¹ Tento málo poznaný stavitel tvoří pojitko mezi postsecesním neobiedermeierem a mezi meziválečnou architekturou, jež nerezignuje na zdobný detail a na tektonické členění. Projekční um této osobnosti dosvědčuje dobře dochovaná Schlesingerova vila,⁷² přízemní objekt překrytý mansardovou střechou, jehož kamenná podezdívka, asymetrická skladba fasády, diferentní tvary oken, včetně velkého arkádového okna zimní zahrady nebo polygonální arkýř nesoucí balkón korespondují s postsecesním neobiedermeierem. Rok 1918 je ve znamení počínajícího politického, hospodářského a kulturního úpadku města,

⁶⁹ KOLEKTIV, *Das Weidenauer Ländchen*, s. 166.

⁷⁰ Velká Kraš čp. 316. – SOkA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 617, karton 233. Provoz započal 31. října 1908. Dále ZA v Opavě, Zemská vláda slezská Opava, inv. č. 1192, karton 729, inv. č. 2191, karton 4431. Technický projekt dráhy Vidnava–Nisa z Vidnavy po státní hranici vypracoval Ing. Alexander Visnovský z Vídne.

⁷¹ SOkA Jeseník, Okresní úřad Frývaldov, inv. č. 177 Rejstřík koncesovaných živností, s. 417 Eduard Schlesinger, stavitel, udělení koncese 3. června 1903 č. 14856, ukončení koncese 31. července 1933, č. Iva-2147.

⁷² Vidnava, Husova čp. 265.

což pro Eduarda Schlesingera⁷³ a jeho generaci znamenalo omezení výraznějších stavebních zakázek, o jaké mohli usilovat vidnavští stavitelé před sty, sto padesáti lety.

Doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D. (sopak@szm.cz), Univerzita Palackého Olomouc – Slezské zemské muzeum

Summary

Architecture of Vidnava in the 19th century: Themes, Personalities, Changes of Style

The text deals with architecture of Vidnava in the 19th century, i.e. from the 1820s till the World War I. The basis is the presentation of architecture of the first half of the century, i.e. the architecture of Biedermeier represented by Franz Kraus and Johann Koppitz, architects connected with Vidnava and the surrounding villages and towns. The foremost task was to solve the form of town hall and was unsuccessful. From the personalities of the local building culture we mention Anton Englisch, regional engineer in Opava and the author of Vidnava school. Johann Koppitz connects the first and the second half of the century. In the second half of the century architect Franz Gröger got ahead. In that period mainly outsider architects were successful: Albert Franke from Nisa, author of town hall and grammar school projects, Franz Xaver Theuer from Viena and Richard Völkel from Brno, the authors of Church of St. Francis project, and Joseph Ebers, Wrocław diocesan architect who projected the Episcopal seminary for Vidnava. The expansion of typical spectrum of architecture (residential, administrative, school, federal and technical buildings) is characteristic for the second half of the century. At the end of the text we mention the up to now little known architect Eduard Schlesinger, who connects the periods before and after the World War I.

⁷³ K. GROWKA – J. HRADILOVÁ, *Stavební a situační plány*, s. 19–20, plán žhací pece na kaolín v areálu šamotárny ve Fojtově Kraši, 1912. Dále SOKA Jeseník, Archiv města Vidnava, inv. č. 940, nástavba prvního poschodí a přístavba domu čp. 162 řezníka Johanna Kunerta ve Vidnavě, 1924; tamtéž, inv. č. 942, adaptace téhož objektu, 1905; tamtéž, inv. č. 941, přístavba brusírny nožů k domu čp. 157 Josefa Artelta, 1910; tamtéž, inv. č. 944, přístavba dílny k domu čp. 164 Karla Schöppela, 1907; tamtéž, inv. č. 947, adaptace domu čp. 193 Franze Faulhammera, 1905; inv. č. 950, adaptace domu čp. 205 notáře J. Patky, 1908. – Z uvedených objektů se do dnešní doby dochoval Kunertův dům, dnes Svobodova čp. 162, s výrazně pozměněným exteriérem se zbytkem původního tektonického řešení z doby Schlesingerovy adaptace projekčně připravené v roce 1924.

Martin J a n á k

PRÁCE DOMÁCÍCH MALÍŘŮ PORCELÁNU VE SBÍRCE SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA – MALBY Z DÍLEN DANIELA A IGNÁCE PREISSLERA, IGNÁCE BOTTENGRUBERA A F. MAYERA¹

Abstract

The study presents the concept of the so called independent porcelain painters in the 18th century Europe. It focuses on three examples of this type of painting in the Collection of the Silesian Museum in Opava. Presenting a leaf-shaped dish in Böttger's porcelain decorated in the workshop of Daniel and Ignaz Preissler, a tea bowl and a saucer decorated by Ignaz Bottengruber (DuPaquier porcelain), and a Meissen-porcelain plate with decoration attributed to F. Mayer, the study approaches their individual designs in the context of the known historical background of the painters as well as the acquisition context of the works of art.

Keywords: hausmaler, independent porcelain painter, china, Silesian Museum, collection, Ignaz Preissler, Daniel Preissler, Ignaz Bottengruber, Franz Ferdinand Mayer

Pojem „domácí malíř“ nebo „domácký malíř“, resp. jak píše František Xaver Jiřík, „malíř porculánu po domácku pracující“, případně Hausmaler či chambrelan a asi nejpřesněji a konečně bez lehce pejorativního zabarvení „an independent porcelain painter“, označuje malíře, který porcelán dekoroval nezávisle na porcelánce, v níž byl vyroben. Tedy umělce, který získával buď východoasijský porcelán (bez malby, případně i s ní) nebo nezdobený a často i při výpalu poškozený evropský porcelán a opatřoval ho vlastní naglazurní malbou nejčastěji muflovými (emailovými) barvami. Pojmem „domácí malíři“ popisujeme i celé rodinné dílny fungující po několik generací, což zahrnuje i doložené malířky na porcelán, z nichž nejznámější je bezpochyby Sabina Auffenwerth (1706–1782) z Augsburgu. Malíři na porcelán obvykle vzešli z technologicky blízké malby na sklo a na fajáns a někdy se věnovali všem těmto technikám, jak to trh a hlavně dostupnost nezdobeného zboží vyžadovaly. Nejvíce se jejich činnost rozšířila přibližně od počátku dvacátých let do konce šedesátých let 18. století. Technicky šlo o olejovou malbu práškovými oxidy kovů, která se následně při teplotách kolem 800°C vypalovala v muflové peci, jejíž zařízení a provoz nebyly příliš náročné. Autoři malby pak hotové výrobky obvykle sami také prodávali.

Problematicke domácích malířů se intenzivně věnoval Gustav Edmund Pazaurek, který přes určité nepřesnosti vytyčil svojí dvousvazkovou prací *Deutsche Fayence- und Porzellan-Hausmaler* vydanou v roce 1925 tuto uměleckou oblast.² V téže době se stejné problematice věnoval i Edmund Wilhelm Braun, který napsal recenzi Pazaurova díla do časopisu *Belvedere* a publikoval několik článků o vídeňských malířích na porcelán³ a František Xaver Jiřík zabývající se zvláště malbou Daniela a Ignáce Preisslerových.⁴ Později se tématu

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2015_025 (Od středověku po dnešek. Studie o umění v českých zemích).

² Gustav Edmund PAZAUREK, *Deutsche Fayence- und Porzellan- Hausmaler*, 2 svazky, Leipzig 1925.

³ Edmund Wilhelm BRAUN, *Gustav E. Pazaurek, Deutsche Fayence- und Porzellanhausmaler* (recenze), *Belvedere. Monatsschrift für Sammler und Kunstfreunde*, IX/X, 1926, s. 183–189.

⁴ František Xaver JIŘÍK, *Ignatius Preissler – domácký malíř skla a porculánu*. Příspěvek k dějinám porculánu v Čechách v první polovině XVIII. stol., *Zprávy kuratoria Uměleckoprůmyslového muzea v Praze za rok 1923*, Praha 1924, s. 4–20.

více věnovali ještě Siegfried Ducret⁵, Tim H. Clarke⁶, Maureen Cassidy-Geiger⁷ a další. V nedávné době Helena Brožková a Jaroslav Šůla snad definitivně opravili v odborné literatuře se opakující omyly spojené s působením kunštátské malířské dílny Daniela a Ignáce Preisslerových.⁸

Situace, za níž došlo ke vzniku a rozvoji malířských dílen nezávislých na porcelánkách, byla následující. V počátečním Böttgerově období, ovlivněném nejvíce východoasijskými předlohami, se užíval především plastický vegetabilní dekor nebo velmi k otěru náchylná a netrvalá malba laky za studena. Důležitou inspiraci pro tehdy ještě technologicky neproveditelné pestrobarevné zdobení porcelánu představovaly emailové práce Johanna Melchiora Dinglingera (1664–1731), které svým vzhledem úspěšně napodobovaly východoasijský porcelán a byly součástí slavné kunstkomory Augusta Silného. První evropský pravý porcelán patřil tedy hned od počátku do kontextu vzácných kuriozit, a proto nepřekvapuje, že byla již 2. května 1711 odeslána zásilka nezdobeného míšeňského porcelánu do Augsburgu zlatníku Tobiasi Bauerovi⁹, aby ho augsburští zlatničtí mistři opatřili zlatými montážemi, podobně jak byli zvyklí zhodnocovat i jiné exotické materiály (slonovinu, polodrahokamy, sklo, atd.). Augsburgští umělci ale nezůstali jen u doplňování zlatých obrub víček nebo u plošného zlacení celého vnitřního povrchu, ale začali uplatňovat i vlastní zlacený dekor kombinovaný někdy s jednoduchou malbou (železitou červení a švarclotem) na celé ploše výrobků.

V době, kdy se míšeňské porcelánce ještě nedařilo dospět k vlastní kvalitní malbě, podporovala dekorování svého porcelánu mimo manufakturu, protože to mohlo vést (snad i s menšími náklady) k jejímu vlastnímu technickému pokroku. Zdatní domácí malíři mohli být následně najati, nebo mohla porcelánka jejich postupy jen převzít a uplatnit ve větším měřítku. A v neposlední řadě představovali na začátku domácí malíři také odbytiště vyrobeného porcelánu nižší kvality. K domácím malířům se bílý nezdobený porcelán dostával rozmanitými cestami – kromě přímého prodeje to bylo především prostřednictvím pracovníků manufaktury, kterým byla výplata části mzdy poskytována právě ve formě porcelánových výrobků. Zcela nelegální, ale objemově nezanedbatelné byly ještě doložené krádeže Krügelsteina obsluhujícího obchod v Míšni a zpronevěra při předávání skladu v Lipsku po Böttgerově smrti.¹⁰ Od roku 1723 zaznívaly první stížnosti na domácí malíře nazývané „fušery“.¹¹ Stížnosti se netýkaly ani tak poškozování dobrého jména porcelánky někdy nekvalitní malbou (někteří domácí malíři používali pouze malbu za studena), jako především nespokojenosti s ušlým ziskem z prodeje dražšího malovaného zboží, které porcelánka již od roku 1722 dokázala produkovat díky Johannu Gregoriu Höroldtovi (1696–1775), který přišel z vídeňské porcelánky Claudia Innocentia du Paquier a přinesl znalost technologie malby pestrou barevnou paletou. Domácí malíři tak začali představovat levnější konkurenci již kvalitní oficiální míšeňské produkci. Proto bylo roku 1728 v míšeňské porce-

⁵ Siegfried DUCRET, *Augsburger Hausmalerei - 1. Augsburger Goldchinesen*, Keramos, č. 37, 1967, s. 3–63.

⁶ Tim H. CLARKE, *Eine Meißen-Entdeckung - Sabina Auffenwerth in Augsburg*, Keramos, č. 60, 1973, s. 17–40. Tim H. CLARKE, *Sabina Auffenwerth, the Augsburg Hausmalerin-another documentary discovery*, Keramos, č. 61, 1973, s. 62–64. Tim H. CLARKE, *Sabina Hosenmestel, geborene Auffenwerth, 1706–1782. Zwei signierte Stücke*, Keramos, č. 109, 1985, s. 3–16.

⁷ Maureen CASSIDY-GEIGER, *The Porcelain Decoration of Ignaz Bottengruber*, Metropolitan Museum Journal, č. 33, 1998, s. 245–262.

⁸ Helena BROŽKOVÁ (ed.), *Daniel a Ignác Preisslerové: barokní malíři skla a porcelánu*, Praha 2009.

⁹ Gustav Edmund PAZAUREK, *Deutsche Fayence- und Porzellan- Hausmaler, svazek 2*, Leipzig 1925, s. 108, pozn. 1.

¹⁰ Otto WALCHA, *Meißner Porzellan. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Dresden 1973, s. 46. Rainer RÜCKERT, *Biographische Daten der Meißener Manufakturisten des 18. Jahrhunderts*, München 1990, s. 66.

¹¹ Karl BERLING, *Das Meißner Porzellan und seine Geschichte*, Leipzig 1900, s. 155.

lánce zakázáno prodávat nezdobené zboží. Nařízení ale nebylo zcela respektováno, takže zákaz musel být ještě dvakrát zopakován (22. 1. 1740 a 27. 8. 1761).¹² V této souvislosti začali kolem roku 1760 v manufaktuře opatřovat modrou podglazurní značku zkřížených mečů na bílém nebo méně kvalitním zboží horizontálním vrypem vybroušeným do porcelánové hmoty (v pramenech je toto značení, na jehož význam se názory odborníků různí, doloženo až roku 1766).¹³ Zákaz prodeje nezdobeného porcelánu druhé jakosti ovšem nefungoval dokonale, a tak se domácí malíři pořád dokázali dostat k míšeňskému porcelánu pro svoji práci, i když v menší míře než dříve. Je třeba mít na paměti, že evropský porcelán v letech 1709-1719 produkovala, a domácím malířům poskytovala, pouze Míšeň; od roku 1719 to už byla i nově založená porcelánka ve Vídni a posléze další manufaktury, takže domácí malíři už nemuseli využívat vadný porcelán z Míšeň. Hlavními centry domácí malby, kam se dostával nezdobený míšeňský porcelán, byl tedy Augsburg, Vídeň, Vratislav a ilegální domácí dílny ve městě Míšni. Kromě nich se ale nezdobený porcelán vozil i do míst jako Praha, Karlovy Vary nebo Teplice.

Nejvýznamnější dílnu domácích malířů na porcelán na našem území spojujeme se jmény otce Daniela a syna Ignáce z rodiny Preisslerů a jejich spolupracovníka Tobiáše Hanuše v Kunštátě v Orlických horách na samé hranici s Polskem. Dosud není znám původ Daniela Preisslera, který je poprvé doložen v matrice jako svědek křtu 14. března 1675 v Bedřichovce (Friedrichswald).¹⁴ V úmrtním zápise z roku 1733 figuruje s plným jménem jako Daniel Josef Norbert Preissler zesnulý v 97 letech, takže klademe jeho narození do roku 1636. Prvorozený syn Daniela Preisslera a jeho ženy Doroty z Bedřichovky byl pokřtěn 13. července 1676 a zemřel v roce 1741. Nevíme nic o jeho mládí a školení až do roku 1699, kdy je doložen doma v Kunštátě. Na četných matričních záznamech svědectví a kmotrovství dokládá Jaroslav Šůla v podstatě nepřetržitou přítomnost Ignáce Preisslera v Kunštátě od roku 1699 a opravuje tak omyl, jímž byl Ignác Preissler ztotožňován s vratislavským Preußerem.¹⁵

Ignác Preissler už v roce 1729 prokazatelně maloval na porcelán pro Františka Karla II. Liebsteinského z Kolowrat.¹⁶ Jak poznamenává Helena Brožková, skutečnost, že se z kunštátské dílny Daniela a Ignáce Preisslerů nedochovala žádná signovaná práce ať už na skle nebo porcelánu, souvisí patrně právě s jejich poddanským postavením vůči zaměstnavateli, tedy pánům z Kolowrat. V dílně Daniela a Ignáce Preisslerů zdobili švarcletem nejdříve čiré sklo a později spolu s porcelánem i sklo mléčné, jehož výroba v kolowratských sklářských hutích je také doložena.¹⁷

Z dílny Daniela a Ignáce Preisslerů se ve sbírce Slezského zemského muzea nachází miska ve tvaru listu, na dně s malbou vodní nymfy (sirény) hrající pomocí lukovitého smyčce na violu [obr. 1a–c].¹⁸ Vegetabilní a páskový ornament na plášti misky je organicky prokládán postavami zvířat (skupina hada s černým kloboukem na hlavě a páva a pták u rohu hojnosti) a dvou andělů, z nichž jeden drží ornament v rukou a druhý naproti němu střílí

¹² O. WALCHA, *Meißner Porzellan*, s. 166–167.

¹³ Podrobněji k diskuzi o tomto druhu značení Robert E. RÖNTGEN, *The Book of Meissen*, Exton 1984, s. 271–272 a zvláště poznámky 72–74.

¹⁴ Jaroslav ŠŮLA, *Daniel a Ignác Preisslerové, malíři českého barokního skla a porcelánu, a jejich rodiny*, in: Helena BROŽKOVÁ (ed.), *Daniel a Ignác Preisslerové: barokní malíři skla a porcelánu*, Praha 2009, s. 16.

¹⁵ TAMTÉŽ, s. 28, pozn. 68.

¹⁶ F. X. JIŘÍK, *Ignatius Preissler – domácí malíř skla a porcelánu*, s. 4–20, zvl. s. 4–6.

¹⁷ Helena BROŽKOVÁ, *Suae Excellentiae Pictores Daniel et Ignatius Preissler*, in: Helena BROŽKOVÁ (ed.), *Daniel a Ignác Preisslerové: barokní malíři skla a porcelánu*, Praha 2009, s. 73–74.

¹⁸ Inv. č. U 236 P, př. č. 09.113.

z luku. Malba je provedena v železitě červené, černé a se zbytky zlacení. Časově ji lze zařadit pravděpodobně do doby kolem roku 1720. Stejně tvarovanou a obdobně zdobenou misku v podobě listu z Böttgerova porcelánu opatruje Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze.¹⁹ Dno misky z Prahy ovšem vyplňuje malba odvráceného tritona, hrajícího na mohutný roh nebo mušli, s dolní částí těla v podobě mořského koně (s koňskými nohama a stočeným rybím ocasem). Vnitřní bordura pražské misky má dále střídající se černé a červené akantové listy orientované vždy střídavě nahoru a dolů, zatímco na opavské misce jsou všechny lístky kromě středového u ouška zatáčené směrem nahoru a navíc nejsou úseky s převládající černou resp. červenou střídány důsledně – na levou stranu musel malíř umístit dvojici červených lístků vedle sebe. Podední u obou misek tvoří podobná plasticky vystupující rostlina, ale ornament s amorky a ptáky na boku misky je opět odlišný, a to především v tom, že na pražské misce jsou amorce více vkomponováni do dekoru, sedí např. na zalamované pásce, zatímco na misce v Opavě nejsou s úponkovým ornamentem natolik propojeni. Opavská miska pochází ze sbírky Vojtěcha Lanny, odkud byla zakoupena v aukci v listopadu roku 1909; do sbírky Slezského zemského muzea byla zařazena jako dar Jana II. knížete z Lichtenštejna spolu se 14 dalšími uměleckými díly z Lannovy sbírky.²⁰

Další miska ve tvaru listu s podobným ornamentem je vyobrazena a popsána také ve zprávě o hospodaření Muzea slezských starožitností ve Vratislavi, kde byla popsána jako práce Bottengruberova a v jejím popisu byly zmiňovány postavy Číňanů.²¹ Její ornament se zdá být blízký opavské misce.

¹⁹ Inv. č. 5.291, publikováno v Helena BROŽKOVÁ (ed.), *Daniel a Ignác Preisslerové: barokní malíři skla a porcelánu*, Praha 2009, s. 200.

²⁰ Sammlung des Freiherrn Adalbert von Lanna - Prag (aukční katalog), Rudolph Lepke's Kunst-Auctions-Haus Berlin, listopad 1909, svazek I., č. kat. 1282. V katalogu je miska řazena mezi produkty vídeňské porcelánky. Podrobněji o Lannově porcelánu psala Dagmar HEJDOVÁ, *Porcelán ve sbírce Vojtěcha Lanny*, in: Eva MATYÁŠOVÁ (ed.), *Vojtěch svobodný pán Lanna: sběratel, mecenáš a podnikatel. Vojtěch Baron Lanna: collector, patron and entrepreneur*, Praha 1996, s. 94 – 101.

²¹ *Verwaltungsbericht des Königlichen Museums für Kunst und Altertümer für das Jahr 1896*, Breslau 1897, s. 111–113.

/Obr. 1a–c/

1. Daniel a Ignác Preisslerové, Miska ve tvaru listu, kolem roku 1720, Böttgerův porcelán, výška 3,6 cm (s uchem 4 cm), šířka 8,9 cm (s uchem 11, 1 cm), hloubka 8 cm, Slezské zemské muzeum, sbírka výtvarného umění, inv. č. U 236 P (všechny fotografie: Luděk Wünsch, Slezské zemské muzeum).

Patrně nejsvěbytnější styl mezi domácími malíři na porcelán má Ignaz Bottengruber (činný 1720–1730). V literatuře z roku 1726 je zmiňován nejen jako malíř na porcelán, ale i ilustrátor spisu o slezském ptactvu *Aviarium Silesiae*.²² Typické jsou pro něj mytologické scény s Bakchem a ornamentem doplňovaný maskarony. Pro Bottengruberu jsou charakteristické hustě zaplněné plochy s množstvím propletených výjevů, obvykle kombinuje hnědou camaieau malbu v ozdobné kartuši s ornamentální malbou ve více barvách. Kromě mytologických témat zpracovával i téma lovu nebo války. Jeho scény často kompozičně vybočují z centrální osy a jeho styl se snad nejvíce ze všech domácích malířů odlišuje od míšeňské nebo vídeňské produkce a jde svojí vlastní cestou. Bottengruber opatřoval malbou nezdobený porcelán míšeňský, vídeňský i čínský a své práce signoval buď jen iniciálami, nebo příjmením a někdy je i datoval a opatřoval i zkratkou místa vzniku, tedy Vratislavi nebo Vídně.

Maureen Cassidy-Geiger se domnívá, že nápaditost ikonografie Bottengruberových maleb může souviset s jeho prací pro sběratele Dr. Johannese Georga Pauliho (zemřel 1736), který byl synem Dr. Matthäuse Pauliho, osobního lékaře Augusta Silného v Drážďanech. Johannes Pauli vytvořil rozsáhlou sbírku grafik a spisů za svých cest po Evropě, předtím, než se usadil ve Vratislavi, kde pro něj Bottengruber dekoroval porcelán.²³

Ve sbírce Slezského zemského muzea se nachází Bottengruberem malovaný talířek s alegorickým znázorněním planety Venuše a šálek patřící pravděpodobně k alegorii Luny [obr. 2a–e]; obojí z nápojové soupravy s alegorickým vyobrazením planet. Nízký bezuchý šálek zvoncovitého tvaru je zdoben bohatou malbou v hnědé, červené, zelené, modré a žluté barvě. Kartuši vyplňuje výjev Diany se spícím Endymionem provedený v hnědé camaieau malbě, protější stranu šálku pak zdobí puttí s jelenem v síti. Scény propojuje páskový ornament doplněný puttí, psy a trofejemi. Šálek je na podělní značen černými iniciálami J.B.f. v jednoduchém rozvilinovém rámci doplněném nahoře ještě planetárním symbolem Venuše. Na dně šálku je černě malovaný čap mezi mraky. Celkově kvalitu malby výrazně snižuje skutečnost, že byl šálek vážně poškozen a restaurován. Na talířku v kartuši, která dole vyúsťuje v maskaron, leží na oblacích Venuše ve společnosti dvou andílků a letícího

²² Maureen CASSIDY-GEIGER, *The Porcelain Decoration of Ignaz Bottengruber*, Metropolitan Museum Journal, č. 33, 1998, s. 245, pozn. 4 a 5.

²³ TAMTÉŽ, s. 245.

páru holubic, u jejích nohou leží ještě luk a toulec plný šípů. Kolem se rozprostírá výzdoba z propletených pásků, nahých andílků a pod maskaronem ještě výjev doplňují rozkvetlé kytice a pochodně. Nad kartuší v šesticípé zářící žluté hvězdě je vykreslen planetární symbol Venuše a po stranách opět andílci s lukem a šípem.

Talířek i šálek, spolu s obdobnými dalšími třemi páry z téže soupravy, byly prezentovány na výstavě evropského porcelánu ve Slezském zemském muzeu v roce 1906 a jsou uvedeny i ve výstavním katalogu.²⁴ Na výstavě byl talířek (v katalogu pod č. 491) prezentován společně s příslušejícím šálkem, ale do sbírky se jako dar dostal talířek s šálkem neodpovídajícím (v katalogu pod č. 493), který neznázorňuje scénu Venuše s Adonísem, ale Diany s Endymionem, na což překvapivě neupozorňuje zápis v přírůstkové knize. Šálek s talířkem věnovala muzeu v roce 1913 paní Nina Fröhlich von Feldau (1845–1915) z Vídně, manželka Moritze Fröhlicha von Feldau (1826?–1896) významného podnikatele v oboru budování železnic, který pocházel z Úsova na Šumpersku.²⁵ Jak uvádí Edmund Wilhelm Braun, byl šálek s talířkem dříve majetkem starožitníka Patterna v Grazu, a to zároveň s pěti dalšími páry šálku a talířku.²⁶ V témže roce darovala paní Nina Fröhlich von Feldau jiný šálek s talířkem zdobený Bottengruberovou malbou také rakouskému uměleckoprůmyslovému muzeu ve Vídni²⁷ a patrně šlo o talířek s malbou Jupitera a nepřislušející šálek se scénou Merkura a Arga.²⁸

²⁴ Edmund Wilhelm BRAUN, *Katalog der Ausstellung von Europäischem Porzellan, Kaiser Franz Josef Museums für Kunst und Gewerbe in Troppau*, Troppau 1906.

²⁵ Roman SANDGRUBER, *Traumzeit für Millionäre: Die 929 reichsten Wienerinnen und Wiener im Jahr 1910*, Wien, Graz, Klagenfurt 2013, s. 96, 345.

²⁶ Edmund Wilhelm BRAUN, *Die Ausstelung alten Kunstgewerbes*, Kunst und Kunsthandwerk XI, 1908, č. 4, s.211.

²⁷ *Jahresbericht des K. K. Österr. Museums für Kunst und Industrie für das Jahr 1913*, s. 6.

²⁸ V současnosti jsou vystaveny v badatelském depozitáři uměleckoprůmyslového muzea ve Vídni (MAK) pod č. 457 a inv. č. Ke 06197-1/1913.

/Obr. 2a–e/

2. Ignác Bottengruber, Bezuchý šálek s talířkem, 1720–1730, vídeňský porcelán du Paquier, výška šálku 5,5 cm, průměr šálku 8,3 cm, výška talířku 2,6 cm, průměr talířku 13,3 cm, značeno J. B. f, Slezské zemské muzeum, sbírka výtvarného umění, inv. č. U 268 P/a,b.

Z doby kolem poloviny 18. století má sbírka Slezského zemského muzea také hluboký talíř dekorovaný domácím malířem z Přísečnice v Krušných horách z dílny rodiny Mayerových [obr. 3a–b]. Poznatky Gustava Edmunda Pazaurka o tvorbě Františka Ferdinanda Mayera a jeho dílny značně doplnil a zpřesnil Rudolf Just, který na základě odlišného stylu

a barevných palet, signatur i archivních pramenů rozdělil produkci Mayerovy dílny mezi dva malíře.²⁹ Starší práce výrazně nižší kvality připsal F. Mayerovi, otci, jehož křestní jméno stále není známo. Mladší práce s výrazně poučenější malbou jak v podání postav tak v lepším budování prostoru připsal synovi Františku Ferdinandu Mayerovi. Tomu odpovídá i údaj, který nalezl Gustav Edmund Pazaurek, totiž že František Ferdinand Mayer z Přísečnice v Krušných horách je ve farní kronice uveden jako plnohodnotný „Pictor“ (a nikoli pouhý malíř porcelánu), který se 26. července 1752 oženil s Theresií Kampf. Další údaje ze života ale nejsou známy, protože matriky, v nichž mohly být zaneseny, zanikly při požáru.³⁰

Otec a syn Mayerovi používali ke své práci především poškozený míšeňský porcelán, a to hlavně díky relativně malé vzdálenosti dílny od jeho zdroje. Pro datování charakteristických talířů F. Mayera, k nimž patří i talíř s Alegorií Luny ze sbírky Slezského zemského muzea, je nejdůležitější soubor sedmi talířů původně ze sbírky hraběte von Zoubaloff v Moskvě. Jeden z nich nese přímo do hlavní scény zakomponovaný hrdý nápis „F. Mayer Cath. inv. et pinxit Anno 1747“.³¹ Pro ranou tvorbu domácích malířů v Přísečnici je typická barevná paleta, kterou tvoří železitá červeně, zelená ve více jasných odstínech, modrá, žlutá a černá a charakteristickým motivem jsou páry andílčích hlaviček propojených páskou.

Ve sbírce Slezského zemského muzea je uložen hluboký praporový talíř s alegorickým znázorněním Luny. Hlavním motivem je figurální skupina dámy a dvou kavalírů v zahradě před sochou Diany. Na talíři se výrazně projevuje neobratnost při komponování jeho výzdoby, dekor na praporu je nejen asymetrický, ale i znatelně pootočený vůči scéně v zrcadle. Talíř je značen modrou značkou zkřížených mečů (a do porcelánové hmoty rytým křížkem na vnitřní straně nožky). Byl do sbírky Slezského zemského muzea zakoupen na konci roku 1940 od freiburského starožitníka Göhringera.

²⁹ Rudolf JUST, *Neue Forschungen über die Pressnitzer Porzellan-Hausmalerei*, *Keramik-Freunde der Schweiz*, *Mitteilungsblatt*, č. 46, 1969, s. 27–33, tabulky VI–XII.

³⁰ G. E. PAZAUREK, *Deutsche Fayence- und Porzellan-Hausmaler*, svazek 2, s. 318–319, pozn. 2.

³¹ TAMTÉŽ, s. 319–320 a tabulka 29.

/Obr. 3a–b/

3. F. Mayer, Talíř hluboký, kolem poloviny 18. stol., míšeňský porcelán, výška 4 cm, průměr 23 cm, značeno zkříženými meči modře pod glazurou, Slezské zemské muzeum, sbírka výtvarného umění, inv. č. U 346 P.

Příklady prací domácích malířů z dílen Daniela a Ignáce Preisslerů z Kunštátu v Orlických horách, Ignaze Bottengruber a otce a syna Mayerů v Přísečnici ilustrují širokou oblast domácí malby na porcelán. Za předlohy sloužily těmto pracím s velkou pravděpodobností dobové grafické listy, jejichž prostřednictvím se oblíbené motivy šířily v 18. století po celé Evropě a napříč různými uměleckými obory. Zde prezentované předměty se bohužel dosud nepodařilo spojit s konkrétními předlohami, a to i kvůli tomu, že domácí malířské dílny působily ve srovnání s oficiálními mnohem kratší dobu a postrádaly delší kontinuitu, která by umožnila zachování grafických listů tak, jak tomu bylo např. u přední malířské dílny vedené Johannem Gregoriem Höroldtem v Míšni nebo s grafickými listy, které se dochovaly v archivech jednotlivých porcelánek. Kustod a pozdější ředitel Slezského zemského muzea získával umělecká díla do sbírky tak, aby měla zastoupeny reprezentativní kusy z co největšího množství jednotlivých domácích dílen, místo aby se zaměřil na jedinou a snažil se z ní získat nějaký větší celek. Domácí malíři jsou v muzeích dodnes prezentováni především jednotlivinami a úzce zaměřená výstava prací Daniela a Ignáce Preisslera v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze v roce 2009 byla

světlou výjimkou. Pokračování v takto naznačeném směru prezentování co největšího množství prací jedné dílny by bylo bezpochyby velkým přínosem.

Mgr. Martin Janák (martin.janak@szm.cz), Slezské zemské muzeum

Summary

The Work of Independent Painters on Porcelain in the Collection of the Silesian Museum in Opava – the Paintings from the Workshops of Daniel and Ignaz Preissler, Ignaz Bottengruber and F. Mayer

The study is a contribution to the current independent porcelain painting research presenting mostly unpublished tableware decorated by independent painters, which allows deeper understanding of their work. It analyses and compares the ornamental design as well as figurative motives of two leaf-shaped dishes – one from the Museum of Decorative Arts in Prague and the other from the Silesian Museum in Opava. It also points out to the research of Rudolf Just who, updating the research of Gustav Edmund Pazaurek, divided the paintings from the Mayer workshop between two stylistically distinguishable artists – F. Mayer, and Franz Ferdinand Mayer, his more skilled son – that led to a more precise attribution of the plate kept in the collection of the Silesian Museum. Moreover, the saucer decorated by and signed with the initials of Ignaz Bottengruber deepens the knowledge of his short production period. Even though partially restored, the presented works of art attempt to contribute to the field of study of the local painters working with porcelain, where written sources are scarce.

Jiří Jung

JULIUS LUNDWALL VE SLUŽBÁCH KNÍŽAT LICHNOVSKÝCH

Abstract

In 1894-1913 an outstanding Opava architect Julius Lundwall often cooperated with the Lichnowsky dynasty for whom he designed and constructed tens of buildings. The buildings were primarily for manor Chuchelná in Prussian Silesia. The buildings constructed in greige brickwork correspond to the common architectural practice in the Prussian Silesia of that period; however, it is rather exceptional in Lundwall's architectonic production. Therefore the authorship of the buildings could be attributed to his colleague Ferdinand Hickel. The study surveys Lundwall's extensive production for Lichnowskys and points out its specifics.

Keywords: Silesia, Karl Maria Lichnowsky, Karl Max Lichnowsky, Julius Lundwall, Ferdinand Hickel, brick neogothic, historicism, architecture, nobility, manor, forestry buildings

Julius Lundwall patří společně s Carlem Kernem a jeho společníkem Karlem Blumem, Josefem Hruschkou (resp. jeho následovníky Ferdinandem Zdralkem a Sigmundem Kul-kou) a příslušníky rodiny Bartelů k nejvýznamnějším stavitelům Opavy přelomu 19. a 20. století. Právě jejich projekty realizované v duchu pozdního historismu, secese, neobaroka či neobiedermeieru definovaly podobu města před vypuknutím první světové války a znatelně ovlivňovaly také stavební kulturu obcí a měst v širokém okolí. Vlastnili velké stavební firmy, často s příslušnými doprovodnými provozy (cihelny, pily), a podíleli se na množství zakázek různého charakteru i významu. Ačkoliv ty nejprestižnější úkoly představovaly často realizace dle projektů věhlasnějších architektů z center, do jejichž návrhů mohli zasáhnout povětšinou jen minimálně, zajímá historiky architektury především jejich vlastní projekční činnost, specifický autorský rukopis a architektonická a uměleckořemeslná úroveň díla. Postihnout tyto kvality u většiny stavitelských firem není úkol snadný, protože dobová praxe vedla k autorské anonymitě týmu projektantů a kresličů. Někteří ze zaměstnanců ateliérů byli odborníky na specifické úkoly, jiní zde trávili učednická léta a sbírali zkušenosti při řešení rutinních úkolů všedních dnů. Situace ve stavební kanceláři Julia Lundwalla byla podobná. Vedle celé řady dnes již neznámých, resp. nedohledatelných projektantů zde po určitý čas praktikovali či pracovali později samostatní opavští stavitelé Carl Kern, Alois Geldner, kravařský Josef Seyfried či věhlasný wagnerián Hubert Gessner z Valašských Klobouk.

To, že v Lundwallově firmě pracovalo tolik později úspěšných autorů, je jen jedním ze specifík, které jej od ostatních opavských stavitelů odlišují. Už samotný Lundwallův původ a školení musíme vnímat v kontextu regionu za mimořádný. Julius Heinrich Friedrich Lundwall (1844–1930) pocházel z meklenburského Wismaru, kde se narodil 10. června 1844 dvornímu staviteli meklenburských vévodů Gustavu Lundwallovi. Odborné vzdělání v oblasti stavitelství, které získal v rodném městě, si v letech 1867–1868 rozšířil třísemestrálním studiem na Akademii výtvarných umění v Mnichově. I přesto, že význam instituce po smrti Freidricha von Gärtnera (1791–1847) upadal a působení jeho nástupce Ludwiga Langeho (1808–1868) a Georga Friedricha Zieblanda (1800–1873) je vnímáno v kontextu doby problematicky, byla tato zkušenost pro Lundwalla stejně podstatná, jako praxe ve velkých stavebních firmách v Kodani, Berlíně, Frankfurtu, Würzburgu či Pomohání. Do Opavy jej na jaře roku 1869 přivedla zakázka na stavbu cukrovaru ve Vávrovicích a zároveň nastoupil jako projektant do firmy Augusta Bartela. O pět let později v roce 1874 žádal

o udělení stavební koncese, kterou obdržel následujícího roku v březnu 1875, resp. po roční nepřítomnosti v Opavě znova v prosinci 1881. Již v roce 1892 na Bílovecké ulici založil velkou parní cihelnu, v únoru 1884 zakoupil tzv. špitálský mlýn na Komárovské ulici v Opavě, který přestavěl na velkou parní pilu, a při dnešní ulici Boženy Němcové otevřel pískovnu. Jeho vila na Komárovské ulici postavená v sousedství pily dle vlastního návrhu v roce 1897 vypovídala o jeho společenském postavení a užitý historizující styl nenápadně odkazoval i ke stavebním tradicím jeho rodného kraje, protestantského severu.

Jakkoliv je Lundwallova osobnost pro badatele stále oblíbeným tématem, ke kterému se opakovaně vrací,¹ uniká jeho dílo a projekční činnost plnému poznání. Relativně dobře jsou zmapovány jeho stavby v Opavě,² odborná literatura připomíná také ojedinělé realizace v Ostravě,³ Bílovci či na Jesenicku a Osoblažsku.⁴ Škála stavebních typů a užitých stylů je přitom mimořádně pestrá, stejně jako se mezi klienty střídají opavský magistrát a zemská vláda, evangelická i katolická církev, majitelé domů, podnikatelé a průmyslníci či místní šlechta. Je možná překvapivé, že stavebníkem, se kterým Lundwall spolupracoval snad vůbec nejčastěji a kontinuálně po dobu bezmála dvaceti let, byla knížata Lichnovští. Cílem studie je přiblížit právě toto Lundwallovo angažmá.⁵

Počátek tohoto dlouhotrvajícího partnerství datujeme do éry knížete Karla Marii Lichnovského (1819–1901), pruského důstojníka, člena pruské panské sněmovny a majitele dvou velkých panství v rakouském (alod Hradec) a pruském Slezsku (fideikomis Chuchelná). Krátce poté, co kníže převzal správu nad rodovými majetky, pustil se do stavebně náročných rekonstrukcí všech rodových zámků. Tyto ambiciózní projekty mohl realizovat jen díky dobře fungujícímu hospodářství. K jeho prosperitě vedly nejen velké investice do strojního vybavení a stavebního fondu umožněné finanční injekcí získanou výkupem z robotních povinností v desetiletích po roce 1848, ale především schopný management, tedy ředitelé a další vedoucí složky, pro které bylo moderní odborné vzdělání samozřejmostí.

Na počátku 90. let 19. století se stal generálním ředitelem panství dr. Karl Eder. Ve funkci nahradil Louise Reichela (v úřadě od roku 1883) a působil na tomto postu až do roku 1908, kdy kníže Karl Max Lichnovský jmenoval novým generálním ředitelem mladého dr. Paula Püschela (1876– po 1930).⁶ Ederovou zásluhou bylo založení cihelny v Křižanovicích (počátek 90. let 19. století), lukrativní partnerství s cukrovarem v Ratiboři, kam Lichnovský dodával většinu suroviny, restrukturalizace živočišné výroby (opuštění již neefektivního chovu ovcí ve prospěch šlechtěného skotu), zřízení mlékárny v Chuchelné, meliorace polí, výstavba moderních hospodářských objektů atp.

¹ Jindřich VYBÍRAL, *Julius Lundwall a jeho doba*, Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy 17, Opava 1991, č. 1, s. 25–28; Josef GEBAUER, *Julius Lundwall*, Naše Opavsko 5. 9. 1993, s. 14; Josef GEBAUER, *Julius Lundwall, stavební firma v Opavě*, Opavsko 21. 4. 1999, s. 11; Kateřina HORÁKOVÁ, *Julius Lundwall. Stavební firma a osobnost jejího zakladatele*, diplomová práce, uložena na ÚHV, FPF SIU Opava 2000; Václav HÁJEK, *Někdejší sídlo stavební firmy Julius Lundwall na Komárovské ulici v Opavě*, Sborník Národního památkového ústavu 2009, Ostrava 2009, s. 142–148; Jiří JUNG, *Červená perla – k dějinám a architektuře fary v Píšti*, Hlučínsko – Vlastivědný časopis Muzea Hlučínska 3, Hlučín 2013, č. 1, s. 30–32.

² Vladimír ŠLAPETA – Jindřich VYBÍRAL – Pavel ZATLOUKAL, *Opavská architektura let 1850–1950*, Umění 34, Praha 1986, č. 3, s. 229–242; Romana ROŠOVÁ – Martin STRAKOŠ (eds.), *Průvodce architekturou Opavy*, Ostrava 2011.

³ Martin STRAKOŠ, *Průvodce architekturou Ostravy*, Ostrava 2009.

⁴ Pavel ŠOPÁK, *Vzdálené ohlasy. Moderní architektura českého Slezska v mezinárodním kontextu 2*, Opava 2014, s. 176.

⁵ Studie vznikla v rámci řešení grantového úkolu Grantové agentury ČR, grant č. 13-30321P *Lichnovští – mecenáši, sběratelé, tvůrci. Životní styl a kulturní aktivity vysoké slezské aristokracie v letech 1848–1918*.

⁶ Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Chuchelné: 1349–2009*, Opava 2009, s. 119; Jiří JUNG, *Julius Bühler – architekt knížete Karla Maxe Lichnovského*, Ostrava 2011, s. 51.

Důležitým partnerem Karla Marii byl ředitel Karl Eder nepochybně také během výstavby železniční trati Ratiboř–Opava (1890–1895). Od prvních úvah o vybudování dráhy v 80. letech se Lichnovský vehementně zasazoval o to, aby trasa vedla přes jeho pruské statky a sídelní Chuchelnou, neboť ekonomického významu železnice si byl tento pruský Gründer již dobře vědom. K prosazení trasy vedoucí přes Chuchelnou napomohl nejen finanční příspěvek 7000 marek a bezplatné poskytnutí pozemků pro stavbu trati, ale rovněž lobby v Berlíně a snad i zastání ze strany císaře Viléma II., kterého pozval v roce 1893 na listopadové hony do Chuchelné, kdy měly být projednány některé další záležitosti týkající se výstavby dráhy.⁷ Význam této velké stavební akce tkví také v tom, že se patrně právě zde poprvé setkal kníže Karl Maria Lichnovský s Juliem Lundwallem, který zajišťoval stavební práce spjaté s výstavbou trati na rakouském území (1894–1895),⁸ včetně rozšíření nádraží Moravskoslezské centrální dráhy v Opavě (dnes nádraží Opava západ). Patrně ještě na podzim 1894 byly s opavským stavitelem dojednány určité projekční úkoly, protože k roku 1895 máme doloženy první Lundwallovy realizace pro knížete Lichnovského.

Lundwallovo angažmá ve službách knížat Lichnovských můžeme pramenně doložit pro bezmála dvacetileté období vymezené léty 1895–1913. Jedná se z podstatné části o zakázky související s chodem knížecího hospodářství (lhostejno zda zemědělství či lesnictví) a ubytováním zaměstnanců při jednotlivých dvorech. Ve dvou případech šlo o stavby patronátní (fara v Píšti a špitál v Koberčicích). Po smrti knížete Karla Marii jeho syn Karl Max využil Lundwallových služeb také pro opožděnou realizaci knížecího mauzolea v Chuchelné (dle projektu neznámého architekta) a především pak k sérii stavebních úprav hradeckého zámku, které jeho působení ve službách Lichnovských uzavírají.

Nejvíce projektů a realizaci spadá do druhé poloviny 90. let, což souvisí s Ederovým programem hospodářské restrukturalizace a rekonstrukce stavebního fondu dvorů panství a dokládá naléhavost řešených úkolů. Téměř výhradně se jedná o stavby z režného cihlového zdíva vycházející z pruské cihlové neogotiky. Jedná se o styl tzv. Hannoverké školy, který se ve své zredukované podobě stal dominantním stylovým proudem severoněmecké, resp. pruské architektury poslední třetiny 19. století a přežíval až do počátků první světové války. Uplatňován byl především na státních stavbách. Rovněž u Lichnovského šlo o program. Cílem bylo nalézt a uplatnit styl charakteristický pro knížecí stavební produkci, jehož vizuální spojitost s pruskou oficiální architekturou doby měla být zcela zjevná. Ostře pálené cihle lícovce byly navíc tehdy přisuzovány vedle estetických a národních kvalit především vynikající materiálové vlastnosti, pevnost a snadná údržba. Založení cihelny v Křížanovicích počátkem 90. let navíc umožnilo, i přes nákladné investice do technického vybavení,⁹ výhodně stavět z materiálu vyrobeného ve vlastní režii. Vyráběly se zde cihly

⁷ Většinové zastání veřejnosti i slezské vlády měla varianta vedoucí z Ratiboře přes Vojnovice, Ketř a Plšť, tedy přes cukrovarnickou oblast, naopak vedení trati přes Křenovice, Chuchelnou a Kravaře, tedy přes výhradně zemědělské území bez větších měst či podniků se nezdálo odborné komisi hospodářsky vhodné, přesto kníže Lichnovský návrh prosadil a v roce 1890 se započalo s odkupem pozemků a výkopovými pracemi; Jaromír HINČICA, *O stavbě trati Ratiboř–Opava*, Olomouc 1995; V. ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Chuchelné: 1349–2009*, s. 133.

⁸ Je nepochybně zajímavé, že stavitelem trati mezi Chuchelnou a Malými Hořticemi byl dolnobenešovský stavitel Josef Holuscha, tehdy začínající stavební podnikatel, který v prvním desetiletí 20. století bude patřit k preferovaným stavitelům knížete Karla Maxe Lichnovského.

⁹ Jsme však informováni pouze o tom, že v roce 1895 byl pro cihelnu ve Zhořelci pořízen parní stroj v *Görlitzer Maschinenbauanstalt und Eisengießerei AG* a kolem roku 1905 byla zakoupena moderní kruhová plynová pec (v pramenech označena jako *Mentheimer Gasringofen*), jejíž nákup se ale v dalších letech, kdy poptávka po daném typu zboží prudce klesala, ukázala jako nerentabilní; ZA Opava, Rodinný archiv a ústřední správa statků Lichnovských (RAUSL), Ústřední správa Lichnovských, inv. č. 619.

a tvarovky mnoha typů, s glazurou i bez ní, lícovky, kabřince nebo obklady ostění, střešní tašky několika forem, roury či keramická potrubí.

Vzhledem k tomu, že první úkoly, které Lundwall pro knížete Lichnovského řešil, byly hospodářské či provozní budovy, lze předpokládat, že důvodem navázání spolupráce byla především Lundwallova solidnost a profesionalita, um vyprojektovat architektonicky nenáročné, provozně funkční a přesto vkusné a působivé stavby, schopnost stavět rychle, využívat moderní materiály a postupy. V případě hospodářských dvorů se jednalo často o komplexy nebo řady na sebe navazujících budov z režného zdiva s nízkou sedlovou střechou. Dle účelu se jedná o stáje a kravíny (dvoupodlažní stavby, přízemí určeno pro chov dobytka, sklady, nářadovny, půdní patra k uskladnění sena, slámy, píce apod.), seníky a stodoly (prosté halové prostory) a správní či provozní budovy (jako bezprostřední součást hospodářských objektů). Důvody výstavby nových budov byly zcela pragmatické – kapacitní důvody, potřeba modernizace a rozšíření starších areálů; v řadě případů byla také potřeba výstavby vyvolána sériemi požárů starších komplexů.¹⁰

Firma si pro daný stavební typ vytvořila základní, většinou jen málo modifikované šablonové schéma. Detaily cihlových fasád se omezují na neustálé opakování pilovitých motivů kordónových říms a zubořezů vlyšů korunních říms, které mohou být podpírány také monotónním sledem konzolek. Shodné motivy se objevují také při členění nevysokých štítů. Vrchol štítů některých budov zdůrazňuje malý pilíř (Albertovec, Vřesina), výjimečně jsou takto akcentována i nároží základny štítu (Paprotník). Hojně se uplatňují lizénové rámce, místy doplněné o obloučkové vlysy (Vřesina), ojediněle i pilastry s naznačenými hlavicemi (Rohov). Pouze výjimečně jsou použity důmyslnější cihelné ornamenty vystupující z plochy zdi (Albertovec)¹¹ či glazované obklady (Albertovec) a tvarovky (Střední dvůr, Vřesina). Na Albertovci jsou fasády některých budov dozdobeny dekorativně tvarovanými železnými kleštinami. Standardem je doplnění štítů, výjimečněji i fasád (Chuchelná), kovovými číslicemi vročení. Dveřní i okenní otvory mají takřka výhradně segmentové záklenky. Zdůrazněna bývá nadokenní římsa kopírující křivku sklenutí. Zaoblených tvarovek se hojně využívalo pro ostění. Fasády sýpek a stodol jsou v pravidelném rytmu prolomeny úzkými vertikálami větracích otvorů. Kruhová okna vsazená do vrcholu štítů se stala pro Lundwalla charakteristickým motivem. V případě pohledově exponovaných průčelí bývaly nízké sedlové střechy výrazně přetažené a podpírané vyřezávanými dřevěnými konzolami (Albertovec, Rohov nedochováno). Kvalitní provedení detailů vypovídá o vysoké úrovni řemesla a stavebního umu zdejších zedníků.

Pro daný typ staveb je ale autorství Lundwallovy firmy pramenně doloženo jen u několika projektů, a to u ryze užitkové bezstylové celodřevěné polní stodoly o objemu 8600 m³ u Hradce nad Moravicí z roku 1898,¹² dále u hospodářského komplexu budov Středního dvora u Koberic z roku 1900 a konírny z roku 1901 tamtéž.¹³ Přesto o Lundwallově autorství i u ostatních uvedených staveb vzhledem ke stylové shodě i další projekční činnosti pro Lichnovské netřeba pochybovat.

Komplexností řešení i bohatstvím užitých motivů a forem vyniká areál Středního dvora u Koberic. Lundwallův návrh ze srpna 1900 představuje úmysl zmodernizovat a rozšířit zástavbu do klasické uzavřené obdélné kompozice hospodářského dvora. Východní stranu

¹⁰ Požár v Chuchelné 1893, výstavba 1895; po sérii podezřelých požárů během léta 1904, a to ve Vřesině u Hlučína, 11. července ve Štěpánkovicích a 15. srpna v Bojanově, následná výstavba nových komplexů probíhala v letech 1905, v případě Vřesiny až 1906.

¹¹ Část západního průčelí správní budovy zdobí dvojice mírně vystupujících nad sebou umístěných kosočtvercových rámu slepých kruhových oken, na hrotech doplněných o motivy křížů.

¹² ZA Opava, Velkostatek Hradec (VS Hradec), inv. č. 467.

¹³ ZA Opava, VS Chuchelná, kart. č. 14, inv. č. 105; ZA Opava, VS Chuchelná, kart. č. 18, inv. č. 123.

měly doplnit (snad na místě starší zbořené stodoly) dvojice podlouhlých budov stájí a obytného bloku pro zaměstnance, přičemž mezi oběma budovami ponechal středový průjezd. Řešení budov stájí bylo v návrhu zcela konvenční, jen nepatrně obměňující klasické schéma užitě dříve např. na Albertovci. Soubor byl realizován v roce 1901, avšak v případě obytného bloku již podle nového projektu, který Lundwall předložil v březnu toho roku.

Budovy postavené na solidních soklech z lomového kamene zaujmou především bohatým využitím cihlových tvarovek, často doplněných o temně zelenou glazuru. Nápadné jsou především tvarovky vlysu kordónové římsy, které vytvářejí gotizující motiv čtverlistu. Ty jsou využity také k vytvoření obloučkového vlysu na konzolách, který podpirá bohatě tvarovanou korunní římsu.

Ještě bohatší řešení fasád se objevuje u sousedního obytného bloku, kde jsou z kružbových tvarovek vyskládány parapety oken či konzoly podpírající korunní římsu. Fasádu horizontálně člení podokenní římsy s pilovitými motivy či nadokenní římsy doplněné o soustavy křížů. Budovu ozvláštňuje atraktivní prvek obdélného nárožního arkýře s glazovanou střešní krytinou bobrovek (zatímco budovy byly kryty jen pásy lepenky). Na žádné stavbě dominia nebylo dosud využito (a prezentováno) takové množství cihelných tvarovek a keramických výrobků Lichnovského cihelny v Křižanovicích. Z dnešního pohledu raritou jsou také hexagony namodralých skleněných tvarovek využitých k zasklení oken stájí, dodnes na některých místech dochované.

Obytný blok stojí na půdorysu písmene L, kdy kratší stranou navazuje na hospodářskou část, později navzájem spojenou krytým průjezdem opatřeným v patře deštěním. Dvoupodlažní blok s půdním polopatrem je složen z trojice obytných domů. Každý z nich nabízí osm bytů (čtyři na jednom patře, celkem tedy 24 bytů) sestávajících z velké obytné místnosti a kuchyně s celkovou plochou od 40 do 55 m². Sociální zařízení uvnitř bloku stále chybělo. K bytům však náležely sklepní kóje, půdy a samostatně stojící chlévy s kůlnami. Moderní pojetí tohoto obytného domu odpovídalo takřka městskému standardu a v bytové politice Lichnovského velkostatku představovalo revoluční řešení.

S podobným paternalistickým přístupem v otázce bydlení zaměstnanců se setkáváme o čtyři roky později ve Štěpánkovicích. Poté, co zdejší dvůr 11. července 1904 takřka kompletně vyhořel, uvažovalo se nejprve o vybudování zcela nového velkého dvora mimo obec, a to na Křeménkách u Bolatic,¹⁴ avšak nakonec zůstalo při starém. Po stranách vjezdu byla postavena dvojice obytných objektů s kanceláři správy a celkem deseti byty shodného řešení jako na Středním dvoře. Pojetí budov je však jiné. Stavby jsou omítané, pouze v úrovni patra se uplatňuje hladké režné cihlové zdivo s glazovanými tvarovkami ostění oken. Výrazné jsou vysoké sedlové (jižní budova), resp. polovalbové (severní b.) střechy kryté bobrovkou. Oproti industriálnímu vzhledu objektů na Středním dvoře se zde stavitel snažil více uplatnit tradiční motivy německého stavitelství – charakteristická brána flankovaná dvojicí převýšených pilířů se stříškami, vysunutá dřevěná pavlač (severní b.) či balkon (jižní b.), ve štítech se uplatnilo typické hrázděné zdivo imitované ve štku. Stejný motiv falešného hrázdění se objevil i u zdejších hospodářských budov nebo na objektech dvora v Bojanově, jejichž výstavba probíhala v téže době. Přetrvávající oblibu gotiky prozrazují ostroloká okénka, vysoký sedlový štít ve středu fasády jižní budovy (později snesený), ve štku provedený rodový erb v gotizující úpravě navržené heraldikem Ernstem Krahlem či pitoreskní cihlové komíny se stříškami.¹⁵

¹⁴ *Katolické noviny pro lid moravský v pruském Slezsku* 12, č. 32, 6. srpna 1904.

¹⁵ Po vybombardování dvora během Ostravské operace v dubnu 1945 byly budovy dvora opraveny či přestavěny. V 90. letech došlo postupně k demolici hospodářských budov, popisované obytné objekty byly pro chatrný stav strženy v dubnu 2015.

Režné zdivo za užití glazovaných tvarovek se v roce 1906 ještě uplatnilo na objektech dvora ve Vřesině, obnoveného po požáru v roce 1904. Pozornost zasluhuje především obytná patrová budova o devíti okenních osách a dvou mělkých dvouosých rizalitech při okrajích. Ty byly korunovány vysokými sedlovými štíty se zdůrazněním nároží schodoví-tými stupni. Valbovu střechu, doplněnou o trojici dekorativních vikýřů se sedlovými štíty a zinkovými ozdobami, kryly glazované bobrovky v ornamentálních vzorech. V uplatně-ném pojetí (materiálem, kompozicí i užitými motivy) se projektant znovu přiklonil ke stylovému proudu historizující cihlové architektury Hannoverské školy, byť se ve své době jednalo již o modus poměrně nečasový.

Vedle zemědělství docházelo v 90. letech 19. století také k modernizaci a investicím do stavebního fondu lesního hospodářství velkostatku a Lundwallův navrhl minimálně čtveřici lesnických budov. Již v únoru 1896 připravil projekt hájovny pro polesí Doubrava.¹⁶ Lundwall ji ve shodě s probíhajícím stavebním programem Lichnovského velkostatku navrhl ve stylu pruské cihlové neogotiky. Budově měl dominovat vysoký sedlový štít doplně-ný o schodové stupně při základně a vrcholu štítu. Projektant počítal také s uplatněním keramických tvarovek s kružbovým gotizujícím vzorem (parapetní pás štítového okna, parapetní zídka vstupního portiku). Ve štítu nechybí Lundwallovo typické kruhové okno. K realizaci projektu nedošlo, snad proto, že management velkostatku s knížetem v čele se neztotožnil s myšlenkou uplatňovat i na lesnických stavbách tento stylový modus, který měl být u staveb realizovaných v režii velkostatku jednotný. Přísný vzhled a tvarová úspornost jakoby k budově zasazené do lůna lesa nepatřily. Ostatně v dochované plánové dokumentaci byly formou nesmělých črt učiněny pokusy o zmalebnění budovy dodatečným doplněním čelních fasád o arkýře.

O tom, že představa knížete o ideální podobě lesovny byla tehdy zcela jiná, nás může pře-svědčit myslivna v Bolaticích, dokončená patrně v roce 1897, nejpozději však 1898.¹⁷ Měla pro lesnické stavby klasické dokončené schéma symetrické obdélné přízemní budovy se středovým rizalitem vstupního portiku a vysokým štítem. Byla však ozvláštněna velkým množstvím výrazně romantických motivů, které ji vdechly až pohádkový ráz. Na kamenný sokl navazovalo režné cihlové zdivo fasády, které bylo ve štítě doplněno o rustikální hráz-dění. Portikus se otevíral arkádou gotizujících hrotitých oblouků doplněných o parapet z kružbových tvarovek. Jednotlivé oblouky oddělovaly notně zdůrazněné pilíře s opěráky, které nesly dřevěné konzoly podepírající mírně předsazenou lodžii štítu. Tu doplňovaly vyřezávané sloupky, oblouky arkád a parapet. Vyřezávané bylo také okřídlení štítu. Pro zmalebnění siluety projektant zalomil valbovou střechu do výrazných námětků a romantickou náladu ještě umocnil vikýři nebo komíny vrcholícími cimbuřím. Střecha byla pokryta gla-zovanou keramickou krytinou uspořádanou do dekorativních ornamentálních vzorů. Zkuše-ný projektant s jistotou navrhl budovu vyvážených proporcí, důraz na horizontálu je plně v souladu se zakomponováním myslivny do zahrady na okraji lesa. Komplikovaný je však vztah jednotlivých částí dekoračního aparátu k celku, jeho oprávněnost i hojnost.¹⁸

Snad nedlouho poté postavil Lundwall myslivnu Háj u Chuchelné. Ta po formální stránce představuje také podélnou přízemní budovu se středovým rizalitem a vysokou sedlovou

¹⁶ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 79, inv. č. 948.

¹⁷ Motiv bolatické lesovny se objevil (společně se zobrazením tří knížecích zámků v Hradci, Chuchelné a Křižanovicích, nádražím v Chuchelné, špitálem a kostelem v Koberčicích) na gratulační listině vyhotovené v roce 1898 u příležitosti jubilea 50 let držby rodových majetků knížetem Karlem Mariou Lichnovským slaveném 19. září 1898; ZA Opava, RAUSL, kart. č. 15, inv. č. 330.

¹⁸ Původní charakter budovy byl setřen při úpravách fasád, snad v 50. letech 20. století, kdy byla budova omít-nuta. Její hmotové členění bylo však plně respektováno a zachováno.

střechou, ale projektant zde rezignoval na veškerý dekorační aparát, vyjma glazovaných střešních tašek, opět uspořádaných do ornamentálních vzorů.

Poslední realizací Julia Lundwalla na poli lesnických staveb pro knížete Lichnovského byla hájenka Křeménky u Bolatic, jejíž projekt byl ke schválení předložen v listopadu 1900.¹⁹ Projektant zde využil starší nerealizovaný projekt hájovny pro Doubravu z roku 1896, ale budovu výrazně zmalebnil. Boční, pohledově exponované průčelí doplnil o široký polovalbový štít, umístěný asymetricky k jihovýchodnímu nároží nad otevřený portikus. Po celém obvodu v úrovni prvního patra vysunul dřevěnou pavlač na mohutných, tesařsky opracovaných konzolách. Její trémové sloupky podpírají silně předsunuté námětky polovalbových střech. Přízemí je kamenné, patro obloženo hrubě přitesanými rozpůlenými trámy. Štítu opatřil vertikálním deštěním. Plně je převzata dispozice původního návrhu z roku 1896, ale přísný vzhled prvotního projektu vzal po úpravách tvarů štítu a střechy nebo po doplnění o průběžnou pavlač zcela za své.

Důležitou realizací dle projektu Julia Lundwalla byla patronátní fara v Píšti z roku 1897.²⁰ Barokní dřevěná fara z roku 1766 byla v 90. letech 19. století již v tak neutěšeném stavu, že olomoucký arcibiskup Theodor Kohn vyzval během své návštěvy Píště u příležitosti generální vizitace 6. září 1894 farníky k novostavbě fary. Úkolu se záhy ujal farář P. Josef Gebek (1846–1913), který na toto místo nastoupil v únoru 1896 a již v říjnu mohl posuzovat první návrh vyhotovený v ateliéru Lundwallovy stavební firmy. Jednalo se o mohutnou stavbu z režného zdiva s výrazně asymetrickým průčelím. Střed uliční fronty akcentuje patrový rizalit, v přízemí otevřený širokým obloukem vstupního portiku, v patře polygonálně zalomený s dominantní trojicí nestejně vysokých oken hlavního sálu, završený nízkým štítem. Pozornost však přitahuje především převýšený gotizující stupňovitý štít u východního nároží. Podobný akcent ve formě stupňovitého štítu mělo mít i boční západní průčelí.

Dle první Lundwallovy kalkulace by stavební náklady na takto velkoryse pojatou stavbu činily přibližně 30 000 marek, což byla částka, která by neúměrně zatížila farní pokladnu, a proto Gebek vyzval Lundwalla k vypracování druhé levnější varianty. Tu stavitel předložil v lednu následujícího roku a 18. února 1897 byl návrh schválen a ještě téhož roku realizován.²¹ Zásadní rozdíl oproti prvotnímu návrhu spočívá v symetrickém pojetí hlavního průčelí (převýšený štít původně umístěný stranou u nároží nyní korunuje středový rizalit), kdy malebnost siluety ustoupila vážnějšímu a důstojnějšímu pojetí. Ubyly nápadné gotismy, nárožní lizény zdůrazňují plasticky vytažené motivy latinských křížů a nad ztrojené okno rizalitu přibyl v pískovci provedený erb patrona Karla Marii Lichnovského.

Stavba navozuje vizuální spojitost především s návrhem hájovny v Doubravě z února 1896. Autor zde uplatnil podobné řešení štítu (znovu zopakovaný později i ve Vřesině), motivy dvojic užších oken spojených nadokenním obloukem, parapet portiku vyzděný z křížanovických tvarovek či nakoso postavený nárožní pilíř portiku, který však v Píšti nakonec realizován nebyl. Ve vrcholu západního štítu schodišťového rizalitu se znovu objevuje motiv kruhového okna (stejně jako v Doubravě, Rohově, ve Vřesině či na Albertovci). Opěrné pilíře se objevují i u gotizujících arkád portiku lesovny v Bolaticích.

O necelý rok později než fara v Píšti byla kolaudována a vysvěcena budova špitálu v Koberčicích, a to ve slavnostní den výročí 50 let držby rodového majetku knížetem Karlem

¹⁹ ZA Opava, VS Chuchelná, inv. č. 141.

²⁰ Jiří JUNG, *Červená perla – k dějinám a architektuře fary v Píšti*, Hlučínsko – Vlastivědný časopis Muzea Hlučínska 3, Hlučín 2013, č. 1, s. 30–32.

²¹ Stavební práce byly zahájeny 5. května a již v říjnu téhož roku byla v podstatě hotova. Dne 25. listopadu 1897 byla za přítomnosti řady duchovních, zástupců obecní, krajské a knížecí správy slavnostně vysvěcena; *Chronik von Pyschcz*, uloženo FÚ Píšť.

Mariou Lichnovským 19. září 1898.²² Dobový tisk budovu z režného zdiva s glazovanými tvarovkami charakterizoval jako *velmi půvabnou stavbu libivých forem*.²³ Pojetím exteriéru i vnitřní dispozicí připomínala tehdy populární model pruských vesnických škol-malotřídek (dodnes prakticky beze změn dochovaný např. v Boleslavi na Ratibořsku). Přízemní budova obdélného půdorysu se sedlovou střechou a symetricky umístěným vstupem je ozvláštněna mělkým rizalitem v pravé části průčelí, jenž vrcholí charakteristickým štítem se schodovitými stupni při základně a na vrcholu štítu. Jeho plochu zaujímá kamenný knížecí erb s dedikací a vročením, nad ním umístěná nika s hrotitým obloukem původně nesoucí obraz Panny Marie, po stranách pak dvě nižší okna, rovněž zakončená lomeným obloukem. Segmentovitě sklenutá okna přízemí zdobí gotizující zalomené nadokenní římsy.²⁴

Do doby kolem roku 1897/1898 můžeme hypoteticky datovat také výstavbu domu č. 1 v Chuchelné. Jednalo se o objekt u zámecké brány (resp. naproti jihovýchodního nároží).²⁵ Sloužil administrativním účelům zámecké kanceláře a úřadu, zároveň se jedná patrně také o dům, kde až do své smrti žil knížecí stavitel, resp. polír Adolf Gloger (1825–1908) a posléze i pruský přednosta úřadu a zároveň šéf knížecí kanceláře a vrchní účetní, později i knížecí sekretář Friedrich Duschek (1873–?).²⁶ Tehdy se pro budovu ustálilo označení *Kassa*. Jednalo se o patrovou budovu obdélného půdorysu se sedlovou střechou s úzkým středovým rizalitem završeným vysokým trojúhelníkovým štítem. Na stavbě se uplatnilo několik gotismů, které známe z řady ostatních Lundwallových staveb realizovaných pro knížete Lichnovského – zalomené nadokenní římsy či schodovité stupně při patě a vrcholu štítu. Konfigurace hmot připomene pojetí lesovny Háj, zatímco řešení rizalitu s trojknem v patře, nad nímž je umístěn knížecí erb, průčelní rizalit fary z Píště. Kompozice štítu s dvojicí úzkých oken, nad nimiž je umístěno ještě třetí, se později objeví na obytném objektu hospodářského dvora ve Vřesině.²⁷

Zda lze s Lundwallovým jménem spojit také projekt domu č. 90 v Chuchelné, je otázkou spornou. Objekt stojící v boční uličce (dnes ulice Mírová č. 23) za starou školou naproti kaple sv. Kříže patrně sloužil jako dům kastelána či tajemníka knížete. Vedle jeho bytu obsahoval také příslušné kanceláře a pracovny.²⁸ Patrový objekt s nízkou sedlovou střechou sestává z dvojice na sebe kolmých křídel. Nápadná je míra gotizujících detailů jako stupňovité štíty, okna přízemí sklenutá tudorskými oblouky, zalomené nadokenní římsy provedené

²² Fundaci špitálu v Koberčicích zmiňuje již ve své závěti z roku 1741 hrabě Franz Bernhardt (1664–1747). Měl sloužit vždy 3 mužům a 3 ženám z řad poddaných na panství a měl hrát roli spíše jakéhosi domova stáří. Zda byl po smrti hraběte skutečně zřízen, nevíme. Karl Maria na fundaci navázal, což dokládá i kamenný erb na fasádě s nápisem F. B. G. v. L. 1741 – erb – C. F. v. L. 1898 (Franz Bernhardt Graf von Lichnowsky 1741 – Carl Fürst von Lichnowsky 1898). Chorobinec byl postaven naproti novému kostela a vysvěcen místním farářem Emilem Bittou za účasti široké veřejnosti i mnoha knížecích hostů. O staré a nemocné se staraly povolane řeholnice; ZA Opava, fond VS Chuchelná, inv. č. 2; ZA Opava, RAUSL, kart. č. 15, inv. č. 330.

²³ *Die Feier des Besitzjubiläums des Fürsten von Lichnowsky*, Oberschlesischer Anzeiger, září 1898.

²⁴ Budova byla později zvýšena o patro a doplněna o mansardovou středu a podkroví, snad kolem roku 1915 dle projektu knížecího architekta Julia Bühlera.

²⁵ Na jeho místě bylo později vystavěno místní nákupní středisko Jednota.

²⁶ SOKA Opava, fond Okresní úřad Hlučín, operáty ze sčítání obyvatelstva 16. 2. 1921, Chuchelná, inv. č. 30, kart. 22.

²⁷ Budova byla poničena při přechodu fronty během Ostravské operace v dubnu 1945 a v roce 1955 stržena; Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny obce Chuchelné: 1349–2009*, Opava 2009, s. 302.

²⁸ Během sčítání lidu v únoru 1921 zde bydlel vrchní zámecký zahradník Friedrich Kay, knížecí podkoní a dvě služebné ze zámku. Zbytek objektu využil československý stát k ubytování příslušníků finanční stráže. Po roce 1945 byl objekt zestátněn, krátce zde fungovala školka, aby byl posléze adaptován jako sídlo MNV. Během stavebních rekonstrukcí budovy v roce 1950 a zejména pak v 80. letech 20. století byl zcela potlačen a setřen původní historizující ráz; SOKA Opava, fond Okresní úřad Hlučín, operáty ze sčítání obyvatelstva 16. 2. 1921, Chuchelná, inv. č. 30, kart. 22.

v kontrastní režné cihle (objekt byl omítnut) či parapet přízemního arkýře z cihlových tvarovek s motivem čtverlistu či spirálovitě tvarované oktogonální cihlové komíny. Sedlová střecha měla mírný sklon, proto i stupňovité štíty byly spíše široké a ploché. Před hlavní portál byla předsunuta bohatě vyřezávaná dřevěná veranda. Jedná se o prvky, které v podobném pojetí nebo kombinacích u ostatních budov realizovaných Juliem Lundwallem pro Lichnovského nenacházíme. Historizující motivy i sama forma budovy neodpovídá stylovým polohám konce 19. století a je blízká spíše pojetí 60. či 70. let úžeji napojeného na pitoreskní formy anglické neogotiky. Nápadná je především podobnost s architekturou některých lesoven postavených snad v 60. či 70. letech 19. století na sousedním panství barona Rothschilda, konkrétně v Bohuslavicích či Kozmicích. Právě pro ně jsou charakteristické výše uvedené prvky, včetně terakotových tvarovek s motivem čtverlistu. Na každý pád by však byla taková stylová vazba mezi oběma sousedy výjimečná, ne však zcela nevy-světlitelná. Knižecí stavitel Adolf Gloger např. v letech 1861–1863 přestavoval dle projektu Rothschildova architekta Friedricha Flohra (1816–1876) věž kostela sv. Martina v Dolním Benešově. Tento problém však ponechme budoucímu výzkumu.

Dvojice staveb, které byly dle projektů Julia Lundwalla realizovány v Hradci nad Moravicí v roce 1905, tedy již v éře knížete Karla Maxe Lichnovského, jsou ve svém pojetí věrným principům Lundwallovy tvorby konce 90. let. Jedná se o vilu sekretáře Reimunda Göbela (1860–?) na Zámecké ulici č. 9 (dnes č. 311) a zámeckou prádelnu na horním konci náměstí (Městečko 2). Obě jsou provedeny v režném zdivu, ale zatímco prádelna je přísně vyhlížející blokovou stavbou s úzkým dvouosým průčelím, působí asymetricky komponovaná Göbelova vila s vysokou sedlovou střechou a dvěma nápadnými štíty především malebnou siluetou. Okraje střechy architekt výrazně vysunul a vrcholy štítů doplnil o vyřezávané motivy, které tvořily s prořezávaným okřídlim a vrcholovou korouhvičkou jeden celek. Zatímco stroze vyhlížející prádelna připomene nerealizovanou hájenku Doubrava, pak Göbelova vila odpovídá romantické pitoresknosti hájenky na Křeménkách.

Platil-li Lundwall doposud za projektanta převážně užitkových budov realizovaných v režii knížecího velkostatku, mění se situace smrtí knížete Karla Marii Lichnovského 18. října 1901. Lundwall nejen že je záhy pověřen stavbou knížecího mauzolea, plánovaného již několik let, ale především je jeho služeb a schopností využito i pro stavební úpravy a rekonstrukce samotného hradeckého zámku.

Výstavba rodového mauzolea v Chuchelné byla plánována ještě za života knížete Karla Marii. Jím stanovené instrukce k pohřebnímu ceremonálu, které jsou přiloženy k jeho testamentu,²⁹ počítali s budovou z režného cihlového zdiva, přičemž stavební materiál měl pocházet z cihelny v Křižanovicích. Pořízen byl také ideový návrh stavby, který představoval centrálu oktogonálního půdorysu završenou vysokou jehlancovou střechou. Boční mělká křídla rozšiřující půdorys do tvaru řeckého kříže měla sloužit k umístění jednotlivých sarkofágů. Architekt navrhl dvoupodlažní stavbu, kdy suterén fungoval jako hrobka, horní část završená kupolí měla plnit roli kaple. Okna, portál i další detaily stavby (např. lizénové rámce s obloučkovým vlysem) byly navrženy v neorománském stylu, tehdy aktualizovaném v tvorbě architekta Franze von Schwechten, zejména v zakázkách pro císaře Viléma II., který toužil navázat na architektonické dědictví Svaté říše římské a styl císařů Sálské a Štaufské dynastie.

K realizaci stavby, ba ani k započetí terénních úprav v areálu tzv. *Spielgarten* v Chuchelné, kam se se situováním stavby od samého počátku počítalo, však za života knížete nedošlo. Teprve po jeho smrti se okamžitě přistoupilo k realizaci záměru. Výstavbu

²⁹ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 15, inv. č. 334.

vymezuje dvojice dat, a to 14. července 1902, což je datace plánů a návrhů terénních úprav signovaných Ing. R. Bacumerem (Baemuerem) z Opolí,³⁰ a 11. března 1903, kdy byla do vysvěcené hrobky přenesena rakev zemřelého knížete.³¹ Je více než pravděpodobné, že realizací mauzolea byl pověřen Julius Lundwall a byl to patrně rovněž on, kdo pozměnil návrh, resp. namísto navrženého neorománského stylu uplatnil ověřenou neogotiku. V ostatních ohledech, v dispozici i rozčlenění stavby plně respektoval původní starší, bohužel anonymní a nedatovaný návrh.³²

Kníže Karl Max Lichnovský (1860–1920), který již od roku 1884 působil v pruských diplomatických službách, dlel od roku 1899 prakticky nepřetržitě v Berlíně, kde působil při zahraničním úřadě (*Auswärtiges Amt*) na postu legačního rady, mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra. Až do svého sňatku s bavorskou komtesou Mechtildou, roz. Arco-Zinneberg (1879–1958) v srpnu 1904 zajížděl do Slezska jen zřídkka a správa panství tak ležela na bedrech jeho matky Marie, roz. Croy-Dülmen (1837–1915), resp. v rukou schopného managementu velkostatku, tj. generálního ředitele Karla Edera, a knížecího tajemníka Reimunda Göbela. Společně s ním naplánoval modernizaci zámku v Hradci nad Moravicí. Nemělo jít o žádnou nápadnou proměnu hlavního reprezentačního sídla rodu, spíše o rekonstrukční stavební práce a zvýšení jeho bytového komfortu. Vzhledem k charakteru zakázky byla volba Lundwalla zcela logická.

První práce byly zahájeny na jaře roku 1903. Jednalo se především o vybudování několika koupelen a toalet, s tím související zavedení, resp. rozšíření vodovodu a kanalizace, přičemž se musel řešit také stále se opakující problém nedostatku vody na zámku.³³ Na přání knížete byl při východním průčelí zřízen dřevěný balkon přístupný z kuřáckého salonu. Jeho interiér prošel proměnou, o níž se postarali pracovníci firmy berlínského dekorátéra Richarda Plagwitzte. Dle jeho návrhu byl salon opatřen novou látkovou tapetou a portiérami z textilií zakoupených u Bernheima v Berlíně.³⁴ Plagwitz se postaral také o novou úpravu a výmalbu ještě několika dalších místností, včetně kulečnickového sálu. Tempo úprav zrychlilo během léta 1904 před avizovaným sňatkem Karla Maxe s Mechtildou a následným pobytem novomanželů a hostů na zámku. Nově byla vymalovaná velká část zámku (malířské a natěračské práce prováděl opavský malíř Adolf Barocka), dokončovaly se práce na posledních koupelnách a nově zřízených toaletách a v červenci 1904 nahradil Lundwall dřevěný balkon velké jídelny železným kovaným zábradlím.³⁵ V roce 1905 Lundwall navrhl a postavil u nedávno zřízených zámeckých tenisových kurtů dřevěný odpočinkový altán.³⁶

Zámek v Křižanovicích k rezidenčním účelům využívali novomanželé jen výjimečně. Cenný mobiliář se odtamtud postupně stěhoval do Chuchelné, na Hradec a velkou část nechala již po roce 1905 kněžna Marie převést do svého nového bytu v Berlíně na Roonstrasse. Jsme informováni o tom, že v roce 1908 kníže Lichnovský vyjednával s hraběnkou Louise von Frankenberg, roz. Hohenlohe-Oehringen (1851–1920) o pronájmu křižanovického sídla.³⁷ Dokladem jeho malého zájmu o tamní zámek je i skutečnost, že v letech 1905–1906 jednal s Lundwallem a stavitelem Josefem Holuschou (1865–1927) z Dolního

³⁰ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 7, inv. č. 187.

³¹ Eva KOLÁŘOVÁ, *Příběh zámku a mauzolea knížat Lichnovských v Chuchelné*, Sborník Národního památkového ústavu 2009, Ostrava 2009, s. 61–84.

³² Dochoval se pouze návrh hlavního vstupního průčelí; ZA Opava, VS Hradec, inv. č. 903.

³³ ZA Opava, VS Hradec, kart. č. 86, inv. č. 554.

³⁴ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 32, inv. č. 524.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ ZA Opava, VS Hradec, kart. č. 86, inv. č. 554.

³⁷ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 32, inv. č. 524.

Benešova dokonce o vyjmutí a následném přenesení neogotického bloku kamenného ostění portálu rytířského sálu z Křižanovic na Hradec.³⁸ Tam měl být osazen do přízemí západního průčelí čelního křídla, a to jako vstup z velké jídelny na zamýšlenou vyhlídkovou terasu.³⁹ Z technicky obtížného záměru nakonec sešlo, ale přesto byla v roce 1911 velká jídelna notně zmodernizována. Neorenesanční kachlová kamna v čele místnosti byla rozebrána a jejich místo zaujal velký kamenný krb. Dvojice dvoukřídlých dveří umožnila přístup na dva nevelké balkony s kovanou parapetní mříží.⁴⁰

Mimoto Lundwall vedl na zámku řadu dalších prací. K roku 1906 jsou doloženy opravy podlah, schodů či vsazování nových prosklených dveří v chodbách. V roce 1908 se opravovaly fasády, okna a komíny, příštího roku střechy. Roku 1911 bylo do zámku zavedeno centrální vytápění radiátory a zámek byl plně elektrifikován.⁴¹ Konečně v roce 1913 Lundwall pracoval na adaptacích Bílé věže, která měla být využita k obytným účelům.⁴² Záznamy v pokladním deníku knížecí domácnosti z let 1901–1909 dokládají, že jen za stavební práce na hradeckém zámku bylo Lundwallovi během let 1904–1909 vyplaceno bezmála 65 000 korun.⁴³

Julius Lundwall pracoval pro knížata Lichnovské minimálně dvacet let, a to od prvních zakázek na hospodářských dvorech zadaných snad již v roce 1894 až po projekt adaptace interiérů tzv. Bílé věže hradeckého zámku. Jeho postavení a renomé se během této doby výrazně proměnilo, a to nejen jako úspěšného opavského stavebního podnikatele, ale ve vztahu ke knížatům Lichnovským také jako profesionála a dobrého partnera schopného řešit stavební úkoly různého charakteru i technické či estetické náročnosti. O výjimečnosti jeho profesního vztahu s knížaty Lichnovskými svědčí také to, že mu byly oficiálně adresovány i soukromá oznámení rodinného charakteru, např. o úmrtí knížete Karla Marii či o sňatku knížete Karla Maxe s komtesou Mechtildou.⁴⁴ Této cti se mu dostalo jako jedinému z podnikatelů, s nimiž Lichnovští spolupracovali. Naopak Julius Lundwall patřil mezi největší odběratele a kupce dříví z Lichnovského lesů, které následně zpracovával na své pile pro stavební účely.⁴⁵

Mimořádnost Lundwallovy stavební činnosti pro Lichnovské tkví také ve faktu, že jakkoliv jsou budovy projektované jeho firmou v Opavě i okolí po stylové stránce značně různorodé, vyznačují se realizace v režii Lichnovského velkostatku neobyčejnou stylovou konzistencí. Ta je dána jednotným stavebním materiálem, několika užívanými kompozičními typy a charakteristickými motivy, které se pravidelně opakují. Evidentní je také dobrá obeznanost projektanta s pruskou cihlovou architekturou a jejími pravidly. Dalším paradoxem rovněž je, že vyjma Lundwallova dvojdomu v Opavě na Ochránově ulici z let 1899–1900, se ony typické prvky ve stavitelově produkci prakticky neobjevují. Můžeme se tak domnívat, že za jejich autorstvím stojí jeden a týž projektant ateliéru stavební firmy. Že jím není Lundwall sám, můžeme tvrdit takřka s jistotou, byť všechny projekty stvrdil vlastnoručním

³⁸ Trojosý kamenný blok portálu doplněný po stranách o ostění oken se štíty je bohatě dekorován řadou neogotických motivů (krabý, kružbové kytky, rostlinné hlavičky sloupků, konzoly, kružby, heraldické symboly Lichnovských v plochách štítů atp.). Byl vytvořen dle návrhu architekta Carla Johanna Boguslawa Lüdeckeho z roku 1872; Jiří JUNG, *K podílu Carla Johanna Boguslawa Lüdeckeho na regotizaci zámku v Hradci nad Moravicí*, ČSZM–B 64, 2015, č. 2, s. 121–128.

³⁹ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 32, inv. č. 524; ZA Opava, VS Hradec, inv. č. 836.

⁴⁰ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 32, inv. č. 524.

⁴¹ ZA upozornění na některé drobnější práce a opravy v areálu zámku v Hradci děkuji Mgr. Romaně Rosové.

⁴² TAMTÉŽ.

⁴³ Červen 1904: 14 214 K, květen 1906: 8763 K, říjen 1906: 20 000 K, červenec 1907: 21 466 K, březen 1909: 214 K, celkem tedy 64 657 K; ZA Opava, RAUSL, inv. č. 943.

⁴⁴ ZA Opava, RAUSL, kart. č. 30, inv. č. 494; ZA Opava, RAUSL, kart. č. 31, inv. č. 504.

⁴⁵ ZA Opava, VS Chuchelná, inv. č. 10

podpisem. Vzhledem k tomu, že se prameny a dokumenty o zaměstnancích stavební firmy nedochovaly, je prakticky nemožné autora určit.

Paprsek světla do těchto úvah by snad mohla vnést dochovaná korespondence mezi farářem Josefem Gebekem z Píště a Lundwallem ohledně projektu tamní fary z let 1896–1897. Jeden list ze souboru dopisů na hlavičkovém papíře i s firemním razítkem Lundwallovy firmy totiž napsal a podepsal F. Hickel a text dopisu vypovídá, že by právě on mohl být autorem zasláního projektu.⁴⁶ Záležitost je o to pikantnější, že jméno F. Hickel bývá s Lundwallem společně uváděno v souvislosti se stavbou evangelického kostela v Opavě z let 1896–1899. Jako jeho autoři bývají označováni Julius Lundwall a Ferdinand Hickel, v dobovém tisku čteme *architekt z Vídně*,⁴⁷ přičemž otázka podílu obou mužů na podobě chrámu nebyla nikdy spolehlivě rozřešena.⁴⁸ Dochovaný dopis z Píště by však mohl o jinak zcela neznámém *architektu* Hickelovi mnohé napovědět. S největší pravděpodobností se totiž jednalo o zaměstnance, resp. projektanta Lundwallovy firmy. Můžeme-li soudit dle charakteru opavského kostela, znal velmi dobře stylová pravidla pruské cihlové neogotiky i aktuální tendence v německé protestantské chrámové architektuře (centralizující dispozice rozšířená od počátku 90. let 19. století). Naneštěstí uniformita tohoto stylového proudu znesnadňuje uplatnění či nalezení charakteristických individuálních autorských motivů.

Závěrem však budiž, že Lundwallova stavební firma vyprojektovala a postavila pro knížata Lichnovské značné množství kvalitních, často dodnes plně funkčních staveb, které vypovídají nejen o tvůrčích i stavitelských schopnostech stavitele či vysoké dobové stavební kultuře, ale rovněž o mimořádném zájmu stavebníka o chod prosperujícího knížecího hospodářství a snahu o jeho další modernizaci, o novátorský přístup k řešení otázky bydlení zaměstnanců velkostatku i vysokých úředníků či o dobové nevyprázdněnosti pojmu patronátní právo.

Výčet Lundwallova díla pro Lichnovské: hospodářské budovy a správní budova centrální správy, dvůr Albertovec, 1895; stodoly, dvůr Chuchelná, 1895; mlékárna, Chuchelná, 1896; správní a hospodářské budovy, dvůr Rohov, 1896; hájovna Doubrava (projekt, nerealizováno), Hradec nad Moravicí, 1896; fara (projekt, nerealizováno), Píšť, 1896; fara, druhá varianta, Píšť, 1897; úprava sálu panského pivovaru (projekt), Hradec nad Moravicí, 1897; úřad zámecké kanceláře, tzv. *Kassa*, Chuchelná, kol. 1897; myslivna, Bolatice, kol. 1897; myslivna Háj, Chuchelná, kol. 1897; hospodářské budovy, dvůr Paprotník u Lubomi, kol. 1897; hospodářské budovy, dvůr Roškov, kol. 1897; špitál, Koberice, 1898; celodřevěná stodola (projekt), Hradec nad Moravicí, 1898; hospodářské budovy, dvůr Bolatice, 1899; hájovna Křeménky, Bolatice, 1900; hospodářské budovy, Střední dvůr u Koberic, 1900; obytný soubor pro zaměstnance, Střední dvůr u Koberic, 1901; mauzoleum Lichnovských (dle projektu neznámého architekta), Chuchelná, 1902–1903; hospodářské budovy, dvůr Hůrky u Píště, 1903; hospodářské budovy, dvůr Chuchelná, 1903; stavební úpravy zámku (nákras bokorysu zámku), Křižanovice, 1903; stavební úpravy zámku (zřízení koupelen, toalet, kanalizace, odvodnění dvora, vyhlídkového balkonu atp.), Hradec nad Moravicí, 1903–1904; hospodářské budovy, dvůr Bojanov, 1905; hospodářské a obytné budovy, dvůr Štěpánkovice, 1905; vila Reimunda Göbela, Hradec nad Moravicí, 1905; zámecká prádelna,

⁴⁶ *Euer Hochwürden! Mit diesem übersende ich Ihnen die Pläne für das Pfarhaus und ersuche Sie bekannt zu geben ob Euer Hochwürden mit den Eintheilung einverstanden sind damit die weiteren Pläne verfasst werden können. Hr. Baumeister Lundwall ist verreist und kommt Donnerstag den 22. October wieder zurück. Hochachtungsvoll per. F. Hickel;* nedatovaný dopis na hlavičkovém papíru firmy Lundwall; uloženo FÚ Píšť.

⁴⁷ Autoři publikace *Průvodce architekturou Opavy* (Ostrava 2011) uvádí Hickela jako architekta původem z Vratislavi, ale pro toto tvrzení chybí opora v pramenech i v odborné literatuře, např. *Leksykon architektury Wrocławia* (Wrocław 2011).

⁴⁸ Pavel ŠOPÁK (ed.), *Znamení vertikál*, Opava 2013, s. 373.

Hradec nad Moravicí, 1905; dřevěný altán u zámeckých tenisových kurtů (projekt), Hradec nad Moravicí, 1905; hospodářské a obytné budovy, dvůr Vřesina, 1906; úpravy interiéru zámku (podlahy, schody, prosklené dveře v chodbách, projekt osazení portálu ze zámku Křižanovice k západní fasádě zámku u velké jídelny) a oprava zámeckých koníren (tzv. Červeného zámku), Hradec nad Moravicí, 1906; zřízení nového chodníku u tenisových kurtů v zámeckém parku a opravy zámeckých fasád, oken a kominů, Hradec nad Moravicí, 1908; oprava střechy a podkrovní zámecké budovy a vydláždění koníren šatovskými zvonivkami, Hradec nad Moravicí, 1909; opravy fasád, omítky, centrální vytápění radiátory a elektrifikace zámku, rekonstrukce velké jídelny, Hradec nad Moravicí, 1911; adaptace tzv. Bílé věže pro obytné účely, Hradec nad Moravicí, 1913; oprava domku zahradníka, Hradec nad Moravicí, 1914.

PhDr. Jiří Jung, Ph.D. (jiri.jung@osu.cz), Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, Ostravská univerzita

Summary

Julius Lundwall in the Dukes Lichnowsky's Service

The study deals with professional contract of Opava architect Julius Lundwall for Dukes Lichnowsky which continued from 1894 till at least 1913. In that period Lundwall designed and constructed tens of buildings for manor Chuchelná in Prussian Silesia (farm and residential buildings of courts, forestry buildings, and administrative buildings), vicarage in Píšť, hospital in Kobeřice, dynasty mausoleum in Chuchelná and after 1903 he had been renovating castle in Hradec nad Moravicí for ten years. The mentioned buildings are characteristic for their uniform authorial design and influence of Prussian architectural style of civil brick neogotic. Some circumstantial evidence suggests that the author of the buildings could have been Ferdinand Hickel, one of the employees of Lundwall's studio. The study of Lundwall's work for Lichnowskys significantly enriches the existing knowledge of his architectonic production. Unabridged list of his work is enclosed.

1. Obytný soubor Středního dvora u Kobeřic (foto autor, 2010)

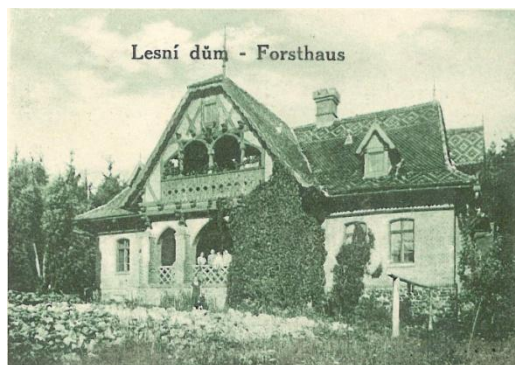
2. Obytné a správní budovy hospodářského dvora ve Štěpánkovicích (foto autor, 2010)

3. Fara v Píšti, 20. léta 20. století (foto FÚ Píšť)

4. Bývalá administrativní budova Lichnovských, tzv. Kassa v roce 1945 (reprofoto: Obecní úřad Chuchelná, 2015)

5. Myslivna Bolatice, výřez z dobové pohlednice z doby kolem roku 1910 (reprofoto: Obecní úřad Bolatice, 2011)

Tomáš Thon

AUTORSTVÍ VYBRANÝCH SKLADEB VE VARHANNÍCH KNIHÁCH ONDŘEJE ŠKOTÁKA; POHLED BADATELE A VYDAVATELE¹

Abstract

The Modern research possibilities helped the discovery of a libretto from the National Museum – Czech Museum of Music composed by W. A. Mozart, Antonio Salieri and the unknown Cornetti, disclosed in early 2016. In the background there are findings and discoveries of minor composers which are also an important part of the musical culture of the region. It is the schoolmaster's work related with activities of organist and church choir-master, which is preserved in the so-called Organ books they wrote themselves. From the two organ books by Ondřej Skoták from Slavkov near Opava, based on the comparative practice, there were newly identified authorships of compositions that were released in 2004 and 2015 as anonymous pieces.

Keywords: modern research possibilities, pipe organ, Silesian Museum in Opava, organ books, organ works, schoolmaster, anonymous, authorship

V lednu 2016 byl veřejnosti představen objev vzácného tisku libreta z Českého muzea hudby *Per la ricuperata salute di Ofelia*, skladby zaznamenané ve 3. vydání tematického katalogu Mozartových děl (1937) pod označením K. 477a; dílo, které bylo považováno za ztracené. To společně zhudebnili W. A. Mozart, Antonio Salieri a dosud neznámý Cornetti.² Zvláštností tohoto objevu je, že autorství bylo určeno takřka „na dálku“ knihovnicí L. Měškovou při rekatalizaci libret a německým muzikologem a skladatelem T. J. Herrmannem při internetovém bádání v online katalozích Českého muzea hudby. Jako senzační objev komentují etiologii a souvislosti vzniku skladby i získání tisku do muzejního fondu přední čeští mozartovští muzikologové a muzeologové (M. Jonášová, M. Kabelková, T. Volek).³ Objevené dílo bylo také rychle natočeno a v březnu 2016 uvedeno v premiéře Českým rozhlasem 3 Vltava.⁴

K objevu mohlo dojít za několika předpokladů:

- existenci soupisu díla W. A. Mozarta ve formě tematického katalogu s postupnou aktualizací
- existenci záznamu o původním vydání díla
- aktivním zpracováváním a revizím muzejních katalogů
- digitalizací a přístupem katalogů na internetu

¹ Studie vznikla v rámci výzkumného projektu Ostravské univerzity SGS 11/PDF/2015–16.

² NÁRODNÍ MUZEUM – ČESKÉ MUZEUM HUDBY. *Světový objev ve sbírce Českého muzea hudby! Podarilo se určit ztracenou Mozartovu a Salieriho skladbu.* [online]. [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.nm.cz/Ceske-muzeum-hudby/Novinky-CMH/Svetovy-objev-ve-sbirce-Ceskeho-muzea-hudby-Podarilo-se-urcit-ztracenou-Mozartovu-a-Salieriho-skladbu-1.html>.

³ NÁRODNÍ MUZEUM – MUZEUM 3000. *Ztracená Mozartova skladba znovu spatřila světlo světa.* [online]. [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: <http://muzeum3000.nm.cz/aktuality/ztracena-mozartova-skladba-znovu-spatrila-svetlo-sveta>

⁴ ČESKÝ ROZHLAS. *Nedávno objevená Mozartova skladba měla světovou premiéru na Vltavě.* [online]. [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.rozhlas.cz/klasika/tipy/zprava/nedavno-objevena-mozartova-skladba-mela-svetovou-premieru-na-vltave--1592421>

- zpřístupnění pramenných podkladů v projektu digitalizace fondů (digitální knihovna)
- otevřenosti státní muzejní instituce pro široce pojatou badatelskou činnost
- existence mezinárodní databáze rukopisů a starých vydání (RISM, Mezinárodní soupis hudebních pramenů) a aktivnímu doplňování v národních databázových programech
- jisté míry badatelského štěstí

V kontrastu s výše uvedeným a přirozeně mediálně aktivním zájmem zůstávají v pozadí nálezy a objevy skladatelů tzv. méně významných, plnicích však nezbytnou součástí hudební kultury ať dané lokality, či regionu, vytvářejících nezastupitelné zázemí pro místní kulturu, hudební a estetickou výuku, bez nichž by tito velcí autoři nevynikli, a mnohé talenty by zůstaly nerozvinuty. Máme zde na mysli rozsáhlou kantorskou tvorbu na území historických českých zemích – Čech, Moravy a Slezska, jejichž základem a pracovní činností byla funkce ředitele kůru v kostele a učitele v místní škole. Jedná se specifický fenomén v české kulturní historii, který ovlivňoval hudebnost národa a také jeho vzdělání. Právě tito kantoři, jejichž hlavní hudební předpoklad byla hra na varhany, nám do dnešní doby zachovali rozsáhlé „kantorské“ varhanní dílo ve svých praktických zápisech, varhanních knihách či sbornících, které si vytvářely pro vlastní potřebu a užívali v rámci liturgických úkonů v chrámech i mimo ně. Tím také působili na pomezí mezi hudbou lidovou, liturgickou a umělou. V 19. století bylo stále častější podmínkou absolutorium učitelského ústavu, kde varhanní hra představovala jeden z klíčových oborů.⁵ Mnohé varhanní knihy tak obsahují záznamy skladeb nejen vlastních, často bez osobní autorské signatury kantora – pisatele, ale i opisy jeho současníků či opisy vydání, která jim byla finančně či jinak nedostupná, neboť tisk byl drahý.

V sbírkovém fondu Slezského zemského muzea v Opavě se nacházejí dvě dosti rozsáhlé varhanní knihy kantora Ondřeje Skotáka (1817–1891), zahrnující oblast svého působitě jak Moravu, tak Slezsko.⁶ V letech 1833–49 působil jako podučitel v Brně, Opatovicích a Svitavách, učitelský dekret získal v Brně 24. 4. 1849, 1849–58 působil jako učitel v Kopřivnici, 1858–72 jako učitel a varhaník v Topolanech. 16. 4. 1856 získal v Olomouci titul vzorového učitele (Musterlehrer). Z Topolan (1872) postoupil jako nadučitel do Slavkova u Opavy, což bylo jeho poslední působitě.⁷ V roce 1881 patřil mezi zakládající členy *Jednoty na zvelebení církevní hudby na Moravě*⁸ v Brně z iniciativy mladého Leoše Janáčka.⁹

Muzikologická podsbirka¹⁰ (sic) Slezského zemského muzea vlastní velkou část Skotákovy pozůstalosti.

⁵ Petr KOUKAL (ed.), *Varhanní knížky starých kantorů, Orgelbücher altböhmischer Schulmeister = Organ books by old Czech schoolmasters = Les livres d'orgue des anciens maîtres d'école tchèques : Bakov-Brno-Březnice-Doksy-Jemnice-Mostišťe-Olomouc-Plzeň-Sebranice-Slavkov u Opavy-Telč*, Opava 2004, s. I.

⁶ TURKOVÁ, Marie. *Sbírka hudebnin Ondřeje Skotáka a její tvůrce*, ČSZM-B 21, 1972, s. 79–87.

⁷ Petr HLAVÁČEK, *Kantoři Moravy a Slezska*. [online]. [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: <http://cantores.wz.cz/>

⁸ Petr Hlaváček, *Hudba v moravských spolcích do roku 1918*. [online]. [cit. 26. 3. 2016]. Dostupné z: <http://spolky.profitux.cz/>

⁹ Tomáš JELÍNEK, *Katolická církev a její vztah k hudbě v prvních dvou desetiletích 20. století - příklad brněnské diecéze*, Brno 2011, s. 16–24.

¹⁰ SLEZSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM, *Muzikologická podsbirka*. [online]. [cit. 16. 4. 2016]. Dostupné z: <http://www.szm.cz/rubrika/87/sbirka/muzikologicka-podsbirka.html>

Z hudebního odkazu zaměřeného k varhanní tvorbě jsou to dva zmíněné prameny – varhanní knihy:

1) **Sign. (CZ-OP) A 519**

Sborník – svázaný konvolut rukopisných skladeb a tři tisků pro varhany (C. Pitsch, A. Bibl, S. Sechter). Na první straně rukopisu je nápis *Předehry, Preludia, Fugy, Versetty*. Na obálce sborníku je uveden název *Předehry, Mezihry, Preludia, Fugy, Versetty* se šifrou *OSk*.

2) **Sign. (CZ-OP) A 1243**

Rukopisná varhanní kniha velkého rozsahu (340 stran). Na hřbetu knihy je štítek s nápisem *Organo Praeludien*, na předsádce uvedeno pod názvem *Organo* jméno *And. Skoták*.

Z obou pramenů bylo v letech 2004 a 2015 vybráno 5 skladeb do vydání dvou titulů varhanních partitur:

A) KOUKAL, Petr (ed.). 2004. *Varhanní knížky starých kantorů: Bakov – Brno – Březnice – Doksy – Jemnice – Mostiště – Olomouc – Plzeň – Sebranice – Slavkov u Opavy – Telč*. 1. vyd. Opava: ARTTHON pro Slezské zemské muzeum, 2004. ISMN M-9004000-5-5.

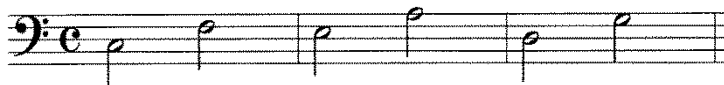
1) s. 29, **[Fuga]** (g moll), pramen sign. (CZ-OP) A 519, zapsáno pod číslem 21, bez udání autora. Lokalita pramene – Slavkov u Opavy.

Autor článku dohledal autora a zdroj. Jedná se ve skutečnosti o skladatele Simona Sechtera (1788 Frymburk – 1867 Vídeň). Uvedená fuga je doložena v několika pramenech; např. tisk *Drei Fugen für Orgel oder Pianoforte*. Moriz Graf Dietrichstein gewidmet a 4 voci bey Johann Cappi (No. 2470), 1822.^{11 12} Dále rukopis *XIII | Gemischte Praeludien und Fugen | von Seidl sen., Grotz, Feigerl, Reith u[nd] Sechter* z knihovny Benediktinského opatství v Metten, Německo, pod sign. (D-MT) Mus.ms. 648 z roku 1844. **RISM ID no.:** 454012641.

2) s. 32, **[Fuga]** (C dur), pramen sign. (CZ-OP) A 1243. Tempové označení *Andante moderato*, Beránek. Ve svazku zapsáno pod číslem 208. Lokalita pramene Slavkov u Opavy. Editor P. Koukal v revizní zprávě uvádí, že autora jménem Beránek se zatím nepodařilo identifikovat.

Andante moderato

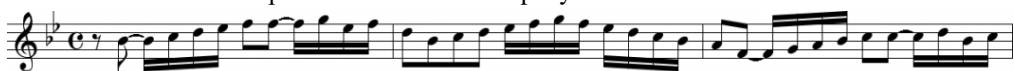

¹¹ Klaus BECKMANN, *Repertorium Orgelmusik: Komponisten - Werke - Editionen ; 1150–2000 : 57 Länder : eine Auswahl = A bio-bibliographical index of organ music : composers - works - editions : 1150–2000 : 57 countries ; a selection = Catalogue bio-bibliographique de musique d'orgue : compositeurs - oeuvres - éditions : 1150-2000 : 57 pays : une sélection*. Mainz 2001, s. 793

¹² BLKÖ, Simon Sechter, *Biographische Lexikon des Kaiserthums Oesterreich: Sechter, Simon*. [online]. [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Sechter,_Simon

S jistou mírou pravděpodobnosti by se však mohlo jednat o varhaníka a skladatele jménem **Johann de Deo Beránek** (Beranek) (1813 Milonice – 1875 Vídeň). Milonice se nacházejí cca 15 km od obce Topolany u Vyškova, kde působil Ondřej Skoták (1858–72). K. Beckmann¹³ uvádí J. Beránka jako autora takřka 30 fug pro varhany nebo harmonium v různých svazcích a edicích. Beránek byl žákem S. Sechtera, který ovlivnil jeho kontrapunktický fugový styl. Průzkum části Beránkových fug však zatím jeho autorství uvedené fugy jednoznačně neprokázal.

3) s. 34, **[Preludium]** (B dur), pramen sign. (CZ-OP) A 519, zapsáno pod číslem 37, bez udání autora. Lokalita pramene – Slavkov u Opavy.

Autor článku dohledal autora a zdroj. Jedná se o Preludium B dur, Johanna Georga Albrechtsbergera (1736–1809). Ve Weinmanově Tematickém katalogu děl, J. G. Albrechtsbergera¹⁴ je skladba uvedena pod číslem WeiAl 98/7. Autograf je z roku 1804 XII: *Leichte und Neue Präludien | für die Orgel | mit 3 oder 4. Registern zu spielen. | für angehende Organisten | verfertigt von | Johann Georg Albrechtsberger | Domkapellmeister bei | St: Stephan in Wien*. První tisk z roku 1806 (**RISM ID no.:** 464140163).¹⁵

B) THON, Tomáš (ed.). *Vánoční skladby starých českých mistrů pro varhany: Christmas Organ Works of Old Czech Masters = Weihnachtliche Orgelwerke alter böhmischer Meister = Pièces d'orgue pour Noël des anciens Maîtres tchèques*. 1. vydání. Opava: ARTTHON, 2015. ISMN 979-09004000-9-3.

V rámci grantu Ostravské univerzity SGS 11/PDF/2015–16 provedl v roce 2015 autor průzkum obou Skotákových varhanních knih v rámci explorační varhanních skladeb staré české hudby vánočního charakteru pro připravované vydání výše uvedené antologie. Byly nalezeny a do svazku zařazeny dvě pastorální varhanní skladby.

1) s. 70, **Pastoral [Praeludium]** (b) (D dur) [Antonín Plachý] (1760–1826), pramen sign. (CZ-OP) A 519 s označením *pastoral* je v rukopisné části knihy pod číslem 82 bez autorského označení. Skladba je téměř totožnou variantou s malými odchylkami s kompozicí uloženou v rukopisném sborníku varhanních preludií a fug neznámého kopisty v Oddělení dějin hudby Moravského zemského muzea v Brně sign. (CZ-Bm) A 11604, která nese přípis *Pastoral Preludium von Anton Plachy*, avšak ta je zde zapsána v tónině C dur. Ve výše uvedené edici jsou prezentovány obě varianty skladby.¹⁶

¹³ Klaus BECKMANN, *Repertorium Orgelmusik*, 2001, s. 795

¹⁴ Alexander Weinmann, *Johann Georg Albrechtsberger: thematischer Katalog seiner weltlichen Kompositionen*. Wien, 1987.

¹⁵ Nové vydání – Johann Georg ALBRECHTSBERGER, *8 kleine Präludien*. Otto Biba (ed.). Wien, 1972, s. 12–13.

¹⁶ Tomáš THON (ed.), *Vánoční skladby starých českých mistrů pro varhany: Christmas Organ Works of Old Czech Masters = Weihnachtliche Orgelwerke alter böhmischer Meister = Pièces d'orgue pour Noël des anciens Maîtres tchèques*. Opava 2015.

2) s. 72, **Pastorale** (C dur), pramen sign. (CZ-OP) A 1243. Skladba bez udání autora se nachází pod číslem 180. Lokalita pramene Slavkov u Opavy.

Po zadání svazku do tisku v říjnu 2015 provedl autor další bádání v souvislosti s poznámkami nacházející se ve varhanní knize u skladby zapsané pod číslem 173, kde je v záhlaví vpravo uvedeno jméno *Pitsch* a v zápatí na stejné straně poznámka 20. *Orgel-præludien*. Na 14. straně za tímto zápisem se nachází uvedené *Pastorale*. Až na 33. straně od prvního zápisu se konci skladby (bez udání autora) nachází pod číslem 188 v zápatí poznámka 20. *Orgelpræl: von Pitsch*. Mezi těmito poznámkami je zapsáno celkem 19 skladeb, přičemž v číselných posloupnostech u označení 175 a 186 přidává Skoták skladby s označením 175b a 186b a pod číslem 187 jsou zapsány 2 skladby. To přimělo autora k dalšímu ověřování, jež nakonec vedlo k nálezů edice: Pitsch, Carl Franz. *ZWANZIG kurze und leicht ausführbare PRÄLUDIEN für die ORGEL. ...*¹⁷ Jeden z exemplářů (2. vydání) je uložen v Národní knihovně České republiky, sign. (CZ-Pu) 59 C 570. V tomto tisku pod č. 11 je publikováno Skotákem opsané *Pastorale*. V zápise kopisty chybí označení pro použití pedálu (*con Ped.*) a několik ligatur. Celkem si z tohoto tisku Skoták opsal 15 skladeb.

Určení autorství a spojitost K. F. Píče (C. F. Pitsch, 1786–1858) se Skotákem nepřekvapí. V letech 1815–1826 působil Pitsch jako učitel hudby v rodině rytíře Michaela Rittera von Manner v Bohdalicích na Moravě a krátce se vzdělával ve Vídni, kde se spřátelil se Simonem Sechterem. Bohdalice se nacházejí 7 km od Milonic, které jsou rodištěm J. Beránka; Skoták zase působil v Topolanech u Vyškova, které je vzdáleno od Bohdalic 10 km na sever. Podle sdělení Mgr. Romana Hofra, varhaníka a soudobého *kantora* z Milonic z ledna 2016, při opravě Milonické varhanní skříně (2013) se „našel zápis o tom, že na varhany se zřejmě poprvé hrálo 26. 7. 1823 za účinkování jakéhosi „hofmeistera“ Pitze z nedalekých Bohdalic. Je téměř jisté, že onen „hofmeister Pitz“ je naprosto určitě onen známý pražský Karel František Píč, který v letech 1815–1826 působil v Bohdalicích¹⁸ jako učitel hudby v tamější šlechtické rodině.“¹⁹

Regionální blízkost autorů Skotákem zaznamenaných konečně završuje kantor Antonín Plachý, který působil v Dubu nad Moravou, což je od Vyškova vzdáleno cca 30 km a jehož skladbu si také Skoták opsal – viz výše.

Nad rámec tématu v přehledu doplňujeme autorské určení dalších Skotákem zapsaných skladeb z edice 20 preludií C. F. Pitsche. Preludia obsahují v názvu tempová určení a v některých případech poznámky k varhanní registraci, např. „Mit vollen Werke., Mit durchgreifenden Registern., ... mit durchgreifenden Stimmen., apod. Tato doplnění Skotákovy opisy přebírají ve zkrácené formě nebo vůbec:

¹⁷ Carl Franz PITSCH, *Zwanzig kurze und leicht ausführbare Präludien für die Orgel...*, Praha 1847.

¹⁸ Karel František PITSCH, [online]. [cit. 20. 3. 2016]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_Franti%C5%A1ek_Pitsch

¹⁹ Emailová korespondence s Romanem Hofra s autorem 26. 1. 2016.

Varhanní kniha Ondřeje Skotáka. Sign. (CZ-OP) A 1243 (zápis pod číslem)	PITSCH, Carl Franz. <i>ZWANZIG kurze und leicht ausführbare PRÄLUDIEN für die ORGEL</i>
173 Mässig	No. 1. Mässig.
	No. 2. Nicht allzu gedehnt.
174 Ziemlich bewegt	No. 3. Ziemlich bewegt.
175 Etwas bewegt	No. 4. Etwas bewegt.
	No. 5. Mässig.
176 Mehr bewegt	No. 6. Mehr bewegt.
177 Mit Nachdruck	Bei No. 7. Mit Nachdruck. Vorspiel bei Requiem.
178 Feierlich.	No. 8. Feierlich.
	No. 9. Langsam, mit tierer Empfindung.
179 Mässig langsam	No. 10. Mässig langsam; mit durchgreifenden Stimmen.
180 Pastorale	No. 11. Pastorale.
	No. 12. Mässig langsam. Choral=Vorspiel.
181 Feurig	No. 13. Bewegt und feurig. TRIO.
182 Richtig abgemessen; nicht übereilt	No. 14. Richtig abgemessen und nicht übereilt.
	No. 15. Feierlich.
183 Mässig	No. 16. Mässig bewegt.
188 Feierlich.	No. 17. Feierlich.
184 Mässig	No. 18. Mässig bewegt.
185 Mässig langsam	No. 19. Mässig langsam.
186 Ziemlich bewegt	No. 20. Ziemlich bewegt.

Shrnuto: Skoták si opsal z tisku 20 Pitschových preludií 15 preludií, přičemž rukopisný zápis nerespektuje plně posloupnost uspořádání z tištěné edice. Nezasnamenány jsou preludia z tisku pod čísly 2, 5, 9, 12 a 15. V posloupnosti Skotákova zápisu jsou naopak vloženy skladby s číselným označením 175b a 186b, a také 187 – 2 skladby, které však nejsou prokázány jako Pitschovy skladby z uvedeného tisku a jejich autorství zůstává neurčeno.

Varhanní skladby z oblasti staré české hudby mají specifickou povahu. Téměř vůbec se nezachovaly v autografech, ale jejich existenci máme doloženu výhradně ze sekundárních zdrojů, tj. z opisů a starých „dobových“ tištěných edic (např. J. K. Vaňhal, J. F. N. Seger) a terciárních zdrojů – novějších edic. Většina skladeb je primárně uchována v tzv. kantorových opisech, ve sbornících a varhanních knihách, které si pro svou potřebu a často z praktických důvodů varhaníci (a kantoři) zapisovali. V nich tyto kopisté často autora zapsané skladby neuvádějí; pokud ano, není to obvykle jednoznačně prokazatelný zdroj. Čeští muzikologové, až na naprosté výjimky, doposud nevytvořili ani tematické katalogy hlavních „varhanních“ autorů. Kromě vydaného katalogu díla J. K. Vaňhala (A. Weinmann) je ještě zpracován katalog děl rodiny Brixů (V. Novák), který obsahuje kapitoly věnované soupisu varhanního díla F. X. Brixiho, avšak stále se čeká na jeho vydání. Další zásadní a plodný autor J. Seger zpracován není. Badatelsky erudovaný soupis jeho děl by přinesl

zásadní posun k náhledu i k identifikaci dalších, neznámých skladeb z výše uvedených pramenů.²⁰ Vydavatelé a editoři mohou tak tento stav využít pouze pro vydání antologické, které je však z autorské povahy jen výběrové a může přinést jen parciální obraz skladatelského odkazu našich starých mistrů.

Identifikace autorství hudebních děl z oblasti varhanních skladeb starých českých mistrů je postavena do badatelského prostředí takřka základního výzkumu. Velké a další možnosti skýtá informační globalizace a propojení katalogů a databází z knihoven, muzeí, archivů a dalších zdrojů napříč různými zeměmi, což se již děje např. prostřednictvím zpracovávání a ukládání katalogů, databází, vytvářením digitálních knihoven, souborného hudebního katalogu Národní knihovny včetně incipitů a jejich zpřístupnění na dálku prostřednictvím internetu.²¹

Autor studie se při zpracování některých výše uvedených a edičně zpracovaných skladeb ze Skotákových varhanních knih pohyboval v konkrétních badatelských možnostech a omezeních opavského majitele pramenů. V kontrastu s parametry, které umožnily objev tisku libreta a autorským propojením (Mozart – Salieri – Cornetti) v Českém muzeu hudby, se zřetelněji ukázal objektivní současný stav muzikologického pracoviště Slezského zemského muzea v Opavě.

Na webu Slezského zemského muzea se dočteme: „*V současné době obsahuje sbírkový fond muzikologického pracoviště na 43 tisíc kusů. Fond je složen z kvalitní sbírky hudebních rukopisů a starých tisků, která svým významem zaujímá v kontextu materiálů obdobného charakteru i celostátní význam.*“²² V praxi však k těmto materiálům je zajištěn přístup odpovídající povaze bádání obvyklé pro minulé století. V podstatě bez přímé návštěvy instituce se nelze dostat ani k základním informačním zdrojům – katalogům.

- Katalogizační záznamy existují pouze v lískové podobě, nejsou přístupny v digitální formě a to ani v naskenované formě veřejnosti.
- Tyto záznamy neobsahují incipity skladeb, avšak jsou vyhotoveny dle zásad pro vedení souborného hudebního katalogu. Pod tehdejším vedením (1967–1987) to realizoval a v rámci celé republiky byl výrazně aktivní K. Boženek.²³
- V 90. letech došlo k převodu malé části lístkového katalogu do součástí mezinárodní databáze RISM (Mezinárodní soupis hudebních pramenů),²⁴ avšak jen ve dvou vlnách k roku 2001 a naposledy 2006 (P. Koukal)²⁵ a to včetně incipitů. Od té doby muzikologické pracoviště tuto databázi dále ani v online systému nedoplňuje.²⁶
- Hudební fond Slezského zemského muzea má v databázi RISM evidenční siglum CZ-OP. Soupis z fondu Slezského zemského muzea (CZ-OP) v RISM uvádí celkem 663 záznamů.²⁷ V nich je jméno kantora Ondřeje (Andřeje) Skotáka součástí 70 záznamů. Zkoumané varhanní knihy (CZ-OP) A 519 a (CZ-OP) A 1243 nejsou v soupisu RISM zpracovány.²⁸
- Digitalizovaná knihovna SZM neobsahuje zpracování z hudebního fondu.

²⁰ Tomáš THON (ed.), *Vánoční skladby starých českých mistrů pro varhany*, Opava 2015.

²¹ Např. RISM, Aleph, Cramerius ad.

²² Markéta WIESNEROVÁ, *Slezské zemské muzeum. Muzikologické pracoviště*. [online]. [cit. 25. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.szm.cz/clanek/2171/muzeum/struktura/utvar-spolecenskych-ved/muzikologicke-pracoviste.html>

²³ Sdělení národní redakce RISM, Národní knihovna, hudební oddělení (k datu 24. 3. 2016).

²⁴ <http://www.rism.info/>

²⁵ Národní redakce RISM, viz pozn. 23.

²⁶ K datu 25. 3. 2016

²⁷ K datu 25. 3. 2016

²⁸ RISM, *Répertoire International des Sources Musicales*. [online]. [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: <http://www.rism.info/>

- Badatelský řád obsahuje restriktivní omezení. Pro vyhotovení základních náhledových snímků hudebniny (např. notových podkladů) nezbytných pro komparatistiku různých rukopisů z rozličných badatelských lokalit a povahy zápisu nutných např. pro autorskou a badatelskou identifikaci, je požadován souhlas ředitele celého muzea; navíc je toto vyhotovení neodborně zaměřováno za publikační a komerční aktivitu.²⁹
- Muzikologické pracoviště SZM je bohužel mnoho let obsazeno s minimalistickým úvazkem odborného pracovníka. To samo o sobě při deklarované správě 43 000 kusů sbírkového fondu muzea je absolutně nedostatečné a vede ke stagnaci pracoviště. Pracoviště tak funguje spíše omezeně a formálně, bez viditelného rozvoje a zařazení moderních badatelských požadavků a možností, které jsou jako norma žádány a využívány v oborovém světě. V době nepřítomnosti jediného správce sbírky (např. v době nemoci) je bádání zcela znemožněno.

Slezské zemské muzeum proto čeká zásadní změna k otevřenosti státní muzejní instituce pro široce pojatou badatelskou činnost danou zákonem.

MgA. Tomáš Thon (arththon@seznam.cz) je koncertním varhaníkem a hudebním vydavatelem zaměřeným na starou českou varhanní tvorbu (ARTTHON). Je absolventem hudební fakulty AMU v Praze a studoval v letech 1986–1989 na Conservatoire National Rueil-Malmaison (Paříž). Od roku 2014 je doktorandem v oboru Hudební teorie a pedagogiky na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě.

Summary

Authorship of Chosen Compositions in Organ Books by Ondřej Skoták; View of the Researcher and Publisher

The discovery of a printed libretto from the National Museum – Czech Museum of Music *Per la ricuperata salute di Ofelia*, set to music by W. A. Mozart, Antonio Salieri and the unknown Cornetti pointed to modern approaches regarding its research. The composers associated with the work are attractive to the media. In contrast, they remain in the background of findings and discoveries with less or unknown composers but remain an important part of the musical culture of the region. The typical example is the schoolmaster's work related with activities of organist and church choirmaster (*regenschori*). The musician's work is preserved in the so-called Organ books they wrote themselves. In the Silesian Museum there are two preserved organ books by Ondřej Skoták, a schoolmaster who worked in Slavkov near Opava. From these books, based on the comparative practice, there were newly identified authorships of compositions that were issued in 2004 and 2015 by the publishing house ARTTHON. Pieces previously published as anonymous received their authorship: Simon Sechter (1788–1867), Johann de Deo Beránek (1813–1875), Johann Georg Albrechtsberger (1736–1809), Antonín Plachý (1760–1826) and Karel František Pitsch [pi:tʃ] (1786–1858). The method of research opportunities in the Silesian Museum pointed to the limits of the current musicological department, in contrast with parallel institutions.

²⁹ Korespondence SZM: č. j. SZM/000983/2015KASZM

Irena Korbelářová – Rudolf Žáček

OBRAZ OPAVSKÉHO GYMNAZIJNÍHO MUZEA V OSOBNÍCH VÝPOVĚDÍCH CÍSAŘE FRANTIŠKA I.

Abstract

The article introduces the grammar school museum in Opava (Troppauer Gymnasialmuseum) as briefly described and evaluated in personal travel diaries of Francis I, Holy Roman Emperor based on his visits in 1817 and 1820. We include also the edition of entries in the original language.

Keywords: museum, diary, Francis I, Silesia, Opava

Dvousté výročí založení opavského gymnazijního muzea, předchůdce dnešního Slezského zemského muzea a současně nejstarší instituce svého druhu na území České republiky, bylo v roce 2014 dostatečně připomenuto řadou odborných a společenských akcí, vrcholících samostatnou výstavou „Země a její muzeum“ s výpravným katalogem¹ a výroční publikací, představující současnou tvář instituce.² V sérii Historické vědy muzejního časopisu byly u uvedené příležitosti shrnuty, s využitím dosavadní literatury,³ okolnosti vzniku muzea a role profesora Faustina Ense při formování jeho odborné náplně v prvních letech existence. Popsány byly rovněž souvislosti, které vedly ke konstituování opavského muzea na úrovni školského zařízení – asi vcelku pochopitelné s ohledem na to, že (Rakouské) Slezsko nebylo v té době formálně samostatnou zemí monarchie, ale podléhalo společné správě s podstatně větší a všestranně významnější Moravou a jen stěží tak mohly být naplněny ambice nově se tvořícího muzea a jeho zakladatelů na roli zemské instituce (tím spíše, že na Moravě ještě roku 1814 obdobná instituce neexistovala).⁴

Připomenut byl, a to nikoli poprvé, i výjimečný zájem o muzeum ze strany společenských a politických celebrit v době konání opavského kongresu roku 1820, včetně samotného císaře a jeho manželky, pruského korunního prince Viléma, velkovévodkyně Marie Pav-

Příspěvek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK00100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201404/2014.

¹ Jiří ŠÍL a kol., *Země a její muzeum*, Opava 2014.

² *Museum Silesiae*, Opava 2014.

³ Ze zásadních jmenujme Bohumil SOBOTÍK (ed.), *150 let Slezského muzea*, Ostrava 1964; Erich ŠEFČÍK, *Přehled vývoje opavských muzeí v letech 1814–1938*, ČSM, sér. B, 33, 1984, s. 1–44; Faustin ENS, *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinem geschichtlichen, naturgeschichtlichen bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten beschrieben. II. Geschichte der Stadt Troppau, mit einem Anhang, die Entstehung und den gegenwärtigen Bestand des vaterländischen Museums enthaltenden*, Wien 1935; Karl KNAFLITSCH, *Geschichte des Troppauer Gymnasiums mit einer Einleitung über die Lateinschulen der Stadt von 1630–1905 in 5 Theilen*, in: Jahres-Bericht des k. k. Staats-Gymnasiums mit deutscher Unterrichtssprache in Troppau für das Jahr 1904–1905, Troppau 1905; Pavel ŠOPÁK, *Rok 1814 – rok počátků (Pokus o reinterpetaci Gymnazijního muzea v Opavě)*, Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce, č. 1, 52, 2014, s. 42–54; k osudům F. Ense a jeho aktivitám ve vztahu k opavskému muzeu zvl. Milan MÝŠKA, *Faustin Ens – životní příběh slezského intelektuála doby předbrěznové*, Opava 2003, zvl. s. 63–75 ad.

⁴ Milan MÝŠKA, *Faustina Ense „zlatá opavská léta“*, ČSZM–B 63, 2014, s. 1–13; Antonín ŠIMČÍK, *Opavské gymnaziální muzeum – školní nebo zemské muzeum?*, TAMTÉŽ, s. 15–39.

lovny Sasko-Výmarské, rozené Romanovové, sestry cara Alexandra I. a dalších.⁵ Stručné glosy k tomu zanechal sám Faustin Ens v příloze svých dějin Opavska,⁶ některé výjimečné osobnosti města v denících a diářích⁷ i Peter Muth, policejní ředitel a guberniální rada, v pravidelných hlášeních zasílaných během kongresu z Opavy do Brna.⁸

Neznámou, či alespoň v dosavadní literatuře nezmiňovanou, zůstávala donedávna skutečnost, že o opavském muzeu v samých počátcích jeho existence zanechal osobní svědectví i sám císař František I.⁹ Po celá léta, kdy pravidelně a podle všeho s oblibou cestoval po zemích své monarchie, aby je lépe poznal, provedl inspekci vojenského zajištění strategických míst a seznámil se se stavem místní správy, školství, kulturních zařízení a průmyslové výroby, vedl si totiž *journaly* neboli vlastnoručně psané deníky. Do současnosti se jich v originále dochoval jen zlomek, některé z nich alespoň v kancelářském opise.¹⁰

Deník si císař pravidelně vedl i během svých cest do Slezska a při návštěvách Opavy. V nich obsažené stručné záznamy o návštěvách (nejen) školních či muzejních sbírek sice nepřinášejí převratné informace, které by zásadním způsobem pozměnily naše znalosti o jejich vývoji, poskytují ale pozoruhodné svědectví osobnosti nikoli z řad zakladatelů a správců muzea, ale tak zvaně „z druhé strany“.¹¹ Kromě toho zpřesňují údaje, známé odjinud.¹²

Poprvé navštívil František I. Opavu a zdejší nově se konstituující muzeum v létě 1817,¹³ tedy ještě předtím, než bylo úředně uznáno a působilo pouze jako instituce zpřístupňující z iniciativy místních patriotů sbírky regionálního charakteru zejména pro vzdělávací účely. A nutno podotknout, že označení „muzeum“ císař ve svých zápiscích tehdy ještě vskutku nepoužil, ať už se tak stalo vědomě, anebo jen bezděky. Snad právě osobní dojmy z prohlídky skromných, ale pečlivě spravovaných sbírek jej posléze přesvědčily o prospěšnosti této instituce. Po dlouhých průtazích, způsobených zejména moravkoslezským guberniem v Brně a posléze dvorskou studijní komisí ve Vídni schválil František 9. října 1818 založení muzea a podepsal jeho stanoví.¹⁴

⁵ M. MYŠKA, *Faustina Ense*, s. 8–9; A. ŠIMČÍK, *Opavské gymnaziální muzeum*, s. 23.

⁶ F. ENS, *Das Oppaland*, II, s. 160–161, 171.

⁷ Osobní záznamy Ense, primátora Schöflera a neznámého magistrátního úředníka, uložené kdysi podle všeho ve sbírkách muzejní knihovny, se staly podkladem k základní rekonstrukci opavského dění v době konání kongresu. Karl KNAFLITSCH, *Lokalgeschichtliches zum Troppauer Kongreß*, *Zeitschrift zur Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Slesiens*, 5, 1909, s. 101–160.

⁸ S jejich využitím popsal opavské dění v poslední čtvrtině roku 1820, včetně oficiálních návštěv muzea, Hans REUTTER, *Der Kongreß zu Troppau. Eine Darstellung seines Lebens und Treibens nach amtlichen Quellen*, *ZGKSch*, 11, 1916, s. 1–91. Srov. také Josef POLIŠENSKÝ, *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika z let 1820–1822*, Ostrava 1962, zvl. s. 76–88.

⁹ K osobě Františka Habsburského (1768–1835), od roku 1892 císaře římského krále českého, uherského etc. (jako František II.), od roku 1806 pak císaře rakouského (jako František I.), např. Heinrich DRIMMEL, *Kaiser Franz. Ein Wiener übersteht Napoleon*. Wien/München 1981; TÝŽ, *Franz von Österreich. Kaiser des Biedermeier*, Wien/München 1982; Dušan UHLÍŘ, *František II. (I.)*, in: *Čeští králové*, edd. M. Ryantová – P. Vorel, Praha 2008, s. 509–518.

¹⁰ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 12–61. Srov. Eleonore HARTMANN, *Die Hofreisen Kaiser Franz I.* Dissertation /.../, Wien 1968; Rudolf REGNER (ed.), *Die Reisebücher des österreichischen Kaisers Franz I. in die Bukowina (1817 und 1823)*, München 1979; Thomas KUSTER, *Das italienische Reisetagebuch Kaiser Franz I. von Österreich aus dem Jahre 1819: eine kritische Edition*, Münster 2010.

¹¹ Stručnou informaci publikovali autoři v katalogu J. ŠÍL, *Země a její muzeum*, s. 30.

¹² Srov. dále.

¹³ O návštěvě císaře v gymnazijním „muzeu“ (datovaném ovšem k 28. červnu) jsme byli zatím zpraveni jen díky stručné poznámce v F. ENS, *Das Oppaland*, II, s. 161; srov. A. ŠIMČÍK, *Opavské gymnaziální muzeum*, s. 21; obecněji pak M. MYŠKA, *Faustin Ens*, s. 70.

¹⁴ A. ŠIMČÍK, *Opavské gymnaziální muzeum*, s. 21.

V Opavě se císař František zastavil v roce 1817 na samém počátku své několika měsíční cesty. Směřovala z Vídně přes Moravu a Slezsko do Haliče a Bukoviny a monarcha se na ni vydal 20. června. Během cesty se krátce zdrželi mimo jiné na rodinném loveckém zámečku v uherské Holiči, v Kroměříži a Olomouci,¹⁵ projeli Šternberkem, Bruntálem a zastavili se v Karlově Studánce. Do kulturní a společenské metropole Rakouského Slezska dorazil císař s celou ekipou 27. června odpoledne a ihned po příjezdu se vydal, zřejmě v doprovodu manželky Karolíny Augusty,¹⁶ do *konventhausu* neboli stavovského domu, původně jezuitského konventu s gymnáziem, aby si prohlédl knihovnu a školní sbírky.¹⁷

Následně, podle svého zvyku ale ještě téhož dne, si do diáře poznamenal, že sbírky se nacházejí ve dvou patrech gymnázia, přičemž v místnosti v prvním patře byly uloženy knihy a skříně s nespécifikovaným obsahem, ve druhém patře byl velký sál určený jako studovna a další místnost se skříněmi kolem dokola, v nichž byly umístěny „*anatomické preparáty, lastury, mořští živočichové, pravěké zkameněliny nalezené dvě hodiny od Opavy, fyzikální instrumenty, modely strojů a zemědělského nářadí*“. Hned vedle studovny se nacházela galerie s knihovnou, v níž byly okolo zdí skříně s „*minerály Slezska, mezi nimi pěkná sbírka sušených rostlin z celé země, utříděná podle Wernerova systému, dále zvířata a ptáci*“. Pod sbírkami byly uloženy knihy.

František I., který takřka nikdy nevynechal alespoň stručnou glosu či zhodnocení, jak na něj navštívená instituce, pamětihodnost či hospodářský podnik zapůsobily, si tentokrát poznamenal, že vše bylo shromážděno bez příspěvku zemských orgánů a udržováno v dobrém stavu.¹⁸

Podruhé navštívil císař František I. gymnazijní muzeum v prosinci 1820, během svého několikátýdenního pobytu v Opavě, kde se tehdy konala mezinárodní konference zástupců Svaté aliance.¹⁹ Do města dorazil na závěr své takřka čtyřměsíční cesty, na kterou vyjel 3. září 1820 z Vídně, resp. ze Schönbrunnu.²⁰ Nejprve směřoval do Uher: po čtyřech dnech jízdy, 7. září, dorazil s manželkou a doprovodem do Budína. V uherské metropoli se zdržel

¹⁵ Při zastávce v Olomouci navštívil císař 25. června rovněž tamější lyceum, vzdělávací ústav, v němž byla od roku 1782 přeměněna olomoucká univerzita a který byl roku 1827 na univerzitní učení právě Františkem I. opět povýšen. Prohlédl si přitom výukové sbírky lycea, které popsal v deníku: zaujal jej soubor travin a obilovin, zemědělských nástrojů, dále sbírky minerálií, zkamenělin a chemikálií. Vše shledal „*v dobrém pořádku*“. Pozornost věnoval i sbírce anatomických preparátů profesora Jana Jahna, fyzikálním instrumentům ad. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 28.

¹⁶ Karolína Augusta (1792–1873), dcera Maxmiliána I. Bavorského z rodu Wittelsbachů, byla Františkovou čtvrtou manželkou. Její první manželství s Vilémem I. Württemberským bylo roku 1814 anulováno. Svazek s rakouským císařem zůstal bezdětný, byl ale podle všeho harmonický a manželé k sobě chovali vzájemný respekt. Karolína Augusta manžela doprovázela na většině jeho cest. Brigitte HAMANNOVÁ, *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*. Praha 1996, s. 220.

¹⁷ V literatuře se obvykle uvádí, s odkazem na Ensův přípis k dějinám Opavska, že se tak stalo o den později, 28. června. A. ŠIMČÍK, *Opavské gymnaziální muzeum*, s. 23; srov. F. ENS, *Das Oppaland*, II, s. 161; Zdeněk KRAVAR, *Faustin Ens – O vzniku a současném stavu vlasteneckého muzea v Opavě*, ČSZM–B 63, 2014, s. 55.

¹⁸ „*Bereisung Meines königreiches Galizien, dann der Bukovina, und Siebenbürgens, und der samtlischen Militär-gränzen Meiner königreiche Hungarn, Slavonien und Croatien. Von Wien weg durch Österreich-Mähren – Schlesien, bis dahin – dann zurüeck durch Steyermark, Österreich wieder nach Wien*, 20. 7. – 19. 11. 1817.“ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 28. Záznam je dochován jen v pozdějším kancelářském opise.

¹⁹ Přehledně o kongresu např. J. POLIŠENSKÝ, *Opavský kongres roku 1820*; Milan MYŠKA, *Opavský kongres 1820*, *Vlastivědné listy*, 26, č. 1, 2000, s. 9–12; materiály k průběhu jednání, opavském společenském dění a některých císařových aktivitách H. REUTTER, *Der Kongreß zu Troppau*; Karl KNAFLITSCH, *Lokalgeschichtliches zum Troppauer Kongreß*; Richard METTERNICH-WINNEBURG (ed.), *Aus Metternich's Nachgelassenen Papieren*, II. Friedens-Aera 1816–1848, I, Wien 1881, s. 314–420 ad.

²⁰ „*Beschreibung der Allerhöchsten Reise nach Ofen und Pest in Ungarn, - dann von da aus, nach Troppau im Österreich. Antheile Schlesiens. Vom 3ten Septemb. bis 28ten Dezemb. 1820*“ (titul kancelářského opisu).

– střídavě v pravobřežním Budíně, kde byl v královském hradě ubytován, a v levobřežní Pešti, sídle zemské správy – takřka měsíc. Počátkem října se pak císař vydal přes severozápadní cíp Uher a Moravu do Slezska. Několik dní pobýval v Holíči, odkud vyjžděl do okolí, zejména do barokního hřebčína v Kopčanech. Poté se vypravil 17. října přes Kroměříž, kde jej očekával bratr, olomoucký arcibiskup Rudolf, do Olomouce a následující den dorazil do Opavy, kde zůstal celých devět týdnů, až do 26. prosince, kdy vyrazil na zpáteční cestu přes Olomouc domů, do Vídně.

Politických jednání, konaných v rámci kongresového programu, se František neúčastnil, ta se konala z rakouské strany výhradně pod taktovkou kancléře Metternicha. Podobně jako většina dalších evropských monarchů, včetně cara Alexandra I. a jeho bratra velkoknížete Mikuláše, pruského krále Fridricha Viléma III. a jeho stejnojmenného syna, korunního prince, jejich příbuzných a přátel, si František organizoval svůj osobní program. Kromě několika audiencí, slavnostních banketů a večeří, které v souladu s protokolem uspořádal, a účasti na polooficiálních kulturně společenských akcích, z nichž nejčastější byla divadelní představení, trávil svůj čas v soukromí nejbližší rodiny, v přítomnosti manželky Karolíny Augusty a oblíbeného bratra, olomouckého arcibiskupa Rudolfa.²¹ Nejčastěji trávil čas dlouhými vycházkami Opavou a jejím okolím. Vše, co během dne podnikl si spolu s dojmy z kulturních akcí, ze setkání s lidmi různého společenského původu a postavení i z pouhého pozorování přírody, pamětihodností a běžné každodennosti, si František I. pravidelně zapisoval.²²

Neopomněl si poznamenat ani své zážitky z návštěvy muzea. Vypravil se do něj 14. prosince, sám, zřejmě jen s osobním (nejmenovaným) doprovodem.²³ Jeho manželka, císařovna Karolína Augusta, tak učinila už počátkem listopadu. Vydala se tam bez ohlášení, přesto ale byla po jistém prodlení srdečně přijata Franzem Mückuschem z Buchbergu a posléze i profesorem Faustinem Ensem.²⁴

Císaře vedla do gymnazijních sbírek – alespoň podle jeho osobní výpovědi – kromě snahy zaplnit smysluplně volný čas, který v Opavě trávil, dva důvody: především se chtěl opětovaně pokochat rozličnými sbírkami převážně přírodovědného a technického charakteru, které jej vskutku zajímaly. Dalším důvodem Františkovy návštěvy mohla být jeho snaha zjistit, jak je spravováno a zda učinilo za uplynulé tři roky ve své sběratelské činnosti i péči o artefakty pokrok. Právě toto jej totiž zajímalo kupříkladu při návštěvě budapešťského muzea i nově vytvářených muzejních sbírek v Brně a Praze.²⁵

²¹ Rudolf (1788–1831), arcivévoda rakouský, syn velkovévody Petra Leopolda Toskánského, v letech 1790–1792 císaře římského (jako Leopold II.) a Marie Luisy Španělské. V roce 1818 byl povýšen na kardinála, od roku 1819 byl jmenován olomouckým arcibiskupem. Rudolf byl nejen milovníkem a mecenášem umění, ale rovněž – jako zakladatel hutí ve Vítkovicích – podporovatelem industrializace. *Neue Deutsche Biografie*, 22, Berlín 2005, s. 180-181; Milan MYŠKA, *Habsburg, Rudolf Johann Joseph Rainer*, in: L. Dokoupil, *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, 5, Opava-Ostrava 1996, s. 34-35.

²² Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 41, 44. Cestovní deník z návštěvy Budy/Pešti a následně Opavy je dochován v autentickém rukopise a v kancelářském opisu.

²³ F. Ens se ve svém příspěvku k počátkům muzea zmínil, že „brzy po zahájení kongresu měl tu čest uvítat oba Jejich Majestáty“. František se ale o dřívější návštěvě muzea, tedy před polovinou prosince, nezminil. Z. KRAVAR, *Faustin Ens*, s. 58; Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 41, 44.

²⁴ Císařovna se do muzea vydala 9. listopadu. Protože však vzkaz o její plánované návštěvě jakási opilá děvečka nevyřídila, nezbylo jí, než sedět v jedné ze tříd a trpělivě čekat, než Ens a Mückusch dorazí. Tato okolnost ji zřejmě nedoradila – koneckonců jí nic nebránilo, aby odešla a dorazila jindy – a v muzeu setrvala okolo půl hodiny. H. REUTTER, *Der Kongreß*, s. 32; K. KNAFLITSCH, *Lokalgeschichtliches zum Troppauer Kongreß*, s. 146.

²⁵ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 41, 48.

Průvodcem byl císaři při dopolední prohlídce²⁶ podle všeho Faustin Ens. Své poznatky o muzeu – o jeho uspořádání, jednotlivé místnosti s charakteristikou sbírek a knihovnou – si císař zaznamenal podstatně podrobněji než před třemi lety. Zopakoval, že se v něm nacházejí soubory fauny a flory, minerálií, paleontologické exempláře, včetně schránek plž, v své většině územně související se Slezskem. Nově se zmínil o mamutích klech a souboru (pre)historických kostí. Jeho pozornost upoutaly astronomické sbírky: velký měděný globus, plastický sádrový globus, uzpůsobený pro výuku slabozrakých a ze dřeva vyrobený planetární systém, instalovaný v knihovně.

Stranou císařovy pozornosti nezůstaly technické předměty, zvláště modely strojů. Velmi se totiž zajímal o moderní technologie a výrobní postupy, jak o tom svědčí hojné poznámky na různých místech jeho cestovních deníků. V muzeu si povšiml i kuriozit, například sbírky voskových hub a velmi pěkného souboru cizokrajných plodin, určených k výuce studentů. Speciálně jmenoval herbář rostlin Rakouského Slezska „*hejtmana Mikuše*“, nadšeného botanika a mineraloga.

František se v opavském muzeu zajímal, jak bylo jeho zvykem, o původ sbírek, způsob jejich evidence a podmínky studia. K jeho spokojenosti bylo „*vše v pořádku a zaznamenáno v katalogích*.“ Také péče o sbírky byla zřejmě na odpovídající úrovni, jak lze usuzovat z poznámky, že „*by muzeu přál, aby mohlo „poskytnout odměnu kustodovi, který udržuje sbírky v čistotě*.“ Současné ale z uvedených slov vyplývá, že po finanční stránce se muzeu nedařilo nejlépe. A ani prostorové zabezpečení zřejmě nepovažoval císař za ideální. Podpořil totiž myšlenku, využívat v období prázdnin místnost gymnazijního prefekta jako čítárnu.²⁷

O tom, že se císař František rozhodl podpořit rozvoj opavského muzea prostřednictvím osobního daru, se ve svém deníku nezmínil. Z jiných zdrojů se ale dozvídáme, že přislíbil věnovat do jeho sbírek a dodatečně zaslat dílo svého osobního lékaře Hosta²⁸ o rakouských bylinách. Snad se může zdát, že na císaře se jednalo o dar příliš skromný. Hejtman Mückusch se ale snažil tuto publikaci získat od autora již dříve a našetřil na ni ze svých prostředků nemalou částku 200 zlatých, nebyl však úspěšný. František se tuto skutečnost zřejmě dozvěděl od samotného Mückusche, který se mu pochlubil vlastním herbářem, a splnění

²⁶ František přesnou hodinu či dobu návštěvy gymnazijního muzea nespécifikoval, uvedl je „*in der Früh*“. Ostatní zpravodajové se v časovém údají (včetně data) rozcházejí: Ens ve svých dějinách muzea uvedl, že návštěva proběhla „*odpoledne*“, spěšná depeše krajského hejtmana hraběte z Vrtna z 13. 10. (!), uložená v Ensově osobním archív v Bregenz, údajně prikazovala, aby Ens provázal císaře při prohlídce muzea příštího dne „*14. října (!) o 10 hodině dopoledne*“. Hodina by mohla být pravděpodobná, denní datum depeše i plánovaná návštěva muzea je však chybné (vzhledem ke zprostředkovanému původu informace se může jednat o editorskou/tiskovou chybu). Knaflitsch dokonce uvedl, na základě kompilace dobových deníků Ense, Schöplera ad., že císař navštívil muzeum 9. prosince v doprovodu osobního lékaře von Hosta, pobyl tam přes hodinu. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 41, 48; srov. Z. KRAVAR, *Faustin Ens*, s. 57; M. MYŠKA, *Faustin Ens*, s. s. 70, resp. 74, pozn. 37; K. KNAFLITSCH, *Lokalgeschichtliches zum Troppauer Kongreß*, s. 147.

²⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 41, 44. Zřízení nové čítárny bylo přáním z okruhu opavské inteligence. Císařova podpora a výzva směrem k zemskému hejtmanovi, aby zainteresoval vdané věci i stavy, bývá někdy interpretováno jako „*souhlas ke zřízení čítárny, jistě jenom pro „inteligenci“ a obsahující jenom nezávadnou četbu*“. H. REUTTER, *Der Kongreß*, s. 57; J. POLIŠENSKÝ, *Opavský kongres roku 1820*, s. 87.

²⁸ Doktor Host císaře při návštěvě gymnázia doprovázel, jak se dozvídáme nikoli z Františkova deníku, ale ze z rekonstrukce opavského dění na základě diářů profesora Ense, purkmistra Schöplera a anonymního autora. K. KNAFLITSCH, *Lokalgeschichtliches zum Troppauer Kongreß*, s. 146.

osobního přání bezvýznamného penzisty a provinčního muzejníka lze považovat za milý projev císařovy přízně.²⁹

Návštěva muzea v polovině prosince 1820 je posledním doloženým bezprostředním kontaktem císaře Františka I. s touto opavskou kulturně vzdělávací institucí. Přestože ve svých cestách po zemích podunajské monarchie neustal ani v následujících letech – poslední uskutečnil jen několik měsíců před svou smrtí³⁰ – do Slezska se po roce 1820 již nikdy nevypravil.³¹ Zda se ve svých vzpomínkách či úvahách ještě někdy k opavskému gymnazijnímu muzeu vrátil, nevíme. Je však známo, že své cestovní deníky měl František I. umístěny v osobních místnostech a rád si v nich i s odstupem času čítával.³²

1.

27. červen 1817, Opava

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 28

Bereisung Meines königreiches Galizien, dann der Bukovina, und Siebenbürgens, und der samtlischen Militär-gränzen Meiner königreiche Hungarn, Slavonien und Croatien. Von Wien weg durch Österreich-Mähren – Schlesien, bis dahin – dann zurück durch Steyermark, Österrreich wieder nach Wien, 20. 6. – 19. 11. 1817, pag. 143–149, kancelářský opis.

„/.../ vorn sieht man Troppau /.../

pag. 143

Die Stadt ist eine Lichtensteinische Schutzstadt. /.../ Nachmittag in Ständischen Gebäude oder Conventhaus, wo Wir abstiegen; /.../

pag. 146

Die Stiegen in Häuse ist schön; dann in 1sten Stock ist eine Wohnung mehreren schöner Zimmer an Gr. Skribensky vermiiethet; in 2ten Stock ist eine Wohnung an ständische Beamte vermiiethet.

Dann auf den Platz ist ein Conventual Gebäude; weiter vorwärts, als selbes, eine prächtige Kirche mit zwei Thürmen, die Jesuiten Kirche, dann auf der anderen Seite dieser Kirche auf dem Platz abermahl in 2. Stock hohes Gebäude, wovon ein Trakt hervorgehet: darin ist das Gymnasium, in jeder Stock sind Gänge, ebener Erde 3. Schulen gut eingerichtet, aber dumpfig: im 1sten Stock eine Schule und ein Zimmer mit Kästen und Bücher ringsherum, eine Bibliothek von verschiedene Menschen

(pag 147)

zusammengebracht, die auch zum öffentlichen Gebrauch gewidmet werden soll und ziemlich zahlreich ist: im 2ten Stock ist wieder eine Schule, dann ein großes Zimmer zur Lehrer Versammlung und zu der Prüfungen; dann ein Zimmer ringsherum mit Kästen, darin ana-

²⁹ O příslibu darování Hostova herbáře muzeu se dozvídáme díky Muthovým hlášením. Císař se o něm ve svých zápiscích nezmiňuje, stejně jako o údajném setkání s Mückuschem, k němuž mělo dojít 16. prosince. H. REUTTER, *Der Kongreß*, s. 59.

³⁰ Shodou okolností se jednalo o inspekční cestu na Moravu, konanou v rozmezí 29. srpna až 10. října 1834. V březnu dalšího roku pak František I. zemřel.

³¹ V roce 1833 vyjel císař na správní a inspekční cestu po Čechách, Moravě a Horních Rakousích (červenec–říjen), rok poté pak na uvedenou cestu na Moravu. Přehled cest E. HARTMANN, *Die Hofreisen Kaiser Franz I.*, s. 255.

³² Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, *Hofreisen* (archivní pomůcka č. X/5), úvod.

tomische Präparaten, Couchyliien, Seethiere, 2. Stunden von Troppau gesammelte Alterthümer, physikalische Instrumente, Modelle von Maschinen und Ackerwerkzeugen; dan darneben geht man auf die Gallerien der vorhin gesagten Bibliothek, auf dieser ringherum sind Kästen, darin die Mineralien Schlesiens, darunter schöne, nach Werner's System, eine Sammlung getrockneter Pflanzen des Landes, dann von Thieren und Vögeln; unter diesen sind Bücher – all dieses ist im Lande ohne allen Beytrag eines fonds gesammel, und in guten Stande.

In Gymnasio studieren 300 einige

(pag 148)

sechzig Jünglinge, und sollen gute Talente seyn. Die Professoren sind theils weltlich, theils geistlich, der Director ist ein pansionirter Hauptmann Mikusch; die Studentensehen gut aus. Das Haus gehört dem Studienfond.

(pag 149)

2.

14. prosinec 1820, Opava

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofreisen, kart. 41, autograf, fol. 365–366; tamtéž, kart. 44, „Beschreibung der Allerhöchsten Reise nach Ofen und Pest in Ungarn, - dann von da aus, nach Troppau im Österreich. Antheile Schlesiens. Vom 3ten Septemb. bis 28ten Dezemb. 1820“, pag. 469–473, kancelářský opis.

„In der Früh im Museum gewesen – vid. Beschreibung de ao. 1817. Im 1ten Stock ist ein 4eckiges großes Zimmer mit Kästen ringsherum, voll Bücher, welches durch den 2ten Stock hinaufgehet, in welchem es eine Gallerie hat, auf der in Kästen die Thiere Österreich. Schlesien, als: Vögel u. 4füssige Thiere, die Eyer der erstern, auch Amphybien in Weingeist, alle sehr gut erhalten sind, die Thiere gut ausgestopft und sauber, - alles ziemlich zahlreich.

Neben der Gallerie ist ein 2ten Stock ein Zimmer mit Kästen ringsherum, darin die Mineralien u. Steinsammlung Österreich. Schlesiens, auch daselbst gefunden Alterthümer – alles in guter Ordnung. Im 1ten Stock neben dem Zimmer mit Büchern im Iten größeren sind auch Kästen ringsherum, darin eine Sammlung ausländischer Mineralien, Fischen, Couchyliien, ausländische Kleidungen, Alterthümer etc.

Ober den Kästen hängen ausgestopfte Fische, in den Kästen unter sind Bücher, Manuscripte, dann versteinerte Elephanten Zähne und Knochen, in Österreich. Scjlesien gefunden.

Im Zimmer ist ein Globus von Gyps, mit noch einer Composition vermischt: dar auf sind die Bergrücken, Flüsse, Sandwüsten plastisch vorgestellt, was auch zum Unterricht von Blinden gut wäre; im kleinern Zimmer sind Kästen, Modellen von Maschinen, Ackerwerkzeuge (slovo doplněno v levé polovině lstrany) von Holz, die sehr hübsch sind, und Studenten verfertigen in einem Kasten allerley ausländische Früchte, als: Zapfen etc., etc.

Er ist in dem Museum auch ein Sammlung von Schwämmen von Wachs, von einem gemeinen (?) Mann gemacht ganz gut.

Dann ein schönes vom Hauptmann Mikuss gesammeltes Herbarium der Österreich. Schlesien Pflanzen.

Im BücherZimmer (die Bücher haben sehr zugenommen, so daß sie auch in den anderen Zimmern stehen), ist ein hölzernes Planeten System, und ein großer Globus, von Kupfer

gemacht, mit Papier überzogen, worauf nun die Welt Theile von den Regmts. Erziehungs Knaben gezeichnet werden sollen.

Zwischen dem Bücherzimmer und jenem darneben unter der Thür steh ein kleiner Kasten, darin eine Sammlung alter und neuer Münzen.

All dieses ist durch Beyträge, der Privaten angewachsen, u. nimmt noch immer zu; alles ist in der Ordnung und in Katalogen verzeichnet; nur wünschen die hiesigen, da ihnen etwas erlaubt werden, auf einen Custots, der die Sammlungen saubern, zu geben.

Die Obsorge darüber haben nun: der Bürgermeister von Troppau, der Geistlichen /.../,³³ der Kreisarzt Laminet/Lammet (?), am meisten aber machet bey dieser Anstalt Professor /.../³⁴ des Gymnasiums, u. Hauptmann Mikuss; sie wünschen nun, da an Vacanztagen das Zimmer des Gymnasial Präfectes zu einem Lesenzimmer für das Museum zur öffentlichen Benützen desselben verwendet werden dürfte, womit der Präfect einverstanden ist. Dieses Zimmer sit im Iten Stock in nämlichen Gebäude nicht weit vom Museum: wenn das Museum noch mehr Zuwachs erhalten sollte, wird es an Platz gebrechen.“

Prof. PhDr. Irena Korbelařová (irena.korbelarova@fpf.slu.cz), Ústav historických věd, Slezská univerzita v Opavě

Prof. PhDr. Rudolf Žáček, Dr. (rudolf.zacek@fvp.slu.cz), Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě

Summary

Picture of Opava Grammar School Museum (Troppauer Gymnasialmuseum) in Personal Travel Diaries of Francis I, Holy Roman Emperor

Grammar school museum in Opava, established in 1814, was the oldest institution of its type within the territory of the present Czech Republic. It collected books and collections for teaching and public education, it included also exceptional artefacts primarily from Silesia. The museum was occasionally visited by well-known personalities including Francis I, Holy Roman Emperor. First in 1817 when he passed through Opava on his inspection trip to Halič and Bukovina, second during his two months stay in the town during the Congress of Holy Alliance in 1820 (so called Opava Congress). Following both the visits he wrote down his impressions from the museum, including disposition of rooms and collections from which he characterized the ones he found the most interesting or considered the most important (collections of fauna and plant kingdom, minerals, paleontological examples, prehistoric and historic artefacts, also technical items and models of machines, farming products, etc.). He recorded also items he considered unique or curious but contributing to teaching (waxen models of mushrooms, anatomic preparations, globe adjusted for teaching purblind, etc.). He was also interested in the origin and records of collections and conditions of study. In his opinion, Opava museum was well managed, organized and maintained in sound condition, according to some of the entries he understood its limits as a private institution with hardly any support from public bodies and he also did not consider its space arrangement and funding optimal. The article includes presentation of parts of the diary in question in the form of select edition.

³³ Jméno neuvedeno.

³⁴ Jméno není v originále deníku ani v opisu uvedeno, jednalo se bezpochyby o Faustina Ense.

Miloš Zapletal – Martin Poláček

MONITOROVÁNÍ KONCENTRACE OZOVNU UVNITŘ A V OKOLÍ DEPOZITÁŘŮ SLEZSKÉHO ZEMSKÉHO MUZEA

Abstract

The study presents the results of indoor and outdoor monitoring of ground-level ozone concentrations in depositories of Silesian Museum. Based on the measurements indoor and outdoor ozone concentrations ratios (I/O) were determined, they ranged from 0.2 to 0.9 in the new depository of the Library of Silesian Museum, from 0.3 to 1.8 in the depository of Department of collections care and from 0.2 to 0.6 in the old depository of Silesian Museum. Based on the measured data and set ratios of indoor and outdoor ozone concentration, mode of preventive conservation with regard to the museum collection items stored in these depositories was proposed.

Keywords: ozone, ozone concentrations, I/O ozone concentration ratio, museum items, ventilation, preventive conservation, depository, library, museum collections

1. Úvod

Ozon (O_3) je označován za jeden z nejsilnějších oxidantů. Zásadní pro vznik přízemního ozonu je především troposférická interakce mezi kyslíkem, oxidy dusíku, těkavými organickými látkami, uhlovodíky a intenzitou solární radiace v závislosti na ročním období.¹ V oblastech s mírným klimatem jsou typické zvýšené hodnoty koncentrace ozonu v letních měsících, a to především v oblastech zatížených průmyslem a vysokou hustotou obyvatelstva.²

Negativní vliv ozonu na muzejní sbírkové předměty je poprvé nepřímě popsán již v roce 1888 v souvislosti s degradací pigmentů vlivem znečištění ovzduší výfukovými plyny v Londýně,³ ale systematické zkoumání vlivu ozonu na předměty v muzeích a galeriích se objevuje až od 60. let 20. století⁴ a následně v 80. a 90. letech 20. století v souvislosti s rozvojem výpočetní techniky a dostupných měřicích zařízení.⁵ Primárně jsou studovány především mechanismy přenosu ozonu z venkovního do vnitřního prostředí a depoziční tok ozonu do jednotlivých povrchů a materiálů ve vnitřním prostředí muzeí a galerií.⁶

V České republice nebyly doposud publikovány studie zaměřené na monitorování koncentrací ozonu v muzejních depozitářích a vliv ozonu na muzejní sbírkové předměty. V předkládané studii jsou uvedeny výsledky měření ozonu ve třech depozitářích Slezského zemského muzea (SZM). Tato měření jsou součástí výzkumného projektu SZM a navazují

¹ Frank THEAKSTON, ed., *Air quality guidelines for Europe*, Copenhagen 2000, s. 181.

² Dragos VINGARZAN, *A review of surface ozone background levels and trends*, *Atmospheric Environment*, 38, s. 3431–3442.

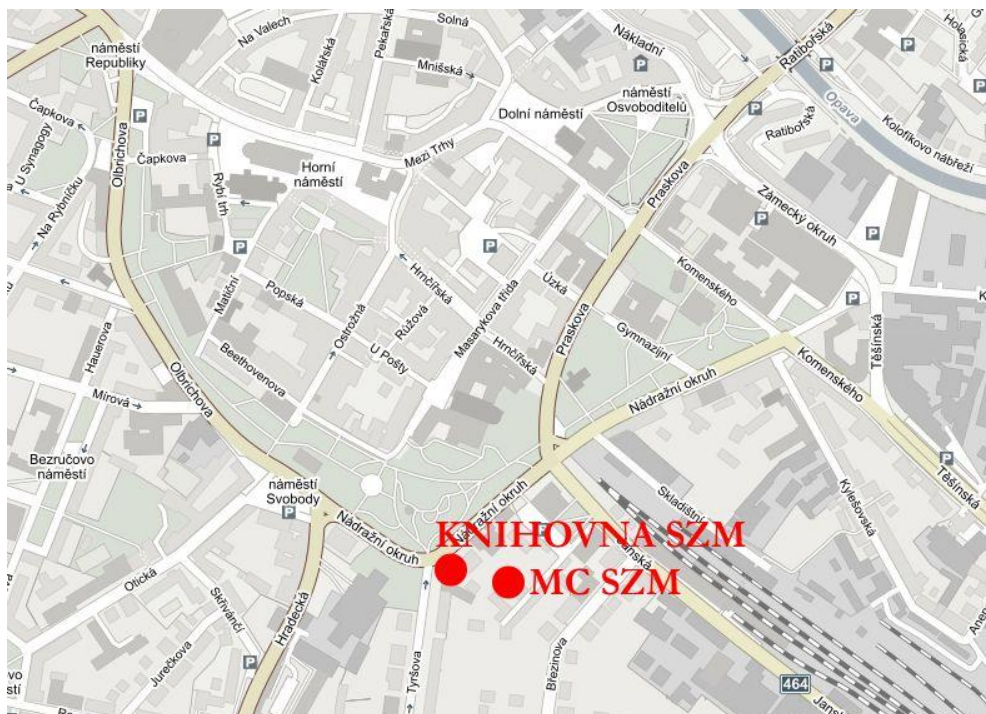
³ Norman S. BROMMELLE, *The Russell and Abney Report on the action of light on watercolors*, *Studies in Conservation* 9 (4), 1964, s. 140–151.

⁴ Např. Louis S. JAFFE, *The effects of photochemical oxidants on materials*. *Journal of the Air Pollution Control Association*, 17 (6), 1967, s. 375–378.

⁵ Např. Peter BRIMBLECOMBE, *The composition of museum atmospheres*. *Atmospheric Environment*, 24 (1), 1990, s. 1–8., či James R. DRUZIK, *Ozone: The Intractable Problem* *WAAC Newsletter*, 7 (3), 1985, s. 3–9.

⁶ James R. DRUZIK, et al., *The measurement and model predictions of indoor ozone concentrations in museums*, *Atmospheric Environment*, 24, 1990, s. 1813–1823.

na již publikované výsledky měření z jiných lokalit.⁷ Na základě měření vnitřních a venkovních koncentrací ozonu byl stanoven jejich poměr (I/O) a výsledky byly porovnány s limity pro sbírkové předměty v muzeích a galeriích. Na základě monitorování koncentrace ozonu byl zhodnocen současný depozitární režim a byly představeny možné východiska pro systém preventivní konzervace a ochranu sbírkových předmětů SZM.

Obr. 1. Lokality v Opavě, kde byly měřeny koncentrace přízemního ozonu uvnitř a vně budov a meteorologické parametry v roce 2014 (KNIHOVNA SZM – Knihovna Slezišského zemského muzea, MC SZM – Muzeologické centrum Slezišského zemského muzea).

2. Materiál a metody

2.1 Popis lokalit a metod měření koncentrace ozonu, parametrů mikroklimatu vnitřního prostředí a meteorologických parametrů

Slezské zemské muzeum se nachází v centru města Opavy, které leží v mírně teplé klimatické oblasti MT10, charakterizované dlouhým teplým létem, mírně teplým jarem a podzimem a krátkou, mírně teplou a suchou zimou. Průměrná roční teplota je 7 - 8 °C a roční

⁷ Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK, *Koncentrace ozonu uvnitř a v okolí budov a návrh režimu větrání*, Meteorologické zprávy, roč. 68, č. 6, 2015, s. 171–179.

srážkový úhrn činí v průměru 690 mm.⁸ Pro měření koncentrace ozonu byl využit UV fotometrický imisní analyzátor.⁹ Vzduch byl odebírán stejně dlouhými trubicemi z vnitřních prostorů budov a před budovami střídavě v pětiminutových intervalech pomocí rozdělovače toku plynu.¹⁰ Měření probíhalo v budově Knihovny SZM na Tyršově 1 a v budově Muzeologického centra Slezského zemského muzea (MC SZM), které se nachází ve vnitrobloku mezi ulicemi Tyršova, Nádražní okruh a Jánská (obr. 1). V budově Knihovny SZM, která prošla generální rekonstrukcí v roce 2013, bylo měřeno v depozitáři fondu Silesiak v období od 6. 1. do 25. 3. 2014 (Středoevropský čas – SEČ), v budově (MC SZM) bylo měřeno v příručním depozitáři Oddělení ochrany sbírkových předmětů (MC1) v období od 1. 4. do 9. 5. 2014 (Středoevropský letní čas – SELČ) a v depozitáři fondu časopisů (MC2) v období od 1. 7. do 30. 9. 2014 (SELČ).

Teplota a vlhkost vzduchu (senzor YOUNG), rychlost a směr větru (2D ultrasonický anemometr GILL) a intenzita slunečního záření (pyranometr RS 81 ENVITECH) byly měřeny na střeše MC SZM. Teplota a vlhkost vzduchu uvnitř depozitářů byly měřeny prostřednictvím čidel telemetrického systému HANWELL.¹¹

3. Výsledky a diskuse

3.1 Mikroklimatické a meteorologické parametry

Lokalita	Doba měření	Teplota vzduchu uvnitř / venku (C°)	Relativní vlhkost vzduchu uvnitř / venku (%)	Globální záření (W m ⁻²)	Rychlost větru (m s ⁻¹)
Knihovna	6.1.–25.3. 2014 ³⁾	20/5	44/69	41	1,8
MC1 ¹⁾	1.4–9.5. 2014 ⁴⁾	21/12	39/63	108	1,8
MC2 ²⁾	1.7.–30.9. 2014 ⁴⁾	21/19	44/68	105	1,6

¹⁾ Depozitář Oddělení ochrany sbírkových předmětů.

²⁾ Depozitář fondu časopisů.

³⁾ Středoevropský čas (SEČ).

⁴⁾ Středoevropský letní čas (SELČ).

Tab. 1 Denní průměrná hodnota teploty vzduchu a relativní vlhkosti vzduchu uvnitř a venku, denní průměrná hodnota globálního záření a rychlosti větru v okolí depozitářů SZM.

⁸ Statistická ročenka České republiky – 2014, [online], [cit. 20. 9. 2015], dostupné z [www: http://www.czso.cz/csu/czso/statisticka-rocenka-ceske-republiky-2014-n-zi0tqklk5k](http://www.czso.cz/csu/czso/statisticka-rocenka-ceske-republiky-2014-n-zi0tqklk5k).

⁹ HORIBA APOA-370.

¹⁰ Lars R. HOLE – A. SEMB – Kjetil TORSETH, *Ozone deposition to a temperate coniferous forest in Norway; gradient method measurements and comparison with EMEP deposition module*, Atmospheric Environment, 38, 2004, s. 2217–2223.

¹¹ Miloš ZAPLETAL – Martin POLÁŠEK – Jan MRÁZEK – Petr PAVLÍČEK, *Monitorování přízemního ozonu a jeho dopady na zdraví obyvatel Opavy*, Grantový program Magistrátu města Opavy - Podpora opatření ve prospěch životního prostředí, Opava 2014, s. 11.

V tab. 1 je uvedena průměrná teplota vzduchu uvnitř a venku, relativní vlhkost vzduchu uvnitř a venku, globální záření, rychlost větru v okolí depozitářů SZM. Při výpočtu denního průměru globálního záření byly započítány noční hodiny s nulovými hodnotami. V žádném ze sledovaných prostorů nepřesáhla průměrná teplota vzduchu doporučené limitní hodnoty pro sbírkové předměty (25°C).¹² V rámci interního systému preventivní konzervace byla prováděna úprava mikroklimatu v jednotlivých depozitářích prostřednictvím mobilních zvlhčovacích a odvlhčovacích jednotek a centrálního vytápění s regulačními ventily na radiátorech. Výměna vzduchu probíhala pouze nepravidelně dveřmi. Relativní vlhkost vzduchu byla v jednotlivých depozitářích trvale regulována automatickými zařízeními v rozmezí od 35 do 50 % a její průměrné hodnoty uvnitř hodnocených depozitářů nepřekračovaly doporučenou limitní hodnotu (60 %).¹³

3.2 Koncentrace přízemního ozonu uvnitř a vně budov depozitářů SZM

V tab. 2 jsou uvedeny průměrné denní koncentrace ozonu (včetně maximální a minimální hodnoty koncentrace) uvnitř a v okolí jednotlivých depozitářů. V tab. 3 je uveden poměr vnitřní a vnější koncentrace ozonu (I/O), maximální poměr vnitřní a vnější koncentrace ozonu a hodina dosažení maximálního poměru I/O. Když je poměr koncentrace I/O > 1, je v místnosti vnitřní zdroj ozonu, jestliže je poměr I/O < 1, existují v místnosti vnitřní mechanismy ztráty ozonu.¹⁴ Pokud se však poměr I/O nachází v rozpětí od 0,5 do 1, může to znamenat, že budova nebo filtrační systém budovy nejsou schopné úspěšně zamezit průniku ozonu do vnitřního prostoru.¹⁵

Lokalita	Doba měření	Koncentrace ozonu uvnitř (ppb)	Max. a min. koncentrace ozonu uvnitř (ppb)	Koncentrace ozonu venku (ppb)	Max. a min. koncentrace ozonu venku (ppb)
Knihovna	6. 1. – 25. 3. 2014 ³⁾	3,2 ± 0,7	4,6/2,0	15,6 ± 9,0	41,2/0,2
MC1 ¹⁾	1. 4. – 9. 5. 2014 ⁴⁾	11,4 ± 1,2	14,6/8,6	27,5 ± 13,9	63,9/0,7
MC2 ²⁾	1. 7. – 30. 9. 2014 ⁴⁾	6,8 ± 2,3	10,9/1,1	22,1 ± 12,5	60,8/0,4

¹⁾ Depozitář Oddělení ochrany sbírkových předmětů.

²⁾ Depozitář fondu časopisů.

³⁾ Středoevropský čas (SEČ).

⁴⁾ Středoevropský letní čas (SELČ).

Tab. 2 Denní, průměrná koncentrace ozonu (± směrodatná odchylka), maximální a minimální koncentrace ozonu uvnitř a v okolí depozitářů SZM.

¹² Jean TÊTREAUULT, *Airborne Pollutants in Museums, Galleries, and Archives: Risk Assessment, Control Strategies and Preservation Management*, Ottawa 2003, s. 97.

¹³ TAMTÊŽ.

¹⁴ Charles J. WESCHLER – Helen C. SHIELDS – Datta V. NAIK, *Indoor ozone exposures*, The Official Journal of the Air Pollution Control Association, 39, 1989, s. 1562–1568.

¹⁵ Cecily M. GRZYWACZ, *Monitoring for Gaseous Pollutants in Museum Environments, Tools for Conservation*, Los Angeles 2006, s. 54.

Lokalita	Doba měření	I/O poměr	MAX I/O poměr	Hodina dosažení max. poměru I/O
Knihovna	6.1.–25.3. 2014 ³⁾	0,4	0,91	5. hodina
MC1 ¹⁾	1.4.–9.5. 2014 ⁴⁾	0,4	1,83	7. hodina
MC2 ²⁾	1.7.–30.9. 2014 ⁴⁾	0,3	0,60	6. hodina

¹⁾ Depozitář Oddělení ochrany sbírkových předmětů.

²⁾ Depozitář fondu časopisů.

³⁾ Středoevropský čas (SEČ).

⁴⁾ Středoevropský letní čas (SELČ).

Tab. 3 Poměr vnitřní a venkovní koncentrace ozonu, maximální poměr vnitřní a venkovní koncentrace ozonu a hodina dosažení maximálního poměru I/O v okolí depozitářů SZM.

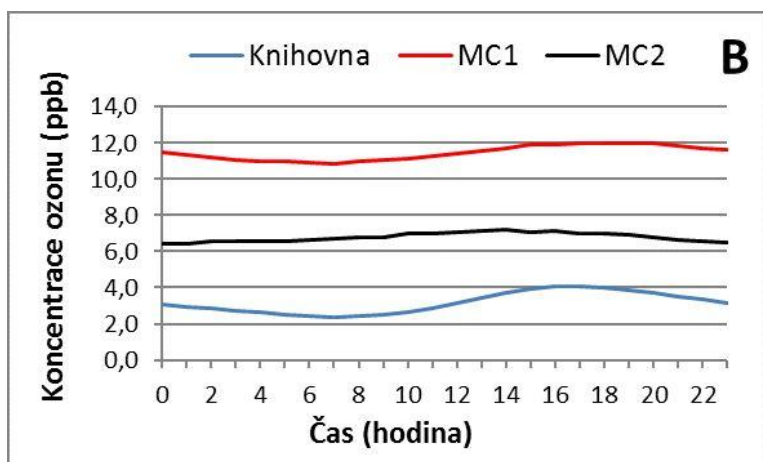
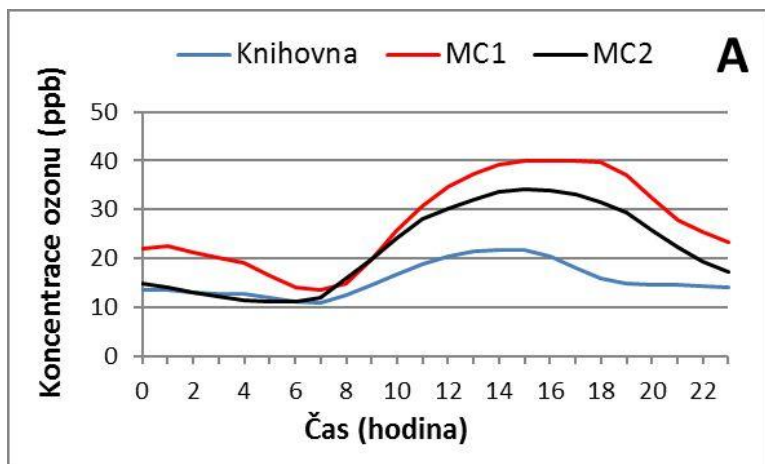
Na obr. 3 je uveden průměrný denní chod koncentrace ozonu v okolí a uvnitř depozitářů SZM v Opavě. Na obr. 4 jsou uvedeny průměrné hodinové koncentrace ozonu uvnitř a v okolí depozitářů SZM v Opavě. Nižší průměrná koncentrace ozonu uvnitř Knihovny SZM je primárně ovlivněna nižší venkovní koncentrací ozonu v zimním období. Vyšší koncentrace ozonu v depozitářích MC1 a MC2 jsou ovlivněny vyššími venkovními koncentracemi ozonu v jarním a letním období měření. Z obr. 4 je patrný výrazný rozdíl ve stabilitě koncentrace ozonu v Knihovně SZM (obr. 4A) a v depozitářích MC1 (obr. 4B) a MC2 (obr. 4C). V Knihovně SZM se na stabilitě koncentrace ozonu projevuje absolutní zatemnění místnosti, minimální pohyb pracovníků muzea, úprava mikroklimatu pomocí muzejních zvlhčovačů a odvlhčovačů a zřejmě také deponované knihy, které mohou pomáhat v odstraňování ozonu povrchem.¹⁶ Oproti tomu v depozitářích MC1 a MC2 bez úplného zatemnění, s častým pohybem pracovníků muzea (cca 2x – 3x denně v době od 8. do 18. hodiny) a vyššími venkovními koncentracemi ozonu je patrná nestabilita vnitřní koncentrace ozonu a její ovlivnění přenosem ozonu z venkovního prostředí.¹⁷ Naměřený poměr I/O (0,3 v MC2, resp. 0,4 v Knihovně a MC1) je podobný, jako poměr I/O naměřený například v Galleria degli Uffizi ve Florencii,¹⁸ která rovněž nedisponuje automatickou klimatizací ani filtrací vzduchu. Muzejní prostory vybavené automatickou klimatizací a filtrací vzduchu mohou vykazovat poměry I/O nižší.¹⁹

¹⁶ Nigel BLADES, *Application of an Air Pollution Modelling Tool to Cultural Heritage Buildings*, Institute of Theoretical and Applied Mechanics of the Academy of Sciences of the Czech Republic, Praha 2007, s. 8.

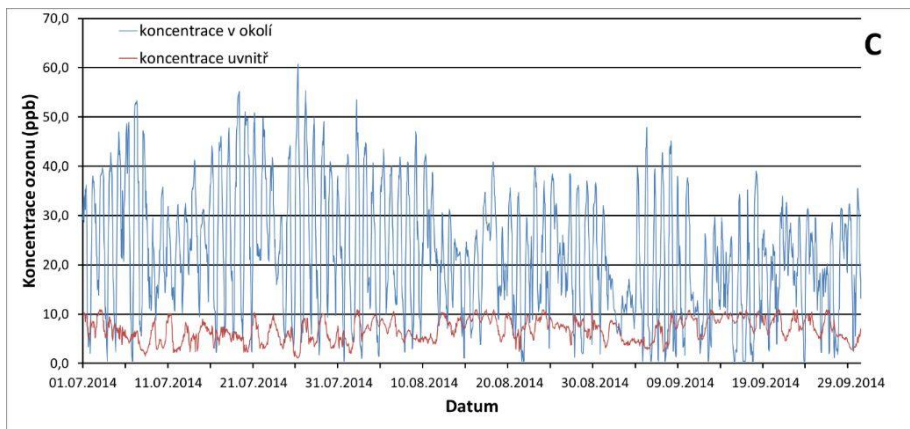
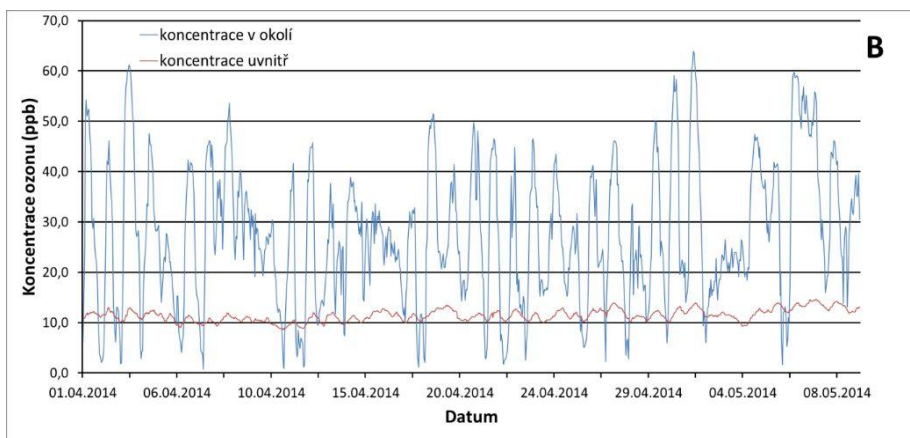
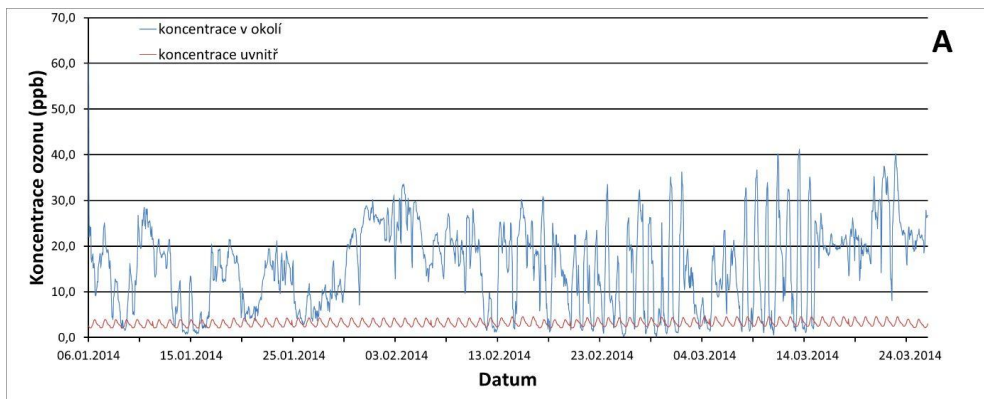
¹⁷ Charles J. WESCHLER – Helen C. SHIELDS – Datta V. NAIK, *Indoor ozone exposures*, The Official Journal of the Air Pollution Control Association, 39, 1989, s. 1567. Morten RYHL-SVENDSEN, *Indoor air pollution in museums: a review of prediction models and control strategies*, Reviews in Conservation, 7, 2006, s. 7–8.

¹⁸ Franco DE SANTIS, V. Di PALO, Ivo ALLEGRINI, *Determination of some atmospheric pollutants inside a museum: Relationship with the concentration outside*, The Science of the Total Environment, 127 (3), 1992, s. 221–223.

¹⁹ Lynn G. SALMON, Glen R. CASS, Katarzyna BRUCKMAN, Jerzy HABER, *Ozone exposure inside museums in the historic central district of Krakow, Poland*, Atmospheric Environment, 34, 2000, s. 3823–3832.

Obr. 3 A - Průměrný denní chod koncentrace ozonu v okolí a B - uvnitř depozitářů SZM (Knihovna SZM: 6. 1. – 25. 3. 2014; MC1 - oddělení ochrany sbírkových předmětů: 1. 4. – 9. 5. 2014; MC2 - depozitář fondu časopisů: 1. 7. – 30. 9. 2014) v Opavě.

Obr. 4 Průměrná hodinová (SELČ) koncentrace ozonu uvnitř a v okolí depozitářů SZM (A – Knihovna SZM: 6. 1. – 25. 3. 2014; B – MC1 - oddělení ochrany sbírkových předmětů: 1. 4. – 9. 5. 2014; C – MC2 - depozitář fondu časopisů: 1. 7. – 30. 9. 2014) v Opavě.

3.3 Limitní koncentrace ozonu pro sbírkové předměty

Ve sledovaných depozitářích se nachází především sbírkové předměty z organických materiálů. V depozitáři Knihovny SZM jsou to knihy a listinný materiál, v depozitáři MC1 především dřevěné předměty, olejomalby, textilie a archeologický materiál uložený v lepenkových krabicích a v depozitáři MC2 se nachází noviny, časopisy, knihy a další listinný materiál. Z hlediska preventivní konzervace jsou všechny tyto materiály řazeny mezi citlivé a jsou pro ně doporučeny velmi nízké limity koncentrací plyných polutantů.²⁰ U těchto předmětů může prakticky každá chemická reakce s ozonem způsobit nevratné poškození.²¹ Nejcitlivějšími vůči ozonu jsou především přírodní laky dřevěných předmětů a tmavé pigmenty na olejomalbách v depozitáři MC1 a různé druhy inkoustů na listinném materiálu v depozitáři Knihovny a MC2.²² Doporučené limitní koncentrace ozonu pro umělecké předměty a historické dokumenty v muzeích, galeriích, knihovnách a archivech jsou v české odborné literatuře uváděny v rozmezí 5–10 ppb²³, v zahraniční pak nejčastěji v širším rozmezí 1–13 ppb, s ohledem na citlivost a materiálové složení jednotlivých předmětů.²⁴

Naměřené průměrné hodnoty ozonu v depozitářích překračují kritické limity v případě depozitáře MC1 ($11,4 \pm 1,2$ ppb). Nově vybudovaný depozitář fondu Silesiak v Knihovně SZM, který je kompletně zatemněn a pohyb osob je zde minimální, vykazuje ze všech monitorovaných depozitářů nejlepší parametry mikroklimatu (průměrná teplota 20°C a relativní vlhkost 44 %) a průměrnou koncentraci ozonu ($3,2 \pm 0,7$ ppb), která je však primárně ovlivněna nižší venkovní koncentrací ozonu v zimním období. Nicméně pro citlivé materiály zmíněné výše je i tato průměrná koncentrace nadlimitní (bezpečná průměrná koncentrace pro citlivé materiály je nižší než 0,05 ppb).²⁵

3.4 Návrh režimu preventivní konzervace

I přes zavedený interní systém preventivní konzervace a systém údržby mikroklimatu jednotlivých depozitářů lze situaci s vyššími koncentracemi ozonu řešit pouze obtížně. Dva (Knihovna, MC2) ze tří depozitářů, kde probíhalo měření, jsou kompletně zatemněny a pohyb osob je v nich minimální, což je optimální stav. K dalšímu snížení koncentrace ozonu může vést zavedení vhodného systému filtrace vzduchu, například pomocí speciálních muzejních čističek vzduchu. Předměty z organických materiálů, jako je ušeň, textil, papír a dřevo, které se v těchto depozitářích nachází, jsou velmi citlivé nejen vůči plyným polutantům, ale také vůči změnám teploty a vlhkosti.²⁶ Na základě uvedených měření je možné konstatovat, že v případě depozitářů je vhodné využití pasivní strategie regulace

²⁰ National Air Filtration Association, *Recommended Practice: Guidelines – Libraries, Archives and Museums*, Virginia Beach 2004, s. 3.

²¹ Cecily M. GRZYWACZ, *Monitoring for Gaseous Pollutants in Museum Environments, Tools for Conservation*, Los Angeles 2006, s. 11.

²² Michal ĎUROVIČ a kol., *Vliv světla a ultrafialového záření na archivní dokumenty*, Praha 2009, s. 184–185.

²³ Ivana KOPECKÁ a kol., *Preventivní péče o historické objekty a sbírky v nich uložené*, Praha 2002, s. 20.

²⁴ Např. Glen R. CASS – William W. NAZAROFF – Christine TILLER – Paul M. WHITMORE, *Protection of works of art from damage due to atmospheric ozone*, Atmospheric Environment, 25, 1991, s. 441–451.

²⁵ Cecily M. GRZYWACZ, *Monitoring for Gaseous Pollutants in Museum Environments, Tools for Conservation*, Los Angeles 2006, s. 109.

²⁶ Elin DAHLIN, *Preventive conservation strategies for organic objects in museums, historic buildings and archives*, in: R. KOZŁOWSKI (ed.), 5. EC Conference on Cultural Heritage Research, Krakov 2003, s. 57–60.

vzduchu, kdy je především omezeno na minimum větrání a pohyb osob v místnosti.²⁷ Velmi efektivní je použití pórovitých povrchových úprav vnitřního zdiva, například pomocí sádrových omítek nebo nových fotokatalytických nátěrů, které jsou však zatím ve stádiu vývoje a testování.²⁸

4. Závěr

Naměřené koncentrace ozonu ve třech depozitářích Slezského zemského muzea ukazují rozdíly v chování ozonu v podobných prostorech, ale s různě nastaveným režimem preventivní konzervace. Zatemnění místnosti, pohyb osob a způsob větrání přispívají ke snížení (nebo zvýšení) výměny vzduchu, materiály s velkou schopností odbourávat ozon přispívají ke snížení vnitřní koncentrace ozonu a v důsledku toho ovlivňují I/O poměry, které se pohybovaly v rozmezí od 0,3 do 0,4.

Muzejní sbírkové předměty uložené v těchto depozitářích mohou být v dlouhodobém časovém horizontu ohroženy ozonem a je důležité pokračovat v aplikaci opatření pro snižování jeho koncentrace. Následující výzkum by měl být zaměřen na hodnocení vlivu čističek vzduchu na koncentrace ozonu a dalších polutantů (aerosolové částice, oxidy dusíku), které by měly být měřeny současně s parametry vnitřního a venkovního prostředí.

Poděkování

Předložená studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interního grantového projektu SZM č. IGS 201403/2014

Doc. Ing. Miloš Zapletal, Dr. (milos.zapletal@fpf.slu.cz), Oddělení památkové péče a muzeologie, Slezská univerzita v Opavě
Bc. Martin Polášek (polasek@szm.cz), Slezské zemské muzeum

²⁷ K tématu pasivní strategie preventivní konzervace nejnověji např.: Jonathan ASHLEY-SMITH – Andreas BURMESTER – Melanie EIBL, *Climate for Collections, Standards and Uncertainties*, Mnichov 2013, s. 337–348., nebo Nigel Blades, May Cassar, Tadj Oreszczyn and Ben Croxford, *Preventive conservation strategies for sustainable urban pollution control in museums*, In: Tradition and innovation: advances in conservation: contributions to the Melbourne Congress, London 2000, s. 24–28.

²⁸ Alexandra SCHIEWECK – Tunga SALTHAMMER, *Schadstoffe in Museen, Bibliotheken und Archiven*, Stuttgart 2014, s. 209.

Summary

Indoor and Outdoor monitoring of Ground-level Ozone Concentrations in Depositories of Silesian Museum in Opava

The study presents the results of indoor and outdoor monitoring of ground-level ozone concentrations in storages of Silesian Museum. The measured ozone concentrations in three storage rooms of Silesian Museum show differences in ozone behaviour in similar rooms in the same location, but the rooms have different regime of preventive conservation. Darkened room, movement of persons and ventilation system contribute to the reduction (or increase) of the air exchange. Materials with high ability to remove ozone contribute to the reduction of internal ozone concentration and consequently affect the I/O ratios that ranged from 0.3 to 0.4; internal ozone concentrations in comparison with outside concentrations were relatively stable.

Based on these measurements it is possible to observe that in case of museum storages it is very suitable to use passive air control strategies. The main prerequisite is the minimal level of air exchange rate in the room and the smallest movement of persons possible. The reduction of ozone concentrations may also lead to the application of suitable air filtration system, such as through special museum air cleaners.

In terms of preventive conservation, it is possible to say that the museum collection objects stored in these storages can in the long term be threatened by ozone and it is important to continue the application of procedures to reduce its concentrations. However, there is no immediate risk to the collection objects.

Jan AL SAHEB a Karel MÜLLER, *Galerie držitelů Paskova, Paskov, město Paskov, 2015, 37 s.*
ISBN 978-80-260-7701-5

V roce 2015 vydalo město Paskov jako vítaný publikační doplněk k nově vytvořené stálé genealogicko-heraldické expozici paskovského zámku, jež jako chátrající objekt s přílehlým parkem v březnu roku 2013 vykoupiło, brožuru informačního charakteru. Tato nerozsáhlá, byť poměrně přínosná publikace, popisuje všechny držitele Paskova, respektive paskovského léna, panství, zámku a velkostatku, od nejstarších zmínek o Paskovu ve 13. století až po rok 1945, kdy byl zámek i velkostatek zkonfiskován československým státem.

Publikace začíná statí pojednávající o autorech publikace (s. 5), následuje stručný úvod, který se zabývá první písemnou zmínkou o Paskovu z roku 1267 a nastiňuje základní faktografické informace o podobě a proměnách paskovské tvrzi a zámku (s. 6–7). Stěžejní část publikace tvoří samotné pojednání o jednadvaceti konkrétních rodech či soliterních šlechticích, kteří se v průběhu staletí vystřídali v držení Paskova (s. 8–34). Držitelé Paskova jsou uspořádáni chronologicky po jednotlivých heslech. V horní části každého hesla můžeme nalézt černobílé a barevné erby sledovaných rodů, přičemž se převážně jedná o dobová zpodobnění z archivních a jiných zdrojů. Hlavní část je vyhrazena samotnému textu, který můžeme typologicky rozdělit na dvě části. První delší část věnovanou genealogii držitelů v širším kontextu Paskova a jeho tvrze, resp. zámku, sepsal historik Jan Saheb z Muzea Těšínska, druhou kratší část věnovanou historii rodů a jejich erbům zpracoval historik, heraldik a ředitel Zemského archivu v Opavě Karel Müller. V závěru publikace se nachází soupis použitých pramenů a literatury (s. 35–36).

Již v době první písemné zmínky roku 1267 byl Paskov přímou državou olomouckého biskupství. To se změnilo až roku 1300, kdy biskup Dětrich z Hradce udělil v Pustiměři Janovi ze Stange Paskov a okolní statky v léno. Po rodu Stange, který v oblasti moravskoslezského pomezí vymřel ve druhé polovině 14. století, získali paskovské léno Wolfenberkové, Černohorští z Boskovic, Žerotínové a z Kadaně. Posledním leníkem olomouckých biskupů se v roce 1534 stal Jan Skála z Doubravky a Hradiště, který koupil paskovské léno za částku 4000 kop českých grošů. V Paskově však příliš nepobýval a se souhlasem olomouckého biskupa Stanislava Thurza vyměnil roku 1538 s Janem z Pernštejna paskovské léno, tedy Paskov, Hrabovou, Hrabůvku, Novou Bělou, Krmelín a Žabeň, za městečko Dědice u Vyškova s příslušenstvím. Vzniklo tak alodní paskovské panství v držení Pernštejnů.

V letech 1539–1541 krátce držel panství Jaroslav ml. ze Šelmberka, po něm opět Jan z Pernštejna. Poté se jako majitelé vystřídali Čelové z Čechovic, humanista Ondřej Dudič z Hořehovice, Syrakovští z Pěrkova, Kateřina Onšíková z Bělkovic či Cedlarové z Hofu, jimž bylo paskovské panství za účast na stavovském povstání zkonfiskováno a roku 1623 nabídnuto k prodeji katolické šlechtě. Ze zájemců o koupi vyšel vítězně Václav Bruntálský z Vrbná; Bruntálští z Vrbná drželi paskovské panství až do roku 1690. Dalšími držiteli se pak stali Oppersdorfové, Hochové, Rebentischové, Kettenburgové, Mitrovští z Nemyše či Saint Genois d'Anneaucourt, kteří po společenských změnách v polovině 19. století prodali zámek, paskovský velkostatek a další majetky Vintíři von Stolberg-Stolberg. Ani Štolberkové se nevyhnuli konfiskacím v rámci prvorepublikové pozemkové reformy a tak ztratili pozemky po bývalém vrchnostenském dvoře v Hrabové. Po smrti Vintíře v roce 1926 zámek a paskovský velkostatek zdědil jeho syn Otto von Stolberg-Stolberg, který se stal posledním šlechtickým majitelem zámku, neboť roku 1945 byl jeho veškerý majetek zkonfiskován československým státem.

Mezi klady této publikace patří bezesporu její přehlednost i pěkná grafická úprava. Největší přínos publikace však spatřuji v samotném textu. Autoři se zdařile vyrovnali s mnoha zjednodušeními a především se starší literaturou často kompilativního charakteru, která nekriticky přebírala údaje z paskovské či hrabovské obecní kroniky a dalších zdrojů v čele s nepublikovanými rukopisy. Ve výsledku tak autoři přinesli první spolehlivý zdroj informací ověřený písemnými prameny z jedenácti archivů včetně zahraničních. Za přínosné skutečnosti lze např. považovat stanovení přesného data vzniku paskovského léna na 11. ledna 1300 (s. 9), zachycení přesných okolností přenesení tzv. odumřelého léna po Wolfenbercích na Beneše Černohorského z Boskovic včetně obležení paskovské tvrze roku 1484 (s. 10–11) a jasné vymezení a upřesnění okolností držby několika posledních paskovských

biskupských leníků v čele s Janem ml. ze Žerotína, Ladislavem z Kadaně a jeho synů či Janem Skálou z Doubravky a Hradiště (s. 12–14). Relevantně se zde také do paskovských dějin nově dostává postava Jaroslava ml. ze Šelmerberka, vzdáleného příbuzného Jana z Pernštejna, který mu v letech 1539–1541 přenechal držbu již alodního paskovského panství (s. 16).

Poměrně zajímavou skutečností jsou i stručné zmínky o vzájemné korespondenci mezi humanistou a držitelem paskovského panství v letech 1578–1579 Ondřejem Dudičem z Hořehovice a známým astronomem Tychem de Brahe, která se z doby Dudičova pobytu v Paskově dochovala (s. 19), a o slavných návštěvách Josefa Antonína Františka Mitrovského z Nemyšle, kdy jej v době jeho sídelního pobytu na paskovském zámku navštívili např. Ernst Gideon von Laudon či arcivévoda Karel Habsburský, vítěz v bitvě nad Napoleonem u Aspern (s. 30).

Přestože je práce Jana Saheba a Karla Müllera celkově nepochybně zdařilým počinem, má i své nedostatky, na které je nutno upozornit. I když jednotlivá hesla držitelů v téměř celé publikaci zaujímají převážně jednu až dvě strany textu, první heslo věnované olomouckému biskupovi Brunovi ze Schauenburku zaráží vzhledem k volnému, pro text vyčleněnému, místu svou stručností až zbytečnou zkratkovitostí, přestože do období jeho episkopátu spadají počátky Paskova, včetně první písemné zmínky o něm. Publikaci by jistě prospělo i stručné zasazení Paskova do kontextu vývoje moravského výběžku ve 13. století včetně zachycení kolonizačních aktivit olomouckých biskupů, nebo alespoň kusá zmínka o tom, že se Paskov nacházel v újezdu, který Bruno získal od Franka hraběte z Hückeswagenu (BALETKA, Tomáš, *"Na třetí pak straně Proskovice a Hrabová": konec jednoho mýtu a nový pohled na stav severovýchodní Moravy ve 13. století*, s. 5–8; JANIŠ, Dalibor, *Rozsah újezdu Franka z Hückeswagenu a statky olomouckého biskupství na severovýchodní Moravě*, s. 200; JANIŠ, Dalibor, *Hrad a město Rožnov časech středověku*, s. 11–16 apod.) či alespoň letně upřesnění zmínky o „lesu v Paskově“ v Brunově závěti z roku 1267, který Bruno získal soudně od Bluda z Příbora, přičemž výnos z lesa připadl rovným dílem biskupu Brunovi a Frankovi z Hückeswagenu.

Až zbytečně stručná jsou i některá následující hesla středověkých držitelů, čímž vzniká jistá disproportion mezi rody středověkými a novověkými, byť je to pochopitelné vzhledem k odborným zájmům autora genealogicko-historického pojednání. Na celé publikaci ale nejvíc zaráží fakt, že v samostatných heslech nejsou uvedeni skutečně všichni držitelé Paskova, byť jsou v textu také zmíněni; v knize se tudíž tak jako u ostatních držitelů nenachází stručná historie jejich rodu, vyobrazení erbu, natož pak jeho popis. Takto bylo pravděpodobně „zapomenuto“ na olomouckého biskupa Dětricha z Hradce (eps. 1281–1302), byť je v textu zmiňován „...*Prostřednictvím jednotlivých leníků pak biskup Bruno i jeho nástupce Dětrich z Hradce (eps. 1281–1302) kolonizovali četná území dominia olomouckého biskupství. Výjimkou nebylo ani okolí Paskova. Ze dne 11. ledna 1300 pochází lenní listina pro Jana ze šlechtického rodu Stangů...*“ (s. 9) a měl by tak chronologicky následovat po předchozím biskupovi Brunovi ze Schauenburku. Podobně tak byla až nepochopitelně opomenuta Kateřina Onšíková z Bělkovic, byť i ona je jako držitelka Paskova v textu zmiňována „...*byli nuceni vzhledem k objemu pohledávek zesnulého prodát paskovské panství, jehož novou majitelkou se dne 28. září 1614 stala Kateřina Onšíková z Bělkovic...*“ (s. 22).

Sporné, ale pro nedostatek přímých písemných pramenů pochopitelné, je nereflexování bratrů Petra a Jana ml. ze Stange jako držitelů Paskova, kteří měli v držbě paskovského léna od roku 1322 pokračovat po Janovi st. ze Stange výslovně uvedeném v lenní listině z roku 1300. Dle literatury (Romana ROSOVÁ, *Historie zámeckého areálu v Paskově*, s. 3) nepřímo vycházející z dnes již pravděpodobně nedostupných pramenů však byli ještě v roce 1357 jmenováni jako „*Petr a Jan z Paskova*“. I přes jejich neuvedení je však v recenzované publikaci s držbou Stangů v tomto období počítáno „... *a postupně se stali držiteli četných lenních držav. V průběhu druhé poloviny 14. století se Stangové z prostoru severovýchodní Moravy vytrácejí (zdejší rodová větev postupně vymřela*“ (s. 9).

V celé publikaci se také chybně uvádí název rodu Saint Genois d'Anneaucourt (jako Saint Genois d'Annaucourt, s. 31, 33 a 37), i proto v závěrečném seznamu pramenů a literatury přes populárně-vědný charakter publikace překvapí absence několika monografií a studií obohacujících poznání držitelů Paskova jako např. Jadwiga ROIK – Mariusz MAKOWSKI, *Saga rodu Saint-Genois d'Anneaucourt – panów na Jaworzu*, s. 11–25; Stanislav BARTA, *Testament olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburku (1267)*, s. 113–117; Dalibor JANIŠ, *Lenní systém olomouckého biskupství za episkopátu Dětricha z Hradce (1281–1302): k problematice lenních a lokačních listin*, s. 325–346; Otakar VINAŘ, *Jan z Pernštejna*, s. 59–65; Zdeněk POKLUDA, *Onšíkové z Bělkovic*, s. 5; Josef

SMOLKA, *Hájkův přítel a korespondent Andreas Dudith (1533–1589)*, s. 125–168 a dalších. V úvodu se nacházející informativní časová osa s vyznačením chronologických úseků váznicích se k jednotlivým držitelům (s. 6–7), doplněná jejich překreslenými erby, by také do budoucna měla být doplněna o textové popisky, aby i čtenář – neheraldik bez zdlouhavého listování a hledání v publikaci věděl, o který rod se ve vyznačeném úseku jedná.

Přes výše uvedené připomínky a doporučení se bezesporu jedná o hodnotnou publikaci, která na základě písemných pramenů odstraňuje dosavadní chybné údaje a nepřesnosti o držitelích Paskova ve starší literatuře vycházející z obecních kronik a nepublikovaných rukopisů. Kniha Jana Saheba a Karla Müllera je tedy kvalitně zpracovanou publikací, kterou může využít nejen široká veřejnost, ale i historikové zabývající se především dějinami šlechty moravskoslezského pomezí či dějinami obcí bývalého paskovského panství, tj. Paskova, Hrabové, Hrabůvky, Nové Bělé, Krmelína a Žabně. Kniha se také stala vítaným předstupněm pro rozsáhlejší monografické zpracování dějin Paskova.

Martin Slepíčka

Pavel WAISSER, *Renesanční figurální sgrafito na průčelí moravských městských domů*, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2014, 176 s., vč. fotografické přílohy. ISBN 978-80-244-4305-8

Graficky nenápadně pojatá kniha je publikací disertační práce Pavla Waissera, dnes odborného asistenta Katedry dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého. Autor jejím prostřednictvím deklaruoval svou odbornou specializaci na renesanční umění a kulturu, s konkrétním zaměřením na vnější podobu budov – jejich sgrafitovou výzdobu a její význam. Této problematice se věnuje již od svých magisterských studií.¹ Nutno podotknout, že se sympaticky nezajímá pouze o vzhled a výklad námětů renesančních děl, ale také o kulturně-historické prostředí, v němž stavby vznikaly, a nechybí ani pasáže věnované péči o ně z památkového hlediska. Hlavní význam, a zčásti i přínos recenzované knihy spočívá tedy v poměrně širokém spektru nazírání problematiky vnější výzdoby městských domů vybrané éry. To je poměrně důležité pro další vývoj bádání v této oblasti: dosud totiž bylo převažujícím zvykem sgrafitovou výzdobu nahlížet především z úhlu ikonografie. Studie často přinášely převážně chronologická data s výkladem zobrazených témat, ovšem neposkytovaly čtenáři kulturní rámec celé problematiky, tolik potřebný pro ucelenější porozumění. V posuzované knize Pavla Waissera pochopitelně také nechybí katalog vybraných moravských sgrafitových domů s výkladem jejich výzdoby, nicméně i ten v jednotlivých heslech užitečně doplňuje podkapitoly, které danou problematiku včleňují do historického kontextu.

Kniha je uváženě rozvržena do šesti kapitol. Po příjemně krátkém úvodu, v němž Pavel Waisser bez zbytečných okolků představil čtenářům svůj okruh zájmu, následuje přehled stavu dosavadního bádání a pak kapitola připomínající čtenáři základní historická data a náboženské problémy 16. století. Velmi důležitou a zajímavou je čtvrtá kapitola, rozdělená do dvou základních částí. První, až příliš výčtově pojatá, je exkurzem do historie výzdoby evropských fasád 15. a 16. století. Druhá pak čtenáře seznamuje s kulturním pozadím života renesančního člověka. Velká část výkladu je pochopitelně věnována školství v souvislosti s dobovými náboženskými směry, další pak typickým slavnostem, církevním svátkům a divadelním hrám, udávajícím rámec dění, v němž se lidé v raném novověku pohybovali. Právě tyto události totiž byly, spolu s biblickými motivy, výtvarně zpracovávány a staly se podněty či zachyceny v podobě grafických listů předlohami k výzdobě městských domů. V další stati autor stručně seznamuje s problematikou ochrany a restaurování sgrafitové výzdoby. Ta tvoří jakýsi závěr knihy. Následuje katalog vybraných domů z Jihlavy, Kroměříže, Mikulova, Telče, Třebíče, Velkého Meziříčí a Znojma (kromě Třebíče a Znojma, které jsou zastoupeny dvěma domy, obsa-

¹ Magisterskou práci v roce 2004 Pavel Waisser věnoval sgrafitové výzdobě fasád zámku v Litomyšli a studium tématu prohluboval během následujících let v publikovaných studiích: např. Pavel WAISSER, *Restaurátorské zásahy na sgrafitových fasádách zámku v Litomyšli*, Pomezí Čech, Moravy a Slezska 8, Litomyšl 2007, s. 101–131; také Pavel WAISSER – Vladislava ŘÍHOVÁ, *Předlohy pro sgrafita litomyšlského zámku*, in: *Sgrafito 16.–20. století, výzkum a restaurování* (ed. Vladislava Říhová). Pardubice, Univerzita Pardubice 2009, s. 199–224.

huje katalog vždy jeden objekt z každé lokality). Podstatná je obsáhlost katalogu. Ovšem nikoli počtem staveb, ale zasazením objektů do kontextu. Autor podává, kromě rozboru vlastní sgrafitové výzdoby a historie stavby, také charakteristiku dané lokality, a to včetně nástinu konfesní situace v daném městě, právě pro 16. století tolik důležité. Po katalogu následuje už jen resumé v českém, anglickém a německém jazyce, seznam citované literatury, pramenů a nepublikovaných strojopisů, soupis obrazového doprovodu a jmenný a místní rejstřík. Knihu provází velké množství fotografií, a to nejen vlastních moravských, případně středoevropských a též italských domů se sgrafitovou výzdobou, ale také grafických předloh, tolik potřebných jako komparace k srozumitelnému a přesvědčivému výkladu. Již z tohoto stručného přehledu uspořádání publikace je zřejmá autorova snaha o komplexní pojetí zvoleného tématu, z něhož lze vyvozovat související pochopení důvodů vedoucích raně novověké stavitele a zadavatele výzdoby k výběru zpodoběných scén.

Formálně nahlíženo, autor využil běžného řazení kapitol, vedoucího čtenáře jasně, bez zbytečného tápaní; nad tím není nutné se pozastavovat. Mírnou nejistotu může vyvolat nápadně úsporně pojatá vizuální podoba knihy připomínající studijní skripta. Formát A4 v lepené brožované vazbě je opatřen světlými, velmi měkkým obalem a uvnitř vybaven černobílými fotografiemi. Působí tak dojmem, že publikace spatřila světlo světa za velmi příznivou cenu. Ve srovnání s mnoha opulentními knihami poslední doby by se jistým problémem mohla zdát volba černobílých fotografií. Ty však, vzhledem k tématu, jsou ve skutečnosti dostačující, plní svou ilustrační úlohu, a to i v těch několika případech, kdy kvalita podkladů není přímo prvotřídní. Kniha Pavla Waissera je tak sice skromná, ale uživatelsky přívětivá a lze říci, že praktická. Nad celkově jednoduchým pojetím knihy si dovoluji krátce se zastavit. Mnohdy jsme totiž svědky debat nad neprofesionálním či domněle až příliš levným zpracováním uměnovědných knih a poněkud překvapuje, že nejednou vítězí názor či přímo požadavek poměrně vysoké úrovně a atraktivity, což vede k vysokým nákladům. Osobně preferuji spíše opak. Přímý nebo i latentní, často explicitně nevyslovený nátlak na formální náročnost publikací, přirozeně podmíněnou vysokými finančními nároky, ze strany některých prominentů historie umění vůči ostatním kolegům, není – jemně řečeno – korektní. Určitě není nutné připomínat potíže s financováním kultury a humanitních věd v naší republice. Domnívám se, že prioritou by mělo být, aby knihy – tedy výsledky práce badatelů – byly pro autory realizovatelné a pro potenciální zájemce dostupné. Vždyť jak jinak se vědecky rozvíjet? Přesto, že kniha Pavla Waissera zřejmě nebude aspirovat na ocenění „nejkrásnější kniha roku“, považují za mnohem důležitější, že je vůbec k dispozici. Třeba také proto, že jejich vědeckých přínosů je hned několik.

Tím největším je bezesporu snaha o komplexní přístup k poměrně ikonografickému tématu. Pavel Waisser se výkladům jednotlivých sgrafit a jejich grafickým předlohám věnuje pochopitelně naplno, ale důležité je, že si klade i otázku po smyslu každého vyobrazení, a to na pozadí širších kulturních aspektů společnosti. Přesto, že jednoduchá spojovací linie mezi prozatím rozpoznávaným společenským pozadím a ikonografickým programem fasády mnohdy neexistuje, prospěšný je už směr takových úvah a skutečnost, že autor nenahlíží sgrafita jen z čistě uměleckého či uměleckohistorického úhlu pohledu. I když v současné době je žádoucí mezioborovost tolik preferovaná, není jednoduché ji se ctí realizovat. A to zejména pro nutné velké penzum znalostí a dále pro schopnost vidět věci podstatné, umět je propojit v srozumitelné souvislosti a přitom nezapomenout na důležité detaily. Pavlu Waisserovi se podařilo přinést mnoho důležitých informací prostřednictvím metodických postupů, které mohou být pro ostatní návodem, jak k podobným tématům přistupovat. Za cennou považují i kvantitu reprodukcí grafických předloh, které byly v 16. století hojně využívány jako předlohy jednotlivých sgrafitových kompozic. Při takto široce vymezeném tématu se přirozeně vyskytnou i nedostatky. Zdá se, že plynou hlavně z velkého záběru problematiky vtěsnaného do necelých 150 stran. Proto poněkud zarazí charakter kapitoly o původu sgrafita. Značně zajímavé a rozvětvené téma se autorovi „vešlo“ v podstatě na necelých 9 stran textu a budí dojem spíše „telefonního seznamu“, než důkladně podaného rozboru. Čtenář se zde v zásadě dozví pouze to, kde se sgrafitová výzdoba v Evropě vyskytuje, ale např. informace o tématech, která byla zpodobňována, jsou sporadické. Při takovéto stručnosti se vyskytnou občas i drobné chyby, jako je např. datování výzdoby tzv. Svatebního paláce v Bytči o 100 let dříve, než stavba vznikla (s. 22). Část katalogu pak poněkud stylisticky „trpí“ problémem „zkratkovitého psaní“. Zdá se, jako by autor měl nastudováno mnohem více informací, než dokázal vtěsnat do omezeného rozsahu několika stran, a tak je nutné občas „číst mezi řádky“. Nebo snad předpokládal, že každý čtenář jaksi automaticky zná stejné množství podrobných skutečností, aby si sám po-

skládal celkový rámec a k předloženému textu si doplnil potřebné souvislosti? I to je možné. V nadměrně úsporném výkladu se pak snadno stane, že třeba datum renesanční přestavby domu čp. 333 ve Znojmě v katalogovém hesle se dozvíme pouze z obrazové přílohy (srovnej s. 137 a obr. 180 na s. 140; autor hovoří o dataci vytesané na architektonickém prvku, ale v textu opomněl letopočet uvést). Marginální postřeh by sám o sobě nestál za zmínku, ale snad bude autorovi přesto užitečný, neboť zrovna ikonografické téma, náročné na vysvětlení a přítom udržení čtenářovy pozornosti, si trochu didaktičnosti zaslouží. Alespoň chce-li autor, aby výsledky jeho badatelského úsilí byly potenciálními uživateli správně pochopeny a zaslouženě využívány. Možným východiskem v budoucnu může být osvojení systematické rutiny, která by jistě pomohla např. při psaní kapitoly s charakteristikou Telče, kde chybí jakákoli zmínka o náboženských poměrech ve městě. Jak bylo řečeno výše, Pavel Waisser jinde otázky konfese neopomíná. V případě Telče ovšem skutečnost, že Zachariáš z Hradce byl jedním katolických šlechticů na Moravě, zůstala čtenáři utajena, stejně jako mu chybí autorovo zamyšlení nad tím, zda vůbec a popřípadě jak byl tímto jeho přesvědčením ovlivněn život ve městě.

I přes tyto uvedené i další, jmenovitě neuvedené drobné nedostatky však lze knihu Pavla Waissera rozhodně doporučit k pečlivému přečtení, a to nejen odborníkům na renesanční umění, ale i zájemcům o výklad smyslu uměleckých děl jako takových. Přístup autora k výkladu a doložené grafické předlohy ji dokonce předurčují k tomu, aby byla neodmyslitelnou součástí knihovny badatelů v oblasti renesančního umění či doporučenou literaturou pro studenty dějin umění.

Hana Prixová Dvorská

Martin SLEPIČKA, *Kostel svatě Kateřiny Alexandrijské v Ostravě-Hrabové*, vydala Římskokatolická farnost Ostrava-Hrabová, Ostrava-Hrabová 2015, 186 s. ISBN 978-80-260-9124-0

Záslouhou Martina Slepíčky byly relativně nedávno převyprávěny dějiny dřevěného kostela svatě Kateřiny Alexandrijské v Hrabové (od roku 1941 součást statutárního města Moravská Ostrava, od roku 1960 součást Ostravy). Stalo se tak formou reprezentativní monografie tištěné na kvalitním křídovém papíře, ve které autor navázal na své předchozí práce týkající se historie Hrabové. Připomeňme, že památný dřevěný hrabovský kostel z 16. století shořel na počátku dubna 2002. V následujících dvou letech (2003–2004) pak metodou vědecké rekonstrukce vyrostl v Ostravě-Hrabové nový dřevěný svatostánek.

První tři kapitoly autor odůvodněně věnoval dějinám Hrabové, a to od středověkých počátků až v podstatě do dnešních dnů. Původně mensální država olomouckého biskupství byla od počátku 14. století věleněna do jeho lenní soustavy, konkrétně náležela Hrabová k paskovskému lénu. Situace se změnila v roce 1538, kdy manský statek jako dědičné zboží nabyt Jan z Pernštejna na Helfštýně. Ves zůstala následně součástí paskovského panství, a to až do zrušení patrimoniální správy.

Následující pasáže díla pak Slepíčka věnoval samotnému kostelu sv. Kateřiny Alexandrijské. Nejprve shromáždil a reflektoval nejstarší doklady o svatostánku, a to až do roku 1633, kdy se hrabovským farářem stal Martin Fulkovius. Kostel v Hrabové však poté o farní práva přišel a stal se filiálkou nedalekého Paskova. Další osudy svatostánku autor logicky chronologicky rozčlenil významnými daty v dějinách okrsku hrabovského kostela – v roce 1780 bylo v Hrabové zřízeno lokální kaplanství (stále formálně podřízeno paskovskému faráři), koncem 19. století (1890) se svatostánek stal opět farním a v roce 2002 podlehl ničivému požáru. Důraz Slepíčka položil především na proměnu podoby kostela, registrování rekonstrukcí a adaptací a zachycení proměny kostelního zařízení. Další kapitoly věnované architektuře a stavebnímu vývoji starého kostela, resp. uměleckému vybavení a zvonům, patří k největším pozitivům monografie. Zvláště v těchto částech knihy charakterizují Slepíčku výborně promyšlené a argumentačně podložené názory. Následují oddíly věnované tragické události vyhoření kostela, vybudování nového a deskripce jeho současného stavu a vybavení. Především vhodné doplňují pasáže o patrociniu, symbolech obce a farnosti, dějinách farnosti a jejích duchovních správcích a sakrálních památkách na teritoriu Hrabové (zejména lze ocenit kvalitní pasy týkající se budovy lokálky, resp. fary). Nicméně ohlášené „dějiny farnosti“ v příslušné kapitole v podstatě chybí a výkaz hrabovských kněží je suplovat nemůže. Zde možná autor postupoval trochu nešťastně, protože mnohá

fakta vztahující se k historii hrabovského církevního obvodu jsou „kaleidoskopicky“ obsažena v jiných částech knihy. V tomto případě by snad stálo za úvahu vytvořit samostatnou kapitolu. V této souvislosti musíme ještě upozornit na jinou skutečnost: v knize zcela postrádáme údaje o beneficiálních a kostelních pozemcích a beneficiálních a kostelních příjmech. Nic to nemění na tom, že v mnoha jiných směrech Slepíčka překročil limity úzce chápaných dějin kostela. Publikace tak zároveň představuje dobře podloženou historii celé Hrabové.

Je nutné poznamenat, že se autor solidně orientuje v archivních pramenech a starší literatuře. V celku se publikace představuje jako homogenní celek. Nezklame ani v ohledu jazykovém – dosahuje kvalitní gramatické a stylistické úrovně, a to až na nečetné výjimky (např. srov. chronicky se opakující slovo „náležet“ na s. 93). Příznivý dojem z monografie umocňují odpovídající poznámkový aparát, přehled dějin hrabovského kostela v datech, přehled duchovních správců, seznam literatury a pramenů, seznam vyobrazení, slovník odborných pojmů, jmenný a místní rejstřík, české, anglické, německé a polské resumé a obrazová příloha.

Závěrem je nutné poukázat na nepříliš jasná místa v Slepíčkově práci a zároveň zmínit několik nepřesností. Podle mého názoru by bylo vhodné provést důkladnou analýzu otázky právního postavení kostelů v Hrabové a Paskově v první polovině 17. století. V tomto směru je především nepochybně žádoucí revize informací, jež nám přinesl církevní topograf Řehoř Wolný¹, ze kterého Martin Slepíčka evidentně vychází. V krátkosti si připomeňme údaje registrované Wolným, resp. Slepíčkou (s. 35). Nejprve kostel v Hrabové. K roku 1615 je doložen ve vsi katolický **farář** Vojtěch. K roku 1632 Wolný připomíná v souvislosti s uprázdněnou farou v Paskově její **filiálku** v Hrabové. Podle Slepíčky téhož roku (1632) požádal majitel paskovského panství Václav Bruntálský z Vrba, aby Martin Fulkovius byl dosazen na **faru** v Hrabové s filiálkou v Paskově a o rok později (1633) byl tž kněz na **faru** v Hrabové s paskovskou filiálkou investován (Wolný, Slepíčka). **Takže k roku 1632 se zároveň rozporuplně hovoří o filiálce a faře a v roce 1633 byl pak ustaven v Hrabové farář.** V děkanské matrice z roku 1672 je kostel jmenován jako **filiální**. Nyní Paskov. Brzy po roce 1620 zde došlo k obnovení katolického lokálního kaplanství (Slepíčka; bez odkazu na pramen). Toto je však evidentní lapsus. Nikdy tam totiž nebylo, nemohlo být tudíž ani obnoveno. Navíc instituce lokálního kaplanství se uplatňovala až v době pozdější. Wolný se k roku 1632 zmiňuje o neobsazené paskovské **faře** s filiálkou v Hrabové a ve stejném roce (1632) Václav Bruntálský z Vrba prosil o investituru Martína Fulkovia na faru v Hrabové s **filiálkou** v Paskově (Slepíčka). Fulkovius obdržel faru v Hrabové s **filiálkou** v Paskově v roce 1633 (Wolný, Slepíčka). Zanedlouho (1636) se připomíná paskovský **farář** Matěj Jahoda (Wolný, Slepíčka). V Paskově působil do roku 1653. Podle Slepíčky zajišťoval bohoslužby i ve filiálním kostele v Hrabové (bez odkazu na pramen). Tedy, rovněž jako v případě Hrabové se situace jeví jako velmi nepřehledná: **po roce 1620 mělo být obnoveno lokální kaplanství, k roku 1632 se zároveň hovoří o filiálce a faře. V roce 1633 o filiálce a v roce 1636 se zmiňuje paskovský farář.** Nešlo však pouze o kostely komendátní, z nichž ten hrabovský byl někdy po roce 1632 degradován na filiální? Nevím, nicméně situace ohledně právního statusu obou kostelů vyžaduje zevrubné přezkoumání. Oba výše jmenovaní historikové navíc situaci komplikují ničím nedoloženým tvrzením o přenesení hrabovské fary do Paskova. Nepochybně je nezbytné zamyslet se i nad tím, co bylo příčinou ztráty farních práv. Obvykle k tomu docházelo v důsledku šíření reformačních myšlenek, nedostatku katolických kněží a následkem „nepokojných let“ třicetileté války.

Dále jen některé maličkosti:

1. V době existence lokálního kaplanství je vhodnější hovořit o budově lokálky, nikoliv fary (s. 20, 39, 104).

2. Vklad paskovského zboží do zemských desk (1538) neuvádí v případě Hrabové tzv. podací. To ovšem nemuselo nutně znamenat, že kostel ještě nestál. Mohlo se jednat o filiálku bez možnosti „podávat“ k ní kněze (s. 29).

3. Lokální kaplanství nepředstavuje „místní duchovní správu s farními právy“ (s. 39). Kostel zůstal stále filiálním, neměl farní práva.

¹ Gregor WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften I/3*, Brünn 1859, s. 128 a 132–133.

4. Ztotožňovat kooperátora s kaplanem není zcela vhodné (s. 44). Kaplani se totiž obvykle vydržovali z nějaké nadace.

5. Pojem „orientovaný kostel“ již v sobě obsahuje informaci um umístění presbytáře na východní straně. Psát proto o „kostelete orientovaném na východ“ je zbytečné (s. 50).

6. Ignác Lubosvarský měl působit jako kooperátor v Bělé u Opavy. Pokud se tím myslí ves Bělá na Hlučínsku, pak to není možné. Nikdy tam nebyla fara (s. 95).

Výše zmíněné připomínky představují jen pouhé banality, které nemohou mít fatální dopad na celkové velmi kladné hodnocení monografie. Sečteno podtrženo: Martin Slepíčka poskytl odborně i široké veřejnosti kvalitní, moderní, kritické a víceméně ucelené zpracování dějin kostela sv. Kateřiny Alexandrijské v Ostravě-Hrabové.

Marek Skupien

Romana ROŠOVÁ, *Razumovští a jejich stopy na Opavsku, Opava, 2015, 87 s.*

ISBN 978-80-905039-3-9

Monografie o jednotlivých šlechtických rodech většinou v podobě sborníků jsou v naší historické produkci časté. Národní památkový ústav s působením Pernštejnů, Rožmberků a Schwarzenberků v českých zemích spojil výroční prezentace svých pracovišť, jejím výstupem pak byly katalogy a průvodce výstav či průvodce po hmotných památkách s nimi spojených viz *Rožmberkové. Cestovní průvodce* od Mileny Hajné. České Budějovice 2011.

Ostatně autorka anotované publikace, Romana Rosová také působí na pracovišti památkového ústavu v Ostravě a vycházela z jeho průzkumu realizovaného již v roce 2001. Její práce v podstatě nahrazuje průvodce po hmotných památkách někdejšího ruského šlechtického rodu, na sklonku 19. století usazeného ve Slezsku. Zdejší dominium hrabat Razumovských dosud badatelsky stálo ve stínu svých sousedů, jeden čas i příbuzných, knížat Lichnovských (ovšem ti zde žili nepoměrně déle) což ilustruje pouze epizodická zmínka v projektu *Šlechtic v Horním Slezsku. Vztah regionu a center na příkladu osudu a kariéry šlechty Horního Slezska 15.-20. století* Ostravské univerzity v Ostravě a Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Ostrava 2011. Tento dluh tedy Romana Rosová napravuje. Už bylo na čase, neboť historie, byť krátkého působení Razumovských na Vítkovsku v letech 1884 až 1946, kde dokázali pečovat o čtyři zámky a jednu hradní památku, je opravdu úctyhodná a imponující.

Hrabata Razumovská, která český inkolát získala až v roce 1811 a prostředky k vybudování vlastního dominia obdržela až po přičlenění se do bankéřských kruhů, zde pragmaticky zvážila své možnosti. Záleželo na prezentaci, aby se úspěšně včlenili do místní společnosti, proto dokázali dát příležitost renomovaným i začínajícím architektům (později značného věhlasu).

Romana Rosová se při své práci opírá o písemnosti Razumovských v Zemském archivu v Opavě (vychází z archivů velkostatků, archivů obcí, kde měli svůj majetek), pracuje s memorabiliemi, cituje regionální autory. Co se týče příloh též oslovila soukromé sběratele.

Předtím než se soustředila na příchod Razumovských na Vítkovsko pojednává o starší rodové historii, neboť nešlo nezmínit známý příběh o povýšení ukrajinských kozáků na dvoře carevny Alžběty do šlechtického stavu více viz studie *Říšský knížecí a hraběcí titul udělený některým šlechticům Ruské říše*, Heraldická ročenka 2011, s. 108-110. Nastínila strategii ústřední osobnosti rodu, někdejšího státního úředníka, okresního hejtmána Camilla Razumovského (1852-1917) včetně životního stylu Razumovských, ekonomických aktivit pozvedajících slezské lázeňství i donátorskou činnost na Vítkovsku, v samostatné kapitole píše o starší historii jejich držav.

Ostatně cílem bylo postihnout současný stav hmotných památek pamatujících Razumovské na Vítkovsku a Opavsku (žel v případě Jánkových Lázní tristní) přičemž nechybí srovnání s jejich dobovými snímky. Zde můžeme vysledovat podobnost s knihou Jiřího Junga *Julius Bühler. Architekt knížete Karla Maxe Lichnovského*. Ostrava 2011.

Zájemci o téma také jistě ocení krátký přehled dalších osudů rodu po jejich odchodu do Rakouska na podzim 1946 až do současnosti. Zde bych dále upozornila na rozhovor Vladimíra Votýpky s Marií a Andreasem Razumovskými, kde se vyjádřili k marným pokusům o zpětné navrácení majetku v České republice, začleněný do knihy *Paradoxy české šlechty*. Praha 2005.

Text Romany Rosové o historii rodu ovšem mohlo doprovodit schéma genealogického rozrodu. Naopak nadbytečná se v publikaci „Razumovští a jejich stopy na Opavsku“ může jevit úvodní kapitola pojednávající o historii Horního Vikštejna do příchodu Razumovských, snad úlitba vydavateli a obcím, které na knihu přispěly?

Celkově lze říci, že anotovaná brožura je slibným příslibem budoucího širšího rozpracování tématu a bezesporu přínosným vkladem do regionální historie.

Jaromíra Knapíková

David PINDUR – Pavla PINDUROVÁ, Bruzovice. Z minulosti slezské obce. Stálá muzejní expozice, Bruzovice 2015, 80 s.
ISBN 978-80-260-7838-8

Rozsahem spíše menší publikace manželů Pindurových je jedním z výsledků jejich nejen badatelského zájmu o obec Bruzovice. Když píšu jedním z výsledků, mám tím na mysli, že jej není možné odmyslet od vzniku stálé muzejní expozice umístěné v budově Obecního úřadu v Bruzovicích, která je tím dalším výsledkem, s nímž je kniha těsně provázána, de facto je jakousi textovou a obrazovou podobou této expozice, nebudeme-li přímo používat pojmu katalog. Tuto skutečnost ostatně potvrzuje i podtitul knihy: Texty a doprovodná dobová ikonografie z informačních panelů stálé expozice.

Expozici jsem navštívil, je umístěna poněkud provizorně – nachází se ve dvou místnostech v budově obecního úřadu - nicméně je skutečně pečlivě a nanejvýš zajímavě provedena. A nyní prostřednictvím publikace se dostává přímo do domácností. Kdo si při prohlížení expozice nestačil zapamatovat vše zajímavé z minulosti Bruzovic, má nyní možnost si vše kdykoliv připomenout.

Expozice i publikace jsou děleny do několika oddílů. První částí je kalendárium, které nás provede významnými mezníky v dějinách obce, a z něhož se mimo jiné dozvíme, že první hmotné doklady o osídlení katastru obce pocházejí z mladší doby kamenné. Slovy klasika: která obec to má? Další samostatné oddíly jsou věnovány místní farnosti (Bruzovice byly sídlem samostatné farní správy od středověku), místnímu školství (první písemné zmínky o bruzovské farní škole pocházejí z 30. let 17. století), významným rodákům (Bruzovice daly regionu mimo jiné dva české buditele bratry Jana a Ondřeje Boleslava Peterovy, z nichž první sehrál významnou roli při organizování českého živilu v Místku a druhý je k velké nevoli literárních historiků zmiňován jako možný spoluautor Slezských písní), živnostem (když nejvíce prostoru je věnováno těm nejpobulárnějším, tedy hostincům), a konečně místním spolkům a družstvům (Bruzovská beseda se ustavila už roku 1875). Na závěr ještě autoři krátce pojednávají o jedné místní technické zvláštnosti – větrném mlýnku s turbínou.

Expozice i publikace vznikaly pod dojmem velmi silného vztahu autorů s Bruzovicím, které Davida Pindura lákají především pro svou bohatou historii a význam pro dějiny Těšínska, u Pavly Pindurové se k tomu druží navíc rodinné vazby. Výsledkem jejich nadšení je dílo, které si žádá vysoké hodnocení a je jen dobře, že vedle expozice vznikla i samostatná publikace, mimořádně kvalitně technicky provedená, zaplněná bohatým fotografickým materiálem. V podstatě velmi stručný přehled minulosti obce, který paradoxně díky tomuto přitažlivému balení může k zájmu o historii Bruzovic přilákat i ty čtenáře, které by „tlustá kniha“ spíše odrazovala.

Tomáš Adamec

Branislav DORKO, Historie tělovýchovy a sportu ve Vítkově, Vítkov 2015, 143 s.
ISBN 978-80-87632-25-3

Knihy o historii sportu v určité lokalitě patří mezi nejoblíbenější publikace, které zaručují mezi místním obyvatelstvem spolehlivou čtenářskou základnu. Město Vítkov investuje do sportovních aktivit svých obyvatel pravidelně a jedním z výsledků podpory sportu a tělovýchovy se stala také publikace mapující sportovní aktivity ve městě a okolí od počátku organizovaného sportu do současnosti.

Autor textové části této bohatě obrazově vybavené publikace je opavský historik a archivář Branislav Dorko, který se historií Vítkova systematicky zabývá a vydal již několik prací k dějinám Vítkovska i města. Jak v úvodu zdůrazňuje, kniha podobného obsahu má již dopředu stanoveny své limity,

což se týká zejména vyváženosti kapitol. Vzhledem k převážně populárně pojatému textu nebylo cílem pojmout jednotlivá sportovní odvětví vyčerpávajícím způsobem a je zřejmě opodstatněný předpoklad, že takový text by byl i těžko čitelný. Druhým omezením je nerovnoměrný přístup jednotlivých sportovních organizací ve Vítkově a jejich podíl na přípravě textu. Tento deklarovaný odstup a záměrné upuštění od nároku na vyčerpávající pojednání však hodnotu knihy nijak nesnižují.

Dorko knihu rozdělil do kapitol, které vždy postihují určité časové období či činnost určité sportovní organizace z dané době. Kapitola věnovaná sportovním aktivitám ve Vítkově a na Vítkovsku od počátků do roku 1945 patří k nejdělsím a také přináší nejvýznamnější informace z hlediska historického bádání a využití pramenné základny. Zakládání prvních sportovních spolků autor klade do širších souvislostí, například s účinností zákona o spolcích z roku 1867. Čtenář se dozví o zakládání sportovních organizací v tehdy výlučně německém městě v časech monarchie, jakož i o pronikání českého organizovaného sportu do života regionu Vítkovska v meziválečné době. Text je vhodně doplněn reprodukcemi archivní dokumentace.

Další kapitoly mapují již poválečné období, počínaje vznikem sportovního klubu Slezan Vítkov a činností Tělovýchovné jednoty ve Vítkově. Mezi nejvýznamnější události období do roku 1960, kdy byl Vítkov okresním městem, patřila návštěva Emila Zátopka či příprava první spartakiády. Samostatné kapitoly autor věnoval rovněž činnosti vítkovského Svazarmu a práci tělovýchovné jednoty v letech 1960 až 1990. Samostatně je pojednáno o sportovních aktivitách ve Vítkově po změně politické situace, v průběhu uplynulých 25 let. V závěru textové části jsou stručně zmíněny sportovní aktivity v dnešních místních částech města Vítkova. Poté následuje 25 stran obrazových příloh, které mapují široké spektrum sportovních aktivit ve Vítkově v uplynulých letech.

Na závěr publikace se může čtenář seznámit s pramennou základnou a přehledem literatury k tématu knihy, nechybí ani německé resumé, které je zejména u publikací postihujících dříve německy obydlené regiony dobrým doplněním.

Knihy má vhodný formát a je provedena na vysoké grafické úrovni, takže i reprodukce starších snímků jsou dobře zřetelné. Vítkov a jeho okolí získaly informačně i obrazově bohatou kroniku vývoje sportovních aktivit, kterou jistě rád otevře každý sportovní fanoušek.

Zdeněk Kravar

KRONIKA

Hudba v zemích Koruny české v raném novověku – ad honorem Georgii Sehnal

Ve dnech 27. a 28. 5. 2016 se ve Slezských Rudolticích konala muzikologická konference s názvem Hudba v zemích Koruny české v raném novověku, na kterou dorazili přední představitelé muzikologické obce z Čech, Moravy a Slezska, specializující se na problematiku staré hudby, aby uctili 85. narozeniny významného brněnského muzikologa prof. PhDr. Jiřího Sehnala, CSc. Jubilant, hudební historik a organolog, v Rudolticích osobně přítomný, se narodil v Radslavicích u Přerova a ve své vědecké práci se zaměřuje především na dějiny hudby 17. a 18. století, hudební dějiny Olomouce, potažmo celé Moravy, katolickou chrámovou produkci 17. až 19. století, na dějiny kapel olomouckých biskupů, na problematiku historických varhan a v neposlední řadě také na mimořádný zjev Michnovy osobnosti. Publikoval na 250 studií v odborných časopisech u nás i v zahraničí a je autorem několika knih, např. *Hudba v olomoucké katedrále v 17. a 18. století* (1988), *Pavel Vejvanovský a biskupská kapela v Kroměříži* (1993), společně s prof. Jiřím Vysloužilem *Dějiny hudby na Moravě* (2001), a *Pavel Vejvanovský and the Kroměříž music collection* (2008). K dalším celoživotním zájmům patří varhany a varhanářství. Výsledkem mnohaleté badatelské práce je dvoudílná kniha *Barokní varhanářství na Moravě* (2003–4). Zatím poslední monografií je obsáhlá publikace *Adam Michna z Otradovic – skladatel* (2013).

Konferenci „ad honorem Georgii Sehnal“ uspořádala Římskokatolická farnost Slezské Rudoltice ve spolupráci s tamním Obecním úřadem, dále Ústav hudební vědy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a katedra muzikologie Univerzity Palackého v Olomouci. Nutno podotknout, že bez horečného úsilí a osvěceného přístupu vzdělaného rudoltického faráře P. Oldřicha Máši, který byl iniciátorem a organizátorem celé akce, by se událost uskutečnila jen stěží.

Slezské Rudoltice, kdysi význačné kulturní centrum ve Slezsku, spojené se jménem Alberta hraběte z Hodic, obdařené vznošným epitetem Slezské Versailles, ožily příjezdem významných muzikologických veličin z Prahy, Brna a Hradce Králové. Za všechny jmenujme kromě již uvedeného prof. Jiřího Sehnala s chotí, muzikologa, předního odborníka na hudbu J. Myslivečka – Stanislava Bohadla, pražského vydavatele (Koniasch Latin Press) a muzikologa Jiřího K. Kroupu, reprezentanty kabinetu hudební historie Etnologického ústavu Akademie věd České republiky – Michaelu Freemanovou, Václava Kapsu a Marca Niubò, z brněnského ústavu hudební vědy Sehnalova nástupce a nyní významného odborníka na starou hudbu Vladimíra Maňase, Ruberta Huga a Petra Hlaváčka a v neposlední řadě i zpěvkyni italské opery 18. století Janu Spáčilovou z olomoucké katedry muzikologie. Opavské Slezské zemské muzeum zastupovala s příspěvkem na konferenci muzikoložka Markéta Haničáková (dříve Wiesnerová). Všichni účastníci konference přednesli referáty, vztahující se k hudbě 18. století, věnující se zejména italské opeře mezi Prahou, Brnem a Vratislaví, sledovali elementární hudební školství ve Slezských Rudolticích, slezské hudební kapely a činnost zámeckých divadel ve Slezsku, včetně hudebníků mezi Horním Slezskem a Brnem na sklonku 18. století. Nezbytnou součástí byl i roundtable, nazvaný Perspektivy výzkumu hudby v zemích Koruny české v 18. století. V závěru konference předal farář kostela sv. Kateřiny P. Máša do muzikologické sbírky Slezského zemského muzea rukopisné hudebniny z 18. a 19. století.

Součástí konference byla i bohatá hudební produkce: jednak provedení loretánských litaní v kostele sv. Kateřiny, jednak Vivaldiho kantáty „Qual per ignoto calle“ a „Perfidissimo cor, iniquo fato“ přednesené souborem Hofmusicci pod vedením uměleckého vedoucího Ondřeje Macka v zámecké kapli sv. Josefa. Celé setkání korunovalo závěrečné předání čestného uznání biskupa ostravsko-opavské diecéze, Mons. Lobkowicze, který z církevních hodnostářů prozatím jako jediný ocenil celoživotní zásluhu prof. Sehnala o hlubší poznání hudebního dědictví minulosti.

Markéta Wiesnerová

Konference *Muzea a kulturní krajina – Policie a muzea*

Ve dnech 5. a 6. května 2016 proběhla v pražském rezortu Ministerstva vnitra ČR *Spiritka* konference s názvem *Muzea a kulturní krajina – Policie a muzea* zaměřená na problematiku ochrany a zabezpečení kulturního dědictví. Záštitu nad akcí převzali Mezinárodní rada muzeí ICOM, Ministerstvo vnitra ČR a Policie ČR. Úvodní referát státního tajemníka Ministerstva kultury ČR Zdeňka Nováka shrnul hlavní trendy vývoje kulturní krajiny, zejména s využitím příkladu jihomoravských lichtenštejnských panství. Po přestávce na oběd následoval tematický blok věnovaný historii a současnosti bezpečnostní péče o památky. Pavel Jirásek (nezávislý konzultant) a Petr Král (Policejní prezidium ČR) prezentovali zkušenosti s potíráním ilegálního obchodu s památkami po roce 1989, Magda Němcová z MK ČR se zaměřila na současný stav zabezpečení památek. Příspěvek Radovana Chmela a Šárky Radostové z Národního památkového ústavu se zaměřil na některé konkrétní případy pátrání po odcizených pamětihodnostech.

Další bloky jednání se soustředily na zkušenosti referentů – převážně muzejních a galerijních pracovníků – se zajištěním bezpečnosti jednotlivých typů památkových a výstavních objektů, ať již se jednalo o standardní expoziční areály (muzea a galerie), či muzejní instalace a památkově chráněné objekty umístěné v terénu. Mnohé příspěvky se neomezily pouze na prioritní otázku ochrany muzejních sbírek a pamětihodností před odcizením či poškozením, ale dotkly se rovněž dalších bezpečnostních rizik spojených s běžným provozem výstavních areálů. Závěrečné dvě sekce prvního jednání dne přiblížily možnosti využití moderních technologií. Jan Řehovský z Policejního prezidia ČR pojednal o úloze pultů centralizované ochrany, jeho kolega Petr Šmahaj představil technologie automatického rozpoznávání využívané při identifikaci odcizených předmětů.

Druhý den konference pokračovala sérií referátů zaměřených zejména na péči o památky situované v otevřené krajině, opět především na základě zkušeností z konkrétních památkových pracovišť. Aleš Hrubý z Celní správy ČR pak analyzoval problematiku přeshraničního transferu památek.

Konference poukázala na několik problémů, jež jsou společné pro řadu muzejních institucí. K těm patří především nedostatek prostředků k zajištění techniky a personálu potřebných k udržování bezpečnosti v depozitářích i prezentačních areálech. (K výjimkám v tomto ohledu patří Moravská galerie v Brně, jež k ostraze objektů využívá téměř výhradně bývalé pracovníky státního bezpečnostního aparátu.) Jako problematická se pochopitelně ukazuje zejména ochrana architektonických, uměleckých a přírodních památek umístěných pod širým nebem. Vedle rizika krádeží a vandalismu se památkové instituce potýkají s řadou dalších problémů spjatých s každodenním provozem, jako je nekontrolovatelný pohyb osob a zvěře ve venkovních areálech, často vedoucí k poškozením památkově cenných objektů i infrastruktury areálů.

Závěrem je třeba konstatovat, že konference nesporně přispěla k rozšíření informovanosti zejména regionálních muzejních pracovníků o trendech v oblasti zabezpečení památek. Nezbyvá než doufat, že se v budoucnu podaří shromáždit poznatky co nejvíce zúročit v praxi.

Ondřej Kolář

Ustavující jednání pracovní skupiny Sklo-keramika při KKR AMG ČR

Dne 27. 6. 2016 proběhla v Praze na půdě Vysoké školy chemicko-technologické ustavující schůzka nově vznikající pracovní skupiny Komise konzervátorů-restaurátorů při Asociaci muzeí a galerií ČR. Úsilí o založení skupiny probíhá v rámci komise již nějakou dobu. Praxe ukazuje, že problematika, především historického skla a keramiky, se v poslední době těší zvýšenému zájmu nejen ze strany konzervátorů-restaurátorů, ale především též archeologů, historiků a dalších odborných pracovníků. Cílem skupiny by tedy mělo být další bádání v této oblasti, sumarizace poznatků a pracovní setkávání těchto zainteresovaných odborníků.

Jednání se zúčastnilo zhruba 20 účastnic. Převážně se jednalo o restaurátorky keramiky a skla z různých muzejních koutů republiky, doplněných o několik archeoložek a vysokoškolských pracovníc. Schůzi zahájily organizátorky Aranka Součková Daňková z Polabského muzea a Ing. Zuzana Zlámalová Cílová, PhD z hostitelské Vysoké školy chemicko-technologické. Ty předeslaly, že zájem o členství ve formující se skupině by měl být dle ohlasů ještě o něco širší a skupina by tedy na svém startu mohla čítat kolem 40 členů z nejrůznějších muzejních, kulturních a akademických institucí.

Úvodního slova a přivítání se následně ujal profesor Helebrant, vedoucí Ústavu skla a keramiky VŠCHT, který skupině přislíbil podporu a spolupráci ústavu.

Vedoucí skupiny byla přítomnými jednomyslně navržena a schválena Aranka Součková Daňková, její zástupkyní a kontaktní osobou pak Zuzana Zlámalová Cílová.

Následně proběhlo nastínění a diskuze o hlavních cílech a tématech pracovní skupiny. Praxe většiny zúčastněných ukázala stále sílící potřebu odborné publikace zaměřené zejména na archeologické sklo, která by mohla být potřebným vodítkem a jakýmsi odborným manuálem zejména pro kolegy archeology, kteří se v konzervátorsko-restaurátorské praxi příliš neorientují a velmi často z nevědomosti způsobují nevratná poškození na materiálu již během exkavace a následně manipulace. Stejně tak ale i většina muzejních restaurátorů bývá před touto problematikou rozpačitá, neboť schází potřebné praktické zkušenosti i dostatek ucelených odborných publikací. Skoro by se dalo říci, že archeologické sklo bylo doposud ve většině institucí spíše takovou Popelkou stran zájmu odborných kurátorů i restaurátorů. Průzkumy posledních let však ukázaly, že tento materiál, důsledně zpracovaný a probádaný, může poskytnout velké množství cenných informací. Součástí takovéto zamýšlené monografie by tedy měl být popis a dokumentace skleněného materiálu při terénních výzkumech, zabezpečení a postup při exkavaci, možnosti a vhodnost analýz, manipulace a nakládání s takovýmto předmětem a zabezpečení v rámci preventivní konzervace. Každý z členů, kdo by měl zájem do takové monografie nějakým způsobem přispět, se může mailem nahlásit do září Zuzaně Zlámalové na konkrétní téma. Stejně tak je možné do září posílat další návrhy témat na příspěvky do případných dalších publikací, workshopů a přenášek, které je v plánu od příštího roku naplno rozjet.

Ustavující schůzka skupiny byla mimořádně plodná – padaly zajímavé návrhy na témata a směry, kterými by se do začátku mohla skupina ubírat. Bylo patrné, že většina přítomných členek má skutečně velký zájem na smysluplné odborné činnosti pracovní skupiny. Předběžné další setkání členů bylo domluveno na leden následujícího roku, kdy by již navrhovaná témata měla být ucelena a určitým způsobem tedy již pomalu převáděna do praxe.

Jana Stixová

60 let a pořád nejmladší!

Pod tímto názvem naleznete ve Státním okresním archivu v Karviné rozsáhlou výstavu k šedesátému výročí založení města Havířova. Havířov je stále nejmladším městem republiky, přestože by podle lidských kritérií již nemělo daleko k důchodu. Ale co je to v historii města 60 let? No, možná byste se divili, ale našlo se toho docela hodně.

Už samotný vstup do výstavní síně stojí zato. Návštěvník má pocit, jako by právě vystoupil na autobusové zastávce ve středu města a stál na hlavní ulici, které pokračuje směrem k Merkuru. Tohoto efektu je dosaženo díky velkoplošné fotografii zachycující Hlavní třídu a rohy domů, jejichž fotky jsou umístěny na panelech, směřujících k centrální velkoplošné fotografii.

Výstava je koncipována do dvou rovin. První část je věnována nejstarší historii obcí, na jejichž katastru nové město vzniklo, jako byly Šenov, Šumbark a Dolní Bludovice. A druhá úspěchům města za posledních dvacet let. K prvním obcím, na jejichž území se začalo budovat nové město stavět, se v dalších letech přidalo území Horní, Prostřední a Dolní Suché, Dolní Datyně a Životic.

Výstavba města začala zprvu jako výstavba obytných bloků pro nově příchozí zaměstnance dolů. Stavěla se dvě sídliště. Výstavba probíhala rychle a až později se řešily přístupové komunikace a základní vybavení obchody a službami pro nové nájemníky. Takže všude kolem nově postavených domů byly hromady zeminy, sutě, stavebního materiálu a hlavně všude bylo neodmyslitelné bláto. Tak se začalo sídlit mezi lidmi říkat Korea, Blátovo nebo Blátocapy. Fotografie z této doby jsou jistě zajímavé, mnohdy až úsměvné.

Jednou z prvních velkých budov byl komplex dvou učňovských internátů s kapacitou 1200 učňů, který byl propojen sedmipatrovým spojovacím traktem, s názvem Učiliště Pavky Korčagina. Tento komplex, vybudovaný v letech 1950–1951, stál zcela osamoceně a tyčil se do dálky jako nějaký obrovský hrad.

Dvě samostatně budovaná sídliště – v části Bludovic a části Šumbarku, se v srpnu roku 1954 spojila a spolu s nezbytným okrajovým územím dala základ novému městu. Tato změna byla v lednu 1955 přijata radou KNV Ostrava a v září byla vyhlášena soutěž o název města. Přišlo celkem 625 dopisů, které obsahovaly přes 2350 návrhů. Někteří pisatelé jich uváděli až 40 různých. Rozhodně zajímavý je malý exkurz do navrhovaných jmen. Můžeme zde číst názvy jako Klementov, Bezručov, Fučíkov nebo Zápotockýgrad, nebo Ostravský Mírumilov, Všemír nebo Blahomír, dále Vzorzšem, Turád, Úspěšín, Lidobudovatelov, Rachovtín, Hartusov, Rudozář, Uhlozdroj, Rubačov nebo Faratín, nebo také Slezava, Ostravosídlo, Bludiškovec nebo Šešublu (Šenov, Šumbark Bludovice – původní obce), či složeniny slov – Chrč (Cíl havířů republiky Československé), Kostasov (Komunistické stavby socialismu) nebo také Pudětos (Poklona úsilí dělnické třídy Ostravska) a mnoho dalších.

Rozvoj města pokračoval, ale ne všechny plány byly realizovány. Některé z těchto plánů si návštěvníci mohou na výstavě prohlédnout.

V levé zadní části výstavní síně překvapí návštěvníky kout, kde jako by byl kousek chráněného přírodního území meandrů řeky Lučiny, dokonce s protékající a zurčící vodou.

Vitríny ve střední části výstavní síně připomínají významné osobnosti Havířova, další výstavbu ve městě, jako je například stavba nemocnice nebo obchodního domu a také slavnosti, které se nesmazatelně zapsaly do historie města, jako je slavnost Havířov v květech, na kterou se v posledních letech úspěšně navázalo.

Další část výstavy je věnována posledním dvaceti letům historie města a jeho úspěchům, ať již v oblasti sportovní, kulturní nebo v oblasti sociální, kterých město dosáhlo například v péči o seniory

nebo naopak úspěchy při práci s dětmi. Návštěvník se zde také může seznámit s činností a nejrůznějšími zajímavými akcemi Muzea Těšínska, které má na území Havířova své expozice.

Nesporně jedním z největších lákadel může být samostatná, velká vitrina s vystavenými insigniemi primátora města Havířova. Kde jinde máte možnost si tak z blízka a velice podrobně prohlédnout například řetěz primátora? Ve stejné vitrině je rovněž ke zhlédnutí originál zakládací listiny města, která je uložena v archivu.

Zajímavé jsou rovněž doprovodné panely k této výstavě umístěné v přednáškovém sále archivu. Spolek přátel historie města Havířova zde vystavuje fotografie ze života lidí na dnešním území Havířova, ale z období, kdy ještě Havířov neexistoval. Jsou zde také velice zajímavé panely s legendou a popisem obnovy nejstarší zástavby města ve stylu SORELA.

Slavnostní vernisáž proběhla ve Státním okresním archivu v Karviné v předvečer 60. výročí města, ve čtvrtek 3. prosince 2015, za účasti prvního náměstka primátora Havířova, ing. Eduarda Heczka, který sám u mnohých fotografií s nostalgii až dojetím zavzpomínal na první desetiletí tehdy nového města.

Výstavu věnovanou stále ještě nejmladšímu městu v republice můžete zhlédnout do konce roku 2016 ve výstavní síni Státního okresního archivu v Karviné.

Irena Hajzlerová

Pohled do výstavní síně

Vlevo „živý“koutek s protékající Lučinou

Insignie primátora a zakládací listina